

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

12-13

Εντοπισμός & Ανάλυση Θυλάκων Τοπικής Αποστέρησης & Φτώχειας Τοπική Εκτίμηση της Αποστέρησης: Πιλοτικές Έρευνες Πεδίου σε Επιλεγμένους Αγροτικούς Θύλακες

3ος Ερευνητικός Άξονας

Ομάδα Έργου: Γιάννης Ζαϊμάκης, Νικολέτα Ράτσικα,
Χαρούλα Κόκκινου

10/2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
UNIVERSITY OF CRETE

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

Εντοπισμός και Ανάλυση Θυλάκων Τοπικής Αποστέρησης & Φτώχειας

Τοπική Εκτίμηση της Αποστέρησης: Πιλοτικές Έρευνες Πεδίου σε Επιλεγμένους Αγροτικούς Θύλακες

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2022

Γιάννης Ζαϊμάκης

Επιστημονικός Υπεύθυνος του συνολικού έργου και του ερευνητικού πεδίου
«Εντοπισμός & ανάλυση θυλάκων τοπικής αποστέρησης & φτώχειας» στον 3^ο ερευνητικό
άξονα, Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Διευθυντής του ΕΚΑΕΚΕ του ΚΕΜΕ
Πανεπιστημίου Κρήτης

Νικολέτα Ράτσικα

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Διευθύντρια
του Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας και Κοινωνικής Εργασίας, ΕΛΜΕΠΑ

Χαρά Κόκκινου

Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
UNIVERSITY OF CRETE

Ευρωπαϊκή Κοινωνική Ανάπτυξη
& Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Εργασίας

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

Copyright © ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Περιφέρεια Κρήτης
Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης
Αβέρωφ 1, 71201, Ηράκλειο
Τ: +30 2813 412 442, -443
www.socialobservatory.crete.gov.gr

Σχεδιασμός (design): Dotsoft.

Απαγορεύεται η με οποιοδήποτε τρόπο αναδημοσίευση του κειμένου (όλου ή και μέρος αυτού), χωρίς σχετική παραπομπή & αναφορά της πηγής.

Η παρούσα έρευνα υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου «Έρευνες για τη στήριξη της λειτουργίας του Περιφερειακού Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης της Περιφέρειας Κρήτης» με κωδικό Κ.Α. 10751 ΕΛΚΕ Πανεπιστημίου Κρήτης και επιστημονικό υπεύθυνο τον Καθηγητή Γιάννη Ζαϊμάκη, σύμβαση 188862/31-8-2020 μεταξύ της Περιφέρειας Κρήτης και του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων Έρευνας Πανεπιστημίου Κρήτης. Το έργο χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους (Κ.Α. 2019 ΕΠ00210034 της ΣΑΕΠ 0021) στο πλαίσιο του Υποέργου 2 της Πράξης «Στήριξη της λειτουργίας Περιφερειακού Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης στην Περιφέρεια Κρήτης» του Ε.Π. «Κρήτη 2014-2020».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
UNIVERSITY OF CRETE

Ενταξη Κοινωνικής Ανάπτυξης
& Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι	9
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	9
Εδαφική συνοχή και δικαιοσύνη	9
Η σημασία των μελετών για τις αποστερημένες τοπικότητες και τα προγράμματα τοπικής ανάπτυξης με πρωτοβουλίες τοπικών κοινοτήτων	12
Αποστέριση και προσεγγίσεις βασισμένες στον τόπο	14
Εναλλακτικές στρατηγικές: Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και κοινωνική γεωργία.....	17
Μεθοδολογική στρατηγική.....	19
Η διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας	22
Η φάση της αναλυτικής διαδικασίας	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ.....	27
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ ΓΟΡΤΥΝΑΣ, ΒΙΑΝΝΟΥ, ΦΑΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΣΗΤΕΙΑΣ	27
Δήμος Γόρτυνας	27
Γενική περιγραφή: Πληθυσμός-κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία.....	27
Ιστορία	29
Κοινωνική οργάνωση, κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές.....	30
Δείκτες αποστέρισης στο Δήμο Γόρτυνας.....	34
Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων Δήμου Γόρτυνας.....	40
Δήμος Φαιστού.....	55
Γενική περιγραφή: Πληθυσμός-κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία.....	55
Ιστορία	57
Κοινωνική οργάνωση, κοινωνικός εξοπλισμός, υποδομές και εθελοντισμός.....	58
Δείκτες Αποστέρισης στο Δήμο Φαιστού	62
Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων Δήμου Φαιστού	67
Δήμος Βιάννου	85
Γενική περιγραφή: Πληθυσμός– κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία.....	85
Ιστορία	88

Κοινωνική οργάνωση, κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές.....	90
Δείκτες αποστέρησης στο Δήμο Βιάννου.....	93
Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων Δήμου Βιάννου	96
Δήμος Σητείας.....	106
Γενική περιγραφή: πληθυσμός-κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία	106
Ιστορία	110
Κοινωνική οργάνωση, κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές.....	111
Δείκτες αποστέρησης στο Δήμο Σητείας.....	115
Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων Δήμου Σητείας	119
Δήμος Μινώα Πεδιάδας: Αποστέρηση σε συνθήκες έκτακτων γεγονότων.....	128
Γενική περιγραφή: πληθυσμός-κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία	128
Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: Πληθυσμιακή διαρροή και στεγαστικό πρόβλημα.....	129
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III.....	135
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗΣ	135
Υλική και κοινωνική αποστέρηση.....	135
Φτώχεια, εισόδημα και εξάρτηση από επιδόματα	136
Απασχόληση, ανεργία και εκπαίδευση.....	139
Στέγαση.....	144
Προσβασιμότητα και κοινωνική φροντίδα.....	147
Η πληθυσμιακή συρρίκνωση των Δήμων.....	148
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV	152
ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT	152
Ανάλυση δυνατών και αδύνατων σημείων, ευκαιριών και απειλών των αποστερημένων κοινοτήτων (SWOT ανάλυση)	152
Τα δυνατά σημεία.....	159
Αδυναμίες/Μειονεκτήματα.....	161
Προκλήσεις/ευκαιρίες.....	164
Απειλές/κίνδυνοι	167
Βιβλιογραφία.....	171

Πίνακες

Πίνακας 1 Δημοτικές Ενότητες και Κοινότητες Δήμου Γόρτυνας.....	27
Πίνακας 2 Παρεχόμενες υπηρεσίες και αριθμός αιτημάτων στο ΚΚ Γόρτυνας για το 2021.....	30
Πίνακας 3 Σχολικές μονάδες και αριθμός μαθητών 2021-22 σε Δημοτικές Ενότητες Γόρτυνας...	31
Πίνακας 4 Οικισμοί Δήμου Γόρτυνας με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αποστέρησης >50.....	34
Πίνακας 5 Εξέλιξη πληθυσμού πιο αποστερημένων οικισμών Δήμου Γόρτυνας (1951-2011).....	38
Πίνακας 6 Εξέλιξη πληθυσμού μεγαλύτερων οικισμών Δήμου Γόρτυνας (1951-2011)	39
Πίνακας 7 Δημοτικές Ενότητες και Κοινότητες Δήμου Φαιστού.....	55
Πίνακας 8 Παρεχόμενες υπηρεσίες και αριθμός αιτημάτων στο ΚΚ Φαιστού για το 2021.....	59
Πίνακας 9 Σχολικές μονάδες και αριθμός μαθητών 2021-22 σε Δημοτικές Ενότητες Φαιστού....	62
Πίνακας 10 Οικισμοί Δήμου Φαιστού με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αποστέρησης >50.....	63
Πίνακας 11 Εξέλιξη πληθυσμού πιο αποστερημένων οικισμών Δήμου Φαιστού (1951-2011).....	66
Πίνακας 12 Εξέλιξη πληθυσμού μεγαλύτερων οικισμών Δήμου Φαιστού (1951-2011).....	67
Πίνακας 13 Δημοτική Ενότητα και Κοινότητες Δήμου Βιάννου.....	85
Πίνακας 14 Σχολικές μονάδες και αριθμός μαθητών 2021-22 σε Δημοτική Ενότητα Βιάννου....	91
Πίνακας 15 Οικισμοί Δήμου Βιάννου με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αποστέρησης >50.....	93
Πίνακας 16 Εξέλιξη πληθυσμού πιο αποστερημένων οικισμών Δήμου Βιάννου (1951-2011).....	96
Πίνακας 17 Δημοτικές Ενότητες και Κοινότητες Δήμου Σητείας.....	106
Πίνακας 18 Παρεχόμενες υπηρεσίες και αριθμός αιτημάτων στο ΚΚ Σητείας (Ιαν.-Αύγ. 2022)..	111
Πίνακας 19 Σχολικές μονάδες και αριθμός μαθητών 21-22 σε Δημοτικές Ενότητες Σητείας.....	113
Πίνακας 20 Οικισμοί Δήμου Σητείας με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αποστέρησης >50.....	115
Πίνακας 21 Εξέλιξη πληθυσμού πιο αποστερημένων οικισμών Δήμου Σητείας (1951-2011).....	118
Πίνακας 22 Εξέλιξη πληθυσμού μεγαλύτερων οικισμών Δήμου Σητείας (1951-2011).....	119
Πίνακας 23 Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά Π.Ε. στην Κρήτη (2011-2019).....	137
Πίνακας 24 Φορολογικές δηλώσεις (%) κάτω των 5000 € στο σύνολο των δηλώσεων (2018-19)....	138
Πίνακας 25 Μέσο δηλωθέν εισόδημα (€) ανά φορολογική δήλωση (2018-19).....	138
Πίνακας 26 Ποσοστό (%) δικαιούχων ΕΕΕ προς τις φορολογικές δηλώσεις 2019.....	139
Πίνακας 27 Αριθμητική και ποσοστιαία (%) μεταβολή ανεργίας 2018-2020.....	140
Πίνακας 28 Μακροχρόνια άνεργοι (%) επί του συνόλου των εγγεγραμμένων ανέργων για Ιανουάριο, Μάιο & Αύγουστο 2019.....	141
Πίνακας 29 Ποσοστό απασχολούμενων (%) σε επαγγέλματα χωρίς ειδίκευση (2011).....	141
Πίνακας 30 Εκπαιδευτικό επίπεδο πληθυσμού (%) το 2011.....	142
Πίνακας 31 Ποσοστό (%) σχολικής διαρροής (2020).....	143
Πίνακας 32 Ποσοστό (%) πληθυσμού 19-24 ετών που έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση (iscd 2) και βρίσκεται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης (2011).....	144
Πίνακας 33 Ποσοστό (%) στεγαστικής φτώχειας: κατοικία μικρότερη από το 60% του διάμεσου	

των m ² κατοικίας ανά άτομο στην Κρήτη (2011).....	145
Πίνακας 34 Αναλογία (%) δικαιούχων επιδόματος στέγασης έτους 2020 προς συνολικό πληθυσμό 2021.....	146
Πίνακας 35 Ποσοστό νοικοκυριών χωρίς θέρμανση (2011).....	146
Πίνακας 36 Ποσοστό (%) εξαρτημένου πληθυσμού (έως 14 και 65 και άνω ετών) στο σύνολο του πληθυσμού (2011).....	147
Πίνακας 37 Ποσοστό (%) πληθυσμού χωρίς αυτοκίνητο (2011).....	148
Πίνακας 38 Εξέλιξη πληθυσμού (1951-2011) πιο αποστερημένων οικισμών στους Δήμους Βιάννου, Γόρτυνας, Φαιστού και Σητείας.....	149
Πίνακας 39 Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού (2011-2021) σε Δήμους Βιάννου, Γόρτυνας, Φαιστού και Σητείας	150
Πίνακας 40 Ανάλυση δυνατών σημείων, μειονεκτημάτων, προκλήσεων και κινδύνων των Δήμων.....	155

Χάρτες

Χάρτης χρήσεων γης Δήμου Γόρτυνας.....	28
Χάρτης δημόσιων Περιφερειακών Ιατρείων Δήμου Γόρτυνας.....	33
Χάρτης χωρικής απεικόνισης οικισμών Δήμου Γόρτυνας με τη μεγαλύτερη αποστέριση.....	35
Χάρτης χρήσεων γης Δήμου Φαιστού.....	57
Χάρτης δημόσιων Περιφερειακών Ιατρείων Δήμου Φαιστού.....	61
Χάρτης χωρικής απεικόνισης οικισμών Δήμου Φαιστού με τη μεγαλύτερη αποστέριση	63
Χάρτης χρήσεων γης Δήμου Βιάννου.....	86
Χάρτης δημόσιων Περιφερειακών Ιατρείων Δήμου Βιάννου.....	92
Χάρτης χωρικής απεικόνισης οικισμών Δήμου Βιάννου με τη μεγαλύτερη αποστέριση	93
Χάρτης χρήσεων γης Δήμου Σητείας.....	108
Χάρτης δημόσιων Περιφερειακών Ιατρείων Δήμου Σητείας.....	114
Χάρτης χωρικής απεικόνισης οικισμών Δήμου Σητείας με τη μεγαλύτερη αποστέριση.....	115
Χάρτης περιοχών με το δείκτη συνολικής πολλαπλής αποστέρισης.....	136

Συντομογραφίες

ΑΑΔΕ	Ανώτατη Αρχή Δημοσίων Εσόδων
ΑΠΕ	Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας
ΒΟΑΚ	Βόρειος Οδικός Άξονας Κρήτης
CLLD	Community-Led Local Development
Δείκτης ΣΠΑ	Δείκτης Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης
ΔΙΕΚ	Δημόσια Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕ	Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα
ΕΕΕΕΚ	Εργαστήριο Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης
ΗΔΙΚΑ	Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση Κοινωνικής Ασφάλισης
Κ.Α.Λ.Ο	Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία
ΚΑΠΗ	Κέντρο Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων
ΚΔΑΠ	Κέντρο Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών
ΚΕΑ	Κοινωνικό Επίδομα Αλληλεγγύης
ΚΕΠ	Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών
ΚΗΦΗ	Κέντρο Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων
ΚΚ	Κέντρο Κοινότητας
Κοιν.Σ.Επ.	Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση
ΜΑΑΚ	Μονάδα Αναλυτικής Απεικόνισης Κρήτης
ΟΑΕΔ	Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού
ΠΑΓΝΗ	Πανεπιστημιακό Γενικό Νοσοκομείο
ΠΕ	Περιφερειακή Ενότητα
ΣΠΑ	Συνολική Πολλαπλή Αποστέρηση
ΣΧ	Συντελεστής Χωροθέτησης
SWOT (analysis)	Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats (analysis)
ΤΑΠΤοΚ	Τοπική Ανάπτυξη με Πρωτοβουλία Τοπικών Κοινοτήτων
ΤΕΒΑ	Ταμείο Ευρωπαϊκής Βοήθειας προς τους Απόρους

Εισαγωγή

Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας που σημαδεύτηκε από την οικονομική κρίση, την κρίση της πανδημίας, τη Ρώσο-Ουκρανική σύγκρουση και την ενεργειακή κρίση, τα ζητήματα των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων και της αποστέρησης ευάλωτων κοινοτήτων εντάθηκαν και βρέθηκαν στο επίκεντρο του δημόσιου διαλόγου. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στις τελευταίες δύο δεκαετίες, έχει αναγνωριστεί η σημασία της χωρικής διάστασης της ανάπτυξης, ως μια αναγκαία συνθήκη για την άμβλυνση των ανισοτήτων που παρατηρούνται τόσο στην περιφέρεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και στο εσωτερικό των διαφόρων κρατών μεταξύ περιοχών με διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης. Σε αυτή τη λογική, έχει επισημανθεί ότι η οικονομική δραστηριότητα συγκεντρώνεται ολοένα και περισσότερο σε ορισμένες εδαφικές επικράτειες, όπως τα αστικά κέντρα, ενισχύοντας τις χωρικές ανισότητες σε σχέση με το βιοτικό επίπεδο και την ευημερία των τοπικών πληθυσμών.

Στη μελέτη αυτή ακολουθώντας το σχεδιασμό του έργου «Στήριξη της λειτουργίας του Περιφερειακού Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης στην Περιφέρεια Κρήτης» το οποίο συμπεριλαμβάνεται στον 3ο Ερευνητικό Άξονα (Εντοπισμός και ανάλυση θυλάκων τοπικής αποστέρησης και φτώχειας) επιχειρούμε την «τοπική εκτίμηση της αποστέρησης» μέσα από πιλοτικές έρευνες πεδίου σε επιλεγμένους αγροτικούς θύλακες. Αξιοποιώντας τις βάσεις δεδομένων του Παρατηρητηρίου και τη χρήση μικτών μεθόδων (mixed methods) που συνδυάζουν ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα διερευνούμε ζητήματα υλικής και κοινωνικής αποστέρησης, αναγκών και προβλημάτων σε τέσσερις Δήμους της Κρήτης που σύμφωνα με τα στοιχεία της ερευνητικής ομάδας Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης (2021) παρουσιάζουν τα υψηλότερα επίπεδα σχετικής αποστέρησης στην Περιφέρεια Κρήτης. Τρεις από τους υπό μελέτη Δήμους βρίσκονται στο νότιο τμήμα της Περιφερειακής Ενότητας (Π.Ε.) Ηρακλείου. Πρόκειται για τους Δήμους Γόρτυνας, Φαιστού και Βιάννου (με σειρά αποστέρησης και με αντίστοιχα ποσοστά 71%, 57,7% και 56,3%). Ο τέταρτος Δήμος (Σητείας), με ποσοστό 53,6%, βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της Κρήτης. Εκτός από αυτούς τους Δήμους, η ερευνητική ομάδα ασχολήθηκε σε μικρότερο βαθμό με την περίπτωση του σεισμόπληκτου Δήμου Μινώα Πεδιάδος ο οποίος γνώρισε μια ιδιαίτερη συνθήκη κρίσης λόγω του μεγάλου σεισμού που σημειώθηκε στην περιοχή και επηρέασε αρνητικά το επίπεδο διαβίωσης της τοπικής κοινωνίας.

Συμπληρωματικά, η ερευνητική ομάδα αξιοποίησε δευτερογενή ποσοτικά δεδομένα από πολλαπλές βάσεις (ΕΛΣΤΑΤ, ΗΔΙΚΑ, ΟΑΕΔ, ΑΑΔΕ), ενώ παράλληλα συνέλεξε και πρωτογενές υλικό από τις κοινωνικές υπηρεσίες των υπό μελέτη Δήμων για μια πληρέστερη ποσοτική εικόνα της αποστέρησης.

Οι επιτόπιες έρευνες σε αυτούς τους θύλακες αποστέρησης αναδεικνύουν επιμέρους διαστάσεις της αποστέρησης και των τοπικών αναγκών έτσι όπως προκύπτουν μέσα από το λόγο των μελών αυτών των κοινοτήτων. Οι έρευνες εντοπίζουν ανάγκες και προβλήματα και κωδικοποιούν προτάσεις και ιδέες των πολιτών για την ανάπτυξη προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής και κοινοτικής ανάπτυξης. Απώτερος στόχος είναι η διαμόρφωση ενός συμμετοχικού κοινωνικού σχεδιασμού που θα ευαισθητοποιεί τους κάτοικους των τοπικών κοινωνιών για να κινητοποιηθούν και να συμβάλουν τόσο στον ορθολογικό σχεδιασμό όσο και στην αποτελεσματική υλοποίηση προγραμμάτων. Τα αποτελέσματα, επομένως, μπορούν να αξιοποιηθούν από την Τοπική Αυτοδιοίκηση για το σχεδιασμό ενημερωμένων και εμπειρικά θεμελιωμένων προγραμμάτων με την κατάλληλη χωρική και κοινωνική εστίαση στις περιοχές της Κρήτης με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αποστέρησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Εδαφική συνοχή και δικαιοσύνη

Ο τόπος αποτελεί μια βασική διάσταση της κοινωνικής συμβίωσης. Η επίδραση του χώρου στη διαδικασία της αποστέρησης είναι σημαντική και έτσι οι πολιτικές οργανωμένων παρεμβάσεων σε αποστερημένες κοινότητες στον αγροτικό χώρο οφείλουν να αναγνωρίζουν και να αναδεικνύουν βασικούς παράγοντες που συμβάλλουν και διαιωνίζουν τις συνθήκες της αποστέρησης και του κοινοτικού μειονεκτήματος.

Το επίδικο σε αυτή τη μελέτη είναι το ζήτημα της χωρικής δικαιοσύνης και συνδέεται με τις άνισες ευκαιρίες που διαθέτουν διαφορετικές περιφερειακές ενότητες και τοπικότητες για αποδοτικές οικονομικές δραστηριότητες, μάθηση, εκπαίδευση και προσωπική ανάπτυξη. Το ζήτημα της χωρικής δικαιοσύνης συνεπάγεται την έμφαση στη χωρική ή γεωγραφική πτυχή της δικαιοσύνης και της αναζήτησης πολιτικών για τη δίκαιη κατανομή και πρόσβαση των πόρων στις τοπικές κοινωνίες (Soja 2010, Hafeznia & Hajat 2016).

Στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία του πλανητικού χωριού που κυριαρχείται από τη νεοφιλελεύθερη λογική της οικονομικής αποδοτικότητας και της συσσώρευσης κεφαλαίου, η ελαχιστοποίηση του κόστους παραγωγής και η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών επιταχύνει τις διαδικασίες των χωρικών ανισοτήτων. Έτσι, παρατηρούμε, μια τάση συγκέντρωσης ολοένα και περισσότερων οικονομικών δραστηριοτήτων σε ευνοημένους χώρους (συνήθως σε αστικά κέντρα), η οποία ακολουθείται από τη συσσώρευση μεγάλων πληθυσμών που αναζητούν ευκαιρίες εκπαίδευσης, απασχόλησης, πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής προστασίας κ.λπ. (Nordberg 2020). Με βάση τέτοιες διαδικασίες ορισμένες τοπικές και περιφερειακές οικονομίες ευνοούνται και άλλες περιθωριοποιούνται διευρύνοντας προϋπάρχουσες εκπαιδευτικές, εισοδηματικές και κοινωνικές ανισότητες ανάμεσα σε προνομιούχους και μη-προνομιούχους τύπους και περιφέρειες.

Η χωρική δικαιοσύνη επικεντρώνεται στη χωρική ή γεωγραφική πτυχή της δικαιοσύνης αναδεικνύοντας τη σημασία της δίκαιης κατανομής των πόρων και των ευκαιριών

πλούτου και ευημερίας σε μια κοινωνία, οι οποίες επηρεάζονται από ευρύτερες πολιτικές και διαδικασίες που ενισχύουν τις ανισότητες και την κοινωνική αδικία. Η λογική της χωρικής δικαιοσύνης επιδιώκει την επίλυση ή τη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων κοινωνικών ή γεωγραφικών παραγόντων στους κατοίκους μιας τοπικότητας και την αντιμετώπιση της άνιση κατανομής πόρων και ευκαιριών (Nordberg 2020). Οι δυνατότητες ενός τόπου εξαρτώνται από την ικανότητα πρόσβασης και αξιοποίησης πόρων, από τις διατοπικές συνδέσεις, την κοινωνική συνοχή της τοπικότητας, το κοινωνικό κεφάλαιο, τις ατομικές ικανότητες των κατοίκων και τις δυνατότητες των τοπικών οικονομιών, τις υφιστάμενες δομές και το σύστημα παροχής υπηρεσιών υγείας, εκπαίδευσης και κοινωνικής φροντίδας. Σε κάθε περίπτωση η χωρική δικαιοσύνη είναι αλληλένδετη με την κοινωνική ένταξη, τη συμπερίληψη και τη συμμετοχή των πολιτών καθώς επίσης και με πρακτικές διανομής και προσβασιμότητας σε υπηρεσίες και σε διαθέσιμους πόρους.

Η έννοια της χωρικής δικαιοσύνης συνδέεται, επίσης, με την έννοια της εδαφικής συνοχής μέσα από πολιτικές και κοινωνικές παρεμβάσεις αντιμετώπισης του προβλήματος των ανισοτήτων και της φτωχοποίησης/περιθωριοποίησης σημαντικών τμημάτων ιδιαίτερων γεωγραφικών περιοχών ή και περιφερειών σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Η «εδαφική συνοχή» εμφανίζεται ως όρος στην συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) και παραπέμπει σε μια κατάσταση όπου όλα τα μέρη μιας «χωρικής ενότητας» (territoire) οφείλουν να έχουν ισοδύναμες ευκαιρίες για κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη και ευημερία των πολιτών τους, διατηρώντας παράλληλα τα ιδιαίτερα οικολογικά, μορφολογικά και πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά. Σε αυτή τη λογική, η χωρική και εδαφική ποικιλομορφία προβάλλεται ως πλεονέκτημα και η εδαφική συνοχή μαζί με την κοινωνική και οικονομική συνοχή εκλαμβάνονται ως βασικοί στόχοι των σύγχρονων κοινωνιών στον αγώνα για την καταπολέμηση των δια-περιφερειακών ανισοτήτων.

Το ζήτημα των χωρικών ανισοτήτων έχει τεθεί από τη δεκαετία του 1980 στα όργανα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Για παράδειγμα το άρθρο 130α της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης ορίζει ότι για να προωθηθεί η συνολική αρμονική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και να ενισχυθεί η οικονομική και κοινωνική συνοχή θα πρέπει να διαμορφωθούν στρατηγικές δράσεις που θα στοχεύουν στη μείωση των ανισοτήτων μεταξύ των διαφόρων περιοχών και της καθυστέρησης των λιγότερο ευνοημένων περιοχών (ΕΚ, 1987: 337). Αν και η έννοια της εδαφικής συνοχής δεν χρησιμοποιείται ρητά στο κείμενο, υπονοείται σε

διάφορα σημεία ενώ στις επόμενες δεκαετίες θα συμπεριληφθεί στα καταστατικά της κείμενα, όπως το Πράσινο Βιβλίο για την εδαφική συνοχή (EC 2008), και θα συνδεθεί με το ζήτημα των αυξανόμενων χωρικών ανισοτήτων σε όλες τις κλίμακες (υπερεθνική, εθνική, τοπική). Σταδιακά η εδαφική συνοχή συμπεριλήφθηκε στους κύριους στόχους της πολιτικής της ΕΕ, παράλληλα με τις επιδιώξεις της κοινωνικής και οικονομικής συνοχής. Έτσι στη Συνθήκη της Λισαβόνας το 2009 μολονότι δεν υπήρξε κάποιος σαφής και επίσημος ορισμός της έννοιας τονιζόταν πως «η κάθε εδαφική επικράτεια είναι υπεύθυνη για την προώθηση της ανταγωνιστικότητας και την αντιμετώπιση των περιφερειακών και κοινωνικών ανισοτήτων» (Faludi & Peyrony, 2011:4).

Μέσα από το πρίσμα της προσέγγισης της εδαφικής συνοχής καθίσταται σαφές πως οι πολιτικές καταπολέμησης των ανισοτήτων οφείλουν να συνεκτιμούν τον εδαφικό παράγοντα και την κοινωνική γεωγραφία των ιδιαίτερων κοινωνιών και να αναπτύσσουν δράσεις για την αρμονική, ισορροπημένη, βιώσιμη και εδαφική ανάπτυξη με βάση την αρχή της αλληλεγγύης για την προώθηση της σύγκλισης μεταξύ των οικονομιών των περιοχών που έχουν διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης.¹

Λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές εκθέσεις κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και των διαθέσιμων ορισμών στη διεθνή βιβλιογραφία ο Eduardo Medeiros (2016) ανέδειξε τέσσερις βασικές διαστάσεις της χωρικής συνοχής που έχουν ενδιαφέρον σε αυτή τη μελέτη: Η πρώτη αφορά την ανάγκη για μια πιο ισορροπημένη και αρμονική χωρική ανάπτυξη με την αντιμετώπιση της υπερβολικής συγκέντρωσης ανθρώπων και δραστηριοτήτων σε προνομιούχες χωρικές επικράτειες και υποδεικνύει πως ο στόχος της συνοχής προϋποθέτει τη βελτίωση και τη σύγκλιση κοινωνικών και οικονομικών δεικτών και στόχων ανάμεσα σε προνομιούχες και λιγότερο προνομιούχες περιοχές. Η δεύτερη είναι η περιβαλλοντική βιωσιμότητα που συμβαδίζει με το όραμα της κοινωνικής συνοχής και προάγει την εδαφική ανάπτυξη μέσω της προώθησης την περιβαλλοντικής αειφορίας και της συνετής διαχείρισης και προστασίας της φύσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η τρίτη τονίζει την εδαφική πολυκεντρική ανάπτυξη, την ενίσχυση της ποικιλομορφίας με τη μείωση των χωρικών ανισοτήτων και την ανάπτυξη πολυκεντρικών στρατηγικών που συμβάλλουν στη σύγκλιση των χασμάτων ανάμεσα σε πιο απομακρυσμένες και αποστερημένες γεωγραφικές κοινότητες και σε αναπτυγμένες χωρικές ενότητες στα αστικά κέντρα. Η τελευταία είναι της χωρικής συνεργασίας και διακυβέρνησης και

¹ Για μια πιο διεξοδική προσέγγιση της έννοιας της εδαφικής συνοχής βλ. Faludi 2006, 2007.

βασίζεται στην ιδέα ότι ένας ολοκληρωμένος σχεδιασμός χωρικής ανάπτυξης απαιτεί νέους τρόπους οριζόντιας και κάθετης συνεργασίας με στόχο την ενίσχυση των περιφερειακών δικτύων και εταιρικών σχέσεων, τη συντονισμένη δράση των κοινωνικών εταίρων και την ενδυνάμωση του τοπικού κοινωνικού κεφαλαίου και των δομών συνεργασίας και συλλογικής δράσης.

Η σημασία των μελετών για τις αποστερημένες τοπικότητες και τα προγράμματα τοπικής ανάπτυξης με πρωτοβουλίες τοπικών κοινοτήτων

Η λογική της χωρικής προσέγγισης υποδηλώνει τη σημασία της προσαρμογής των παρεμβάσεων στις ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες λαμβάνοντας υπόψη τις οικονομικές, κοινωνικές, οικολογικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και τους τρόπους ζωής και σκέψης των κατοίκων τους. Παράλληλα, θεωρεί ότι η ανάδυση αποφάσεων πρέπει να γίνεται σε ένα περιβάλλον αλληλεπίδρασης εσωτερικών και εξωτερικών πηγών γνώσης. Η ανάπτυξη τεκμηριωμένων μελετών που βασίζονται σε αξιόπιστα εμπειρικά δεδομένα για τα κοινωνικο-οικονομικά, οικολογικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά συγκεκριμένων τόπων με έμφαση στα ζητήματα της αποστέρησης και του κοινωνικού αποκλεισμού μπορούν να συμβάλουν στην αναζήτηση πόρων και στρατηγικών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων και των αναγκών των αποστερημένων κοινοτήτων και να αναδείξουν κατευθύνσεις πολιτικών.

Στη σχετική βιβλιογραφία έχει αναπτυχθεί προβληματισμός για τη σημασία της διαθεσιμότητας αξιόπιστων δεδομένων και αναλύσεων για μικρές γεωγραφικές περιοχές τα οποία είναι απαραίτητα σε κάθε προσπάθεια ενίσχυσης της αποτελεσματικής στόχευσης των παρεμβάσεων που στοχεύουν σε φτωχούς και αποστερημένους πληθυσμούς (Clelland 2021). Πράγματι οι αποστερημένες αγροτικές κοινότητες διαθέτουν περιορισμένο πληθυσμιακό δυναμικό και συχνά τα προβλήματα τους είναι αόρατα καθώς δεν αποτυπώνονται στις στατιστικές πηγές. Αυτό σημαίνει πως θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν διαφορετικές μεθοδολογίες, όπως είναι οι επιτόπιες έρευνες για να προσεγγίσουμε τα προβλήματα και τις ανάγκες των αποστερημένων κοινοτήτων του αγροτικού χώρου και πως οι κοινωνικές πολιτικές θα πρέπει να επικεντρωθούν όχι μόνο στους εμφανείς θύλακες της υλικής και κοινωνικής αποστέρησης στον αστικό χώρο, αλλά και στις λιγότερο εμφανείς απομονωμένες και διασκορπισμένες αγροτικές κοινότητες.

Ολιστικές προσεγγίσεις της χωρικής ανάπτυξης επιχειρούν να αντιμετωπίσουν σφαιρικά τις ανάγκες, τα προβλήματα, τις προκλήσεις, τις προοπτικές και τους κινδύνους των τοπικών κοινωνιών σε ένα ανοικτό και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Οι τοπικές κοινωνίες καλούνται να μεγιστοποιήσουν οφέλη από ευρωπαϊκά προγράμματα, να διαμορφώσουν συνέργειες φορέων «από τα κάτω» και να αναζητήσουν πηγές χρηματοδότησης από Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία. Μια βασική στρατηγική σε αυτή τη λογική είναι οι Ολοκληρωμένες Χωρικές Επενδύσεις (Integrated Territorial Investments) οι οποίες αντιμετωπίζουν σφαιρικά τα χωρικά, περιβαλλοντικά, οικονομικά, και κοινωνικά ζητήματα. Με αυτόν τρόπο, διαμορφώνουν τις κατάλληλες συνθήκες για την ενδυνάμωση της εξωστρέφειας και της ανταγωνιστικότητας της τοπικής οικονομίας, δημιουργούν νέες θέσεις απασχόλησης που εναρμονίζονται με τις ανάγκες των επιμέρους χωρικών ενοτήτων και συμβάλλουν στην άρση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων δίνοντας έμφαση στη βιώσιμη ανάπτυξη και στην καινοτομία των δράσεων (Οργανισμός Ανάπτυξης Σητείας 2017).

Σε επίπεδο των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν ενθαρρυνθεί δια-τομεακές και δια-κοινοτικές πρωτοβουλίες και συνέργειες από τα κάτω ως στρατηγικές για την καταπολέμηση των χωρικών ανισοτήτων. Στις περιφερειακές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης η προσπάθεια αυτή αφορούσε τη στροφή σε μια χωρική –ή βασισμένη στον τόπο (place-based) – λογική που λαμβάνει υπόψη τις τοπικές γεωγραφίες και οικονομίες και υποστηρίζει την εδαφικοποίηση των δημόσιων πολιτικών για τη σύνδεση των αναπτυξιακών πρακτικών με τις αναπτυξιακές ανάγκες και δυνατότητες διαφορετικών τύπων χωρικών ενοτήτων με ολοκληρωμένο τρόπο (Farole et al. 2011, Mendez 2013).

Στην πράξη το ζήτημα της εδαφικής συνοχής τέθηκε στο πλαίσιο των πρόσφατων πολιτικών για την κοινωνική συνοχή (2014-2020) με τις στρατηγικές των προγραμμάτων τοπικής ανάπτυξης μέσω κοινοτήτων (CLLD) -που αποτελούσαν μετεξέλιξη των προγραμμάτων κοινοτικών πρωτοβουλιών LEADER σε αγροτικές περιοχές- και των Ολοκληρωμένων Χωρικών Επενδύσεων που συνιστούν ένα μηχανισμό για τη διαμόρφωση ολοκληρωμένων απαντήσεων σε διάφορες χωρικές ανάγκες. Σε αυτή τη βάση έχουν σχεδιαστεί και στην Ελλάδα τα προγράμματα Τοπικής Ανάπτυξης με Πρωτοβουλία Τοπικών Κοινοτήτων (ΤΑΠΤοΚ) με στόχο χωρικές παρεμβάσεις ολιστικού χαρακτήρα που έχουν ως αφετηρία ομάδες τοπικής δράσης, συνέργειες τοπικών φορέων και πρωτοβουλιών πολιτών. Ο στόχος είναι η αντιμετώπιση αναγκών και προβλημάτων

των τοπικών κοινωνιών σε ένα ρευστό και διαρκώς μεταβαλλόμενο παγκόσμιο περιβάλλον διαδοχικών προκλήσεων και κρίσεων (Konečný, Binek & Svobodová 2020). Τα προγράμματα αυτά ενισχύουν και ενθαρρύνουν τις πρωτοβουλίες από τα κάτω, εμπλέκοντας τους πολίτες σε διαδικασίες κοινωνικών αλλαγών. Στην πράξη εάν τα προγράμματα αυτά επιτύχουν την ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών και των τοπικών φορέων και δεν καταλήξουν να ελέγχονται από οργανισμούς και τεχνοκράτες προγραμμάτων, μπορούν να παρέχουν μια ριζοσπαστική και δημοκρατική προοπτική ενισχύοντας το συμμετοχικό σχεδιασμό και τη δημοκρατική διακυβέρνηση.

Αποστέρηση και προσεγγίσεις βασισμένες στον τόπο

Η έννοια της αποστέρησης παραπέμπει στην έλλειψη ή την απώλεια βασικών αγαθών/ιδιοτήτων που θεωρούνται απαραίτητα για την αξιοπρεπή διαβίωση πολιτών και νοικοκυριών. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 η έννοια της αποστέρησης απασχόλησε τον ακαδημαϊκό λόγο και τις πολιτικές γύρω από ζητήματα οικονομικής και κοινωνικής ανισότητας, αρχικά στη Βρετανία και αργότερα σε άλλες περιοχές της Ευρώπης. Αντίθετα από την κλασσική έννοια της φτώχειας που επικεντρώνεται στο εισόδημα και την κατανάλωση, η έννοια της αποστέρησης προσπαθεί να διερευνήσει πολλαπλούς παράγοντες που αφορούν τις υλικές και κοινωνικές συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών που οδηγούν στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Σύμφωνα με τον κλασσικό ορισμό του Townsend (1987: 125) η κοινωνική αποστέρηση (deprivation) είναι μια κατάσταση ενός μετρήσιμου και τεκμηριωμένου μειονεκτήματος που χαρακτηρίζει μια τοπική κοινότητα ή μια ευρύτερη κοινωνία ή έθνος στο οποίο ένα άτομο, μια οικογένεια ή μια ομάδα ανήκει. Ο ορισμός αυτός τονίζει τη σημασία της αντικειμενικής μέτρησης της αποστέρησης και κατά συνέπεια τη χρήση αντικειμενικών δεικτών και έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως στις μελέτες της κοινωνικής ανισότητας και της υλικής αποστέρησης. Αποστερημένη θεωρείται μια περιοχή της οποίας οι κάτοικοι στερούνται αγαθά, ανάγκες και υπηρεσίες που θεωρούνται βασικά σε μια κοινωνία και συμβάλλουν στην κοινωνική συμμετοχή και ένταξη, στην ανατροφή και την ανάπτυξη των παιδιών και ευρύτερα στην ποιότητα ζωής (Greenwood, 2020). Η αποστέρηση, επομένως, εξαρτάται από την ικανότητα του ατόμου να αντιμετωπίζει συγκεκριμένες ανάγκες. Η αντιμετώπιση των αναγκών είναι συνάρτηση του πραγματικού διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού όταν έχει καλύψει άλλες βασικές ανάγκες, όπως περίθαλψη, στέγαση,

φροντίδα, εκπαίδευση κ.λπ. Σε χώρες με αναπτυγμένα κράτη πρόνοιας η κάλυψη βασικών αναγκών μέσω υπηρεσιών και προγραμμάτων που παρέχει το κράτος ενισχύει το πραγματικό εισόδημα των νοικοκυριών και συμβάλλει στην ευημερία των πολιτών (Παπαθεοδώρου, Μισσός & Παπαναστασίου 2020: 103-104). Αντίθετα σε κράτη με αδύναμους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας, όπως η χώρα μας, ο κίνδυνος της αποστέρησης είναι αυξημένος.

Τα αποτελέσματα της χρόνιας αποστέρησης είναι ολέθρια. Παραδείγματα αποστέρησης μπορεί να είναι πολλά. Παρακάτω σταχυολογούμε ορισμένες βασικές μορφές αποστέρησης που συναντώνται σε μειονεκτικές κοινότητες:

- Απουσία επαρκών ευκαιριών για εργασία με αποτέλεσμα όλο και περισσότερα άτομα να στηρίζουν τη διαβίωσή τους σε επιδόματα
- Έλλειψη αποτελεσματικών υπηρεσιών σε τομείς, όπως υπηρεσίες υγείας, παιδικοί σταθμοί, βιβλιοθήκες κ.λπ.)
- Έλλειψη κατάλληλων μέσων μαζικής μεταφοράς που να εξυπηρετούν την περιοχή
- Έλλειψη λειτουργικών σχολείων με αποτέλεσμα τα παιδιά που φοιτούν σε αυτά να έχουν λιγότερες ευκαιρίες για σχολικές και ακαδημαϊκές επιδόσεις
- Δυσκολία πρόσβασης των κατοίκων σε ποιοτική διατροφή σε συνδυασμό με την έλλειψη υπηρεσιών υγείας με συνέπεια το χαμηλότερο προσδόκιμο ζωής
- Αυξημένο ποσοστό σοβαρών ασθενειών και μεγαλύτερο ρίσκο για πρόωρους θανάτους
- Αυξημένη παραβατικότητα που ενισχύει αισθήματα ανασφάλειας στους κατοίκους

Η αποστέρηση στον τοπικό χώρο είναι συνδεδεμένη με το ζήτημα της εδαφικής συνοχής που εξετάσαμε στην αρχή του κεφαλαίου. Οι ευρωπαϊκές πολιτικές συνοχής δίνουν ιδιαίτερη σημασία στις προσεγγίσεις που εστιάζουν στον τόπο (place-based). Η προσέγγιση με βάση τον τόπο στοχεύει στην ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου και στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού ιδιαίτερων κοινωνιών μέσω της ενίσχυσης των δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών, της ενεργοποίησης της κοινωνικής καινοτομίας σε τοπικό επίπεδο και της ενίσχυσης της πολιτισμικής και εδαφικής πολυμορφίας και ιστορικής κληρονομιάς των τοπικών κοινοτήτων. Τέτοιες προσεγγίσεις μπορούν να παρέχουν στην τοπική αυτοδιοίκηση την ευκαιρία να μεταμορφώσει τους τοπικούς χώρους, να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής των ανθρώπων, να τονώσουν την τοπική οικονομία και να βελτιώσουν το τοπικό περιβάλλον (Mirti Chand 2018).

Το κτίσιμο βιώσιμων κοινωνικών και αλληλέγγυων οικονομιών προϋποθέτει το συνδυασμό της εδαφικής προσέγγισης με βάση τον τόπο με το μοντέλο των στρατηγικών που βασίζονται στα δίκτυα (network-based strategies). Σε αυτήν την κατεύθυνση μπορούμε να εξετάσουμε ζητήματα αποστέρησης ιδιαίτερων κοινωνικών περιοχών σε σχέση με ευρύτερες εθνικές και διεθνείς διαδικασίες που επηρεάζουν τις τοπικότητες και να συνδέσουμε την κάθε εδαφική επικράτεια με καλές πρακτικές που προέρχονται από το διεθνή χώρο και με τη δράση οργανώσεων και κοινωνικών κινημάτων που τελικά μπορεί να εμπλακούν στην κοινωνική αλλαγή της τοπικότητας (Mirti Chand 2018).

Οι μελέτες που βασίζονται στον τόπο μπορούν να συνδυαστούν με πολιτικές επικεντρωμένες στην τοπικότητα (locality-based policies), οι οποίες προάγουν τη συμμετοχή και τη διαχείριση προγραμμάτων από τοπικούς φορείς με συμπεριληπτικές στρατηγικές που περιορίζουν τους κοινωνικούς αποκλεισμούς και την απομόνωση επιμέρους ομάδων. Η εμπλοκή τοπικών παραγόντων και κοινωνικών οργανώσεων είναι βασικό στοιχείο αυτών των πολιτικών. Ενώσεις πολιτών, εθελοντικές οργανώσεις, περιβαλλοντικές ομάδες, αγροτικοί συνεταιρισμοί, οργανώσεις της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Αλ.Ο), μπορούν να εμπλέκονται σε αυτές τις συμμετοχικές πρακτικές εκφράζοντας τα ενδιαφέροντα διαφορετικών ομάδων στην τοπικότητα.

Τέτοιες συμπεριληπτικές πολιτικές μπορούν να συμβάλουν στην αναζωογόνηση των παραμελημένων αγροτικών περιοχών που έχουν περιορισμένο μερίδιο στον εθνικό πλούτο με την προϋπόθεση ότι θα αντιμετωπίσουν ζητήματα κοινωνικών, ταξικών και έμφυλων ανισοτήτων στην τοπικότητα (Swanson 2001). Οι αποτυχίες των κρατών να προστατεύσουν την κοινωνική δικαιοσύνη, την ποιότητα ζωής και το φυσικό περιβάλλον των αποστερημένων κοινοτήτων και να κατευθύνουν πόρους προς τα πιο φτωχά και ευάλωτα μέρη της κοινωνίας αποτελούν ένδειξη ότι πρέπει να οδηγηθούμε σε πιο αποκεντρωμένες πολιτικές. Το κράτος έχει τη δυνατότητα να συμβάλει στην κοινωνική δικαιοσύνη μέσω αναδιανεμητικών πολιτικών, αλλά ο κρατικός μηχανισμός δεν γνωρίζει τις ιδιαιτερότητες των αποστερημένων αγροτικών κοινοτήτων και βρίσκεται σε απόσταση από τις περισσότερες περιοχές που συγκεντρώνουν σημαντικά προβλήματα αποστέρησης και φτώχειας.

Το μοντέλο ενός δημιουργικού συμμετοχικού σχεδιασμού (creative participatory planning) προϋποθέτει δημιουργική σκέψη και την εμπλοκή των πολιτών και των κοινωνικών οργανώσεων της τοπικότητας, αναγνωρίζει τα ενδιαφέροντα των εμπλεκόμενων και

παρέχει ευκαιρίες στους χρήστες να συμμετάσχουν στη διαδικασία σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων. Ο στόχος των τοπικά εστιασμένων πολιτικών είναι να προσδιορίσει τις πραγματικές ανάγκες των χρηστών της τοπικότητας και να διαμορφώσει ένα πλαίσιο διαλόγου και επικοινωνίας πολιτών και οργανώσεων. Οι ενδιαφερόμενοι γίνονται υποστηρικτές και υπερασπιστές του χώρου και οι πρακτικές συμμετοχής ευαισθητοποιούν τους πολίτες σε ζητήματα αξιών και αναγκών και στη συγκρότηση ενός μελλοντικού οράματος με ποιότητα ζωής και κοινωνική ευημερία (Cilliers & Timmermans 2014). Οι χωρικά εστιασμένες πολιτικές παρέχουν μια μοναδική ευκαιρία για προβληματισμό για τους στόχους που θέτει μια κοινωνία που αντιμετωπίζει προβλήματα αποστέρησης και τις δυναμικές ή τα εμπόδια που θέτουν οι τοπικές συνθήκες. Μας δίνουν επίσης μια ευκαιρία για να συζητήσουμε για τη συμμετοχή τοπικών οργανισμών και ενδιαφερομένων στη κοινοτική ανάπτυξη, για τη σύνδεση τοπικών πολιτικών με ευρύτερες εθνικές πολιτικές για την κοινωνική δικαιοσύνη, και για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την προστασία των κοινών.

Εναλλακτικές στρατηγικές: Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και κοινωνική γεωργία

Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας οι πολλαπλές παγκόσμιες κρίσεις (οικονομική, περιβαλλοντική, προσφυγική, πανδημική, γεωπολιτικές συγκρούσεις) ενίσχυσαν τις προϋπάρχουσες ανησυχίες για τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνέπειες της αλόγιστης και άνισης οικονομικής ανάπτυξης. Σε αυτό το περιβάλλον έχει αναζωπυρωθεί το ενδιαφέρον για εναλλακτικά πρότυπα παραγωγής, κατανάλωσης και οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων, καθώς και η συζήτηση για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, ενός χώρου οικονομικών δραστηριοτήτων που οργανώνονται ανάμεσα στην αγορά και στο κράτος και επικεντρώνονται, κυρίως, στην κάλυψη κοινωνικών αναγκών.

Η έννοια της Κ.Αλ.Ο αναφέρεται σε οικονομικές δραστηριότητες και κοινωνικές πρακτικές που αφορούν την παραγωγή και ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών, με όρους σχετικής αυτονομίας από το κράτος και τις ακραιφνείς λογικές της αγοράς και επικεντρώνονται σε στόχους και κανόνες που έχουν ως προτεραιότητα την κοινωνική ευημερία, τη συνεργασία και την αλληλεγγύη. Πρόκειται για μια μεγάλη ποικιλία εγχειρημάτων και πρωτοβουλιών που περιλαμβάνουν παραδοσιακούς φορείς κοινωνικής οικονομίας όπως είναι οι αγροτικοί συνεταιρισμοί, μέχρι σύγχρονες μορφές κοινωνικών

επιχειρήσεων που υπάρχουν σε διαφορετικές μορφές και οργανωτικά πλαίσια σε όλο τον κόσμο, (π.χ. κοινωνικές επιχειρήσεις, ενώσεις εργαζομένων, δίκτυα της Κοινωνικά Υποστηριζόμενης Γεωργίας) (Ζαϊμάκης & Νικολαΐδης 2022).

Στους κόλπους εναλλακτικών εγχειρημάτων η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία χρησιμοποιείται ως μία εναλλακτική του κυρίαρχου οικονομικού συστήματος η οποία προωθεί συλλογικές μορφές οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων από τα κάτω σε συνδυασμό με την ανάληψη πρωτοβουλιών από τους πολίτες ως απάντηση στα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Οι συμμετοχικές πρωτοβουλίες τέτοιου είδους κυοφορούν ενδεχομενικότατες εναλλακτικών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής που προεικονίζουν επιθυμητές μελλοντικές κοινωνίες (Zaimakis 2018).

Στο πλαίσιο των ευρύτερων συζητήσεων για την Κοινωνική Οικονομία και τις πολιτικές των κοινών έχει ανακύψει και το ζήτημα της κοινωνικής γεωργίας (social farming). Στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης η εισαγωγή προϊόντων διατροφής χαμηλής ποιότητας, η αύξηση του ενεργειακού κόστους και η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης οδήγησαν μέρος των πολιτών να αναζητήσουν οικονομικές ευκαιρίες στην ύπαιθρο, παράγοντας τρόφιμα με οικολογικά κριτήρια που απευθυνόταν σε μικρές αλυσίδες καταναλωτών με κοινωνικές και οικολογικές ευαισθησίες. Σε ορισμένες χώρες, όπως η Ιταλία, η ηθική κατανάλωση, οι προτιμήσεις για βιολογικά προϊόντα, τα παραδοσιακά τρόφιμα, η στροφή στη μαγειρική παράδοση και η αναζήτηση νέων ειδών αναψυχής έχουν προωθήσει μια νέα δυναμική αναπαράσταση της υπαίθρου, διαφορετική από αυτή που τη θεωρεί υπολειμματική και μη επιδεκτική στις αλλαγές και τον εκσυγχρονισμό.

Για πολλούς κατοίκους των πόλεων οι αγροτικές περιοχές έχουν γίνει έτσι ελκυστικοί τόποι για την αγορά νέων αγαθών και υπηρεσιών. Σε αυτό το πλαίσιο αναγνωρίζεται η ηθική φύση των αγαθών και των υπηρεσιών που παράγονται από τον αγροτικό κόσμο, στον οποίο προσδίδεται μια κοινωνική προστιθέμενη αξία. Σε αυτήν την κατεύθυνση η κοινωνική γεωργία αποτελεί μια νέα προσέγγιση ανάπτυξης της παραδοσιακής αγροτικής οικονομίας με τη σύζευξη των τοπικών ενδιαφερόντων και συμφερόντων με την αποκατάσταση και την κοινωνική ένταξη ευάλωτων ατόμων και νοικοκυριών (που μπορεί να προέρχονται και από τον αστικό χώρο) και με την ανάπτυξη καινοτόμων πρακτικών που περιορίζουν τη λογική της εξάρτησης από επιδοματικές πολιτικές (Fazzi 2011).

Σε αυτό το πλαίσιο, η κοινωνική γεωργία εμφανίστηκε ως μια πολυλειτουργική καινοτόμος στρατηγική με σημαντικά κοινωνικά οφέλη μέσω της παραγωγής και μεταποίησης αγροτικών προϊόντων που συμβάλλουν όχι μόνο στην ενίσχυση της απασχόλησης αλλά και στη φροντίδα της υγείας και ευζωίας, στη θεραπεία, την εκπαίδευση και ακόμα στην κοινωνική ένταξη ομάδων που διατρέχουν κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού. Έτσι, η κοινωνική γεωργία μπορεί να έχει ένα σημαντικό ρόλο στη ανάπτυξη αποστερημένων αγροτικών κοινοτήτων και υποβαθμισμένων περιοχών του αστικού χώρου (Tulla, Vera, Guirado & Valldeperas 2018). Η κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική απόδοση της κοινωνικής γεωργίας, ως μιας κοινωνικής δραστηριότητας που έχει επίκεντρο την αγροτική παραγωγή και τη διανομή της, είναι ιδιαίτερα σημαντική και θεωρείται πολύ μεγαλύτερη από την επένδυση (σε χρόνο και χρήμα) που απαιτεί. Η κοινωνική γεωργία ευνοεί την πρόοδο μιας κοινοτικά υποστηριζόμενης γεωργίας, συμβάλλει στην αντιμετώπιση βασικών αναγκών των νοικοκυριών, βοηθά στη χρήση της τοπικής γης και των πόρων για παραγωγή και αναζητά κοινωνικά υπεύθυνους καταναλωτές/συνεργάτες στην ίδια περιοχή (Tulla, Vera, Guirado & Valldeperas 2020).

Στην Ελλάδα το μοντέλο βρίσκεται ακόμη σε υβριδική μορφή μολονότι έχουν αναπτυχθεί σε διάφορες περιοχές της χώρας κοινοτικές μορφές εναλλακτικής γεωργίας ως μια εναλλακτική πρόταση παραγωγής και διακίνησης αγροτικών προϊόντων σε τοπικό επίπεδο κατά την οποία παραγωγοί και καταναλωτές αναπτύσσουν στενή συνεργασία με βάση την αμοιβαία εμπιστοσύνη και αλληλεγγύη (Μπαγιουρούκη & Κοσμάς 2018).

Μεθοδολογική στρατηγική

Στην εργασία αυτή αξιοποιούμε μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση για την κατανόηση των τρόπων μέσα από την παρατήρηση των τοπικών κοινωνιών και των λόγων που εκφέρονται από τα κάτω. Αυτή η προσέγγιση αναγνωρίζει τη σημασία της τοπικής γνώσης, των πολιτιστικών χαρακτηριστικών και δυνατοτήτων και του κοινωνικού κεφαλαίου των τοπικών κοινωνιών. Σε αυτή τη βάση η ερευνητική ομάδα ανέπτυξε σύνθετες πρακτικές επιτόπιας έρευνας και παρατήρησης που επιτρέπουν την επικοινωνία και το διάλογο με αυτούς που ζουν, εργάζονται και χρησιμοποιούν τον συγκεκριμένο χώρο, και επιχείρησε να κατανοήσει τις ανάγκες, τα προβλήματα, τους φόβους, τις φιλοδοξίες και τα οράματα των πολιτών για τον τόπο τους.

Αυτό το ερευνητικό έργο έχει σκοπό να διερευνήσει τα βασικά χαρακτηριστικά της αποστέρησης σε αγροτικούς οικισμούς που παρουσιάζουν μεγάλη πυκνότητα κοινοτήτων αποστέρησης και να εξετάσει πώς βιώνεται και νοηματοδοτείται η αποστέρηση από νοικοκυριά και πολίτες των τοπικών κοινωνιών και από εκπροσώπους τοπικών υπηρεσιών. Σε αυτό το πλαίσιο εξετάζονται προτάσεις και ιδέες της τοπικής κοινωνίας για την αντιμετώπιση ζητημάτων αποστέρησης με απώτερο στόχο την ανάληψη συλλογικών δράσεων και την ενίσχυση κοινωνικών και αναπτυξιακών πρωτοβουλιών για μια ολιστική αντιμετώπιση των προβλημάτων αποστέρησης.

Το πραγματολογικό υλικό της μελέτης συγκεντρώθηκε μέσα από διαδοχικές επισκέψεις στους υπό μελέτη Δήμους και από ποσοτικά πρωτογενή και δευτερογενή δεδομένα. Μεγάλο μέρος των δευτερογενών ποσοτικών δεδομένων προέρχεται από τη Γεωγραφική Βάση Δεδομένων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης της Περιφέρειας Κρήτης που έχει συλλεχθεί στο πλαίσιο του 3^{ου} ερευνητικού άξονα με την επιστημονική ευθύνη του Βασίλη Αράπογλου (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021) και από μελέτες της ομάδας του Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης με το συντονισμό της Κατερίνας Βλασάκη. Αφετηρία στην ανάλυσή μας ήταν τα δεδομένα του Παραδοτέου 10 (Εντοπισμός και παρακολούθηση Θυλάκων Φτώχειας και Αποστέρησης στην Κρήτη (Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης 2021) που παρουσίαζαν την ιεράρχηση του βαθμού αποστέρησης στις 786 Μονάδες Αναλυτικής Απεικόνισης Κρήτης (ΜΑΑΚ), τόσο συνολικά όσο και ως προς τις επιμέρους διαστάσεις της αποστέρησης.

Στην προσέγγιση αυτή αξιοποιήθηκαν κατά βάση 13 επιλεγμένοι δείκτες αποστέρησης που συνδέονται με το εισόδημα, την απασχόληση, την εκπαίδευση, τη στέγαση και την προσβασιμότητα φροντίδας. Η αποστέρηση σε αυτήν την προσέγγιση είναι σχετική με τους αντίστοιχους δείκτες να δηλώνουν το βαθμό αποστέρησης κάθε περιοχής σε σχέση με τις υπόλοιπες για το σύνολο των μεταβλητών με την πιο αποστερημένη περιοχή να παίρνει τιμή 100 και την λιγότερο αποστερημένη την τιμή (0) μηδέν (Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης 2021). Αφού εντοπίστηκε ο βαθμός Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησής τους (δείκτης ΣΠΑ) οι περιοχές της Κρήτης κατατάχθηκαν σε μια κλίμακα πέντε βαθμίδων, με το πρώτο κλιμάκιο να συγκεντρώνει το 20% των λιγότερο αποστερημένων περιοχών και το πέμπτο το 20% των περισσότερο αποστερημένων περιοχών. Οι περιοχές με τις ενδιάμεσες τιμές αποστέρησης κατατάχθηκαν αντίστοιχα στο δεύτερο, τρίτο και τέταρτο κλιμάκιο.

Με βάση τις δυνατότητες και διαθεσιμότητες της ερευνητικής ομάδας (με όρους ερευνητικού δυναμικού, διαθέσιμων πόρων και χρόνων) αποφασίστηκε η επιτόπια μελέτη στους τέσσερις πρώτους Δήμους που παρουσιάζουν υψηλή κατανομή αποστερημένων κοινοτήτων (Δήμοι Γόρτυνας, Φαιστού, Βιάννου και Σητείας). Παράλληλα, έγινε έρευνα μικρότερης κλίμακας και στο Δήμο Μινώα Πεδιάδος, ο οποίος μολονότι είναι έκτος στην σχετική ιεράρχηση, συγκεντρώνει σημαντικές ιδιαιτερότητες λόγω των σημαντικών προβλημάτων που ακολούθησαν του μεγάλου σεισμού της 27ης Σεπτεμβρίου 2021 και της έντονης μετασεισμικής δραστηριότητας. Επιπλέον, η ομάδα αξιοποίησε δεδομένα απογραφών για τη διερεύνηση του δείκτη εξέλιξης (και συρρίκνωσης) των αγροτοκτηνοτροφικών οικισμών των Δήμων.

Τα ποιοτικά δεδομένα της μελέτης συλλέχτηκαν μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων αφηγηματικού χαρακτήρα που βασίστηκαν σε σειρά ερωτημάτων οργανωμένων γύρω από επιμέρους θεματικούς άξονες: τρόποι ζωής/καθημερινότητα/κοινωνικές σχέσεις, ανάγκες/προβλήματα, τοπική οικονομία/ανάπτυξη, κοινωνική συμμετοχή, κοινωνική οργάνωση, υπηρεσίες και υποδομές. Από τους συμμετέχοντες ζητήθηκε να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους και να προβληματιστούν σχετικά με μια σειρά ερωτημάτων που συνδεόταν με τους προαναφερθέντες θεματικούς άξονες. Επιπλέον αξιοποιήθηκε η μέθοδος της ομάδας εστιασμένης συζήτησης (focus group), μια αποτελεσματική ερευνητική πρακτική για τη συγκέντρωση πλούσιων και εις βάθος ποιοτικών δεδομένων που αφορούν τις σκέψεις, τις εμπειρίες και τις στάσεις, καθώς και την αλληλόδραση ιδιαίτερων κοινοτήτων και ομάδων (Plummer 2017). Στόχος των ομάδων εστιασμένης συζήτησης δεν είναι η επίτευξη συναίνεσης ή η ανακάλυψη μιας ενιαίας λύσης από τους συμμετέχοντες αλλά μάλλον η αναζήτηση μιας ποικιλίας γνώσεων, σκέψεων και απόψεων γύρω από ζητήματα που απασχολούν την κοινότητα. Στην περίπτωση των ερευνών μας διεξήχθησαν ομάδες εστιασμένης συνέντευξης με επαγγελματίες κοινωνικών υπηρεσιών που φώτισαν διαφορετικές πτυχές των ζητημάτων της αποστέρησης και των κοινωνικών προβλημάτων των κατοίκων.

Κύριος σκοπός των συνεντεύξεων στο πεδίο ήταν να κατανοήσουμε την υφιστάμενη κατάσταση και τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων του Δήμου που διαβιούν σε συνθήκες αποστέρησης, να διερευνήσουμε τη σημασία του κοινωνικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο οι κάτοικοι ζουν και συναναστρέφονται, και να εξετάσουμε το κατά πόσο οι συνθήκες της κοινότητας επιβαρύνουν ή ανακουφίζουν την αποστέρηση. Για τους

λόγους αυτούς εστιάσαμε σε ζητήματα που σχετίζονται με την καθημερινότητα, την κοινωνική ζωή, τις σχέσεις μεταξύ των κατοίκων αλλά και ευρύτερα των κοινοτήτων, το ρόλο της οικογένειας ως θεσμού, τη δυνατότητα για κοινωνική αλλαγή, τις ανάγκες και τις ελλείψεις της περιοχής, την οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων, το φυσικό περιβάλλον και τη μορφολογία της περιοχής ως παράγοντες ανάπτυξης και ποιότητας ζωής, την κοινωνική οργάνωση και την πολιτιστική ζωή του τόπου καθώς και με το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης στην ανάπτυξή του.

Η διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας

Οι επιτόπιες έρευνες διεξήχθησαν από τον Απρίλιο έως τα τέλη Ιουνίου του 2022 και σε αυτές συγκεντρώθηκε υλικό από 45 συμμετέχοντες στην έρευνα. Συνολικά διεξήχθησαν 29 ατομικές συνεντεύξεις (έξι στο Δήμο Βιάννου, τρεις στο Δήμο Σητείας, εννέα στο Δήμο Γόρτυνας, οκτώ στο Δήμο Φαιστού και τρεις στο Δήμο Αρκαλοχωρίου), μια ομαδική συνέντευξη με δυο συνεντευξιαζόμενους στο Εθελοντικό Κοινωνικό Παντοπωλείο της Σητείας και επιπλέον τρεις ομάδες εστιασμένης συζήτησης με εκπροσώπους τοπικών κοινωνικών υπηρεσιών. Από αυτές δύο έγιναν στη Σητεία, η πρώτη με δυο στελέχη του Κέντρου Κοινότητας και δυο του Δημοτικού Κοινωνικού Παντοπωλείου και η δεύτερη με τρία στελέχη του Προγράμματος Βοήθεια στο Σπίτι. Η τρίτη ομάδα εστιασμένης συζήτησης διεξήχθη στο Δήμο Φαιστού, με επτά πρόσωπα, τέσσερα στελέχη Κοινωνικών Υπηρεσιών, έναν Γυμναστή, μία Ψυχολόγο και μία ασκούμενη Κοινωνική Λειτουργό.

Από τους 45 συμμετέχοντες οι 20 ήταν άνδρες και οι 25 ήταν γυναίκες,² με υψηλή εκπροσώπηση εργαζόμενων στις κοινωνικές υπηρεσίες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διευκόλυνση της ερευνητικής ομάδας στην πρόσβαση σε αποστερημένα νοικοκυριά. Στον κατάλογο των συνεντευξιαζόμενων περιλαμβάνονται κυρίως μέλη αποστερημένων νοικοκυριών, εργαζόμενοι, αγρότες, επαγγελματίες, συνταξιούχοι και νοικοκυρές, και εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας συλλέχθηκε και πλούσιο υλικό από παρατηρήσεις και σημειώσεις πεδίου σε οικισμούς των Δήμων.

² Η αυξημένη παρουσία γυναικών στο δείγμα συνδέεται με την μεγαλύτερη συμμετοχή γυναικών, κοινωνικών λειτουργών και άλλων στελεχών κοινωνικών υπηρεσιών, στις ομάδες εστιασμένης συζήτησης.

Σε πολλές συνεντεύξεις, ιδίως με μέλη αποστερημένων νοικοκυριών, υπήρξε διαμεσολάβηση της Κοινωνικής Υπηρεσίας. Σε όλες τις ερευνητικές διεργασίες οι συμμετέχοντες συμφώνησαν να συμμετέχουν στην έρευνα. Ο/Η ερευνητής/ερευνήτρια ανέφερε τους σκοπούς της μελέτης και τη σημασία της δικής τους συμμετοχής και ζητούσε εγγράφως τη συναίνεσή τους για τη συμμετοχή και τη μαγνητοφώνηση της συζήτησης. Οι συμμετέχοντες διαβεβαιώθηκαν για την τήρηση της ανωνυμίας και ότι τα στοιχεία που θα συλλεχθούν θα αξιοποιηθούν αποκλειστικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης μελέτης.

Για κάθε είδος συνέντευξης είχε προετοιμαστεί από την ερευνητική ομάδα ένας «Οδηγός Συνέντευξης» που περιείχε όλες τις βασικές ερωτήσεις. Ταυτόχρονα όμως υπήρχε η ευελιξία εκ μέρους των ερευνητών να εξεταστούν και άλλα θέματα που θα αναδεικνύονταν μέσα από την συζήτηση. Σκοπός ήταν να διεξαχθούν οι συνεντεύξεις σε ένα κλίμα που να προσομοιάζει σε μια φυσιολογική συζήτηση της αληθινής ζωής. Όλες οι αφηγήσεις των συνεντεύξεων και των ομάδων εστιασμένης συζήτησης ηχογραφήθηκαν και αρχειοθετήθηκαν σε ηλεκτρονικά αρχεία. Στη συνέχεια ακολούθησε η μεταγραφή του ψηφιακών αρχείων σε γραπτά κείμενα και η αναλυτική επεξεργασία τους.

Η φάση της αναλυτικής διαδικασίας

Η επιτόπια έρευνα βασίστηκε στη λογική των από τα κάτω προσεγγίσεων του τοπικού χώρου με στόχο την ανάδειξη της τοπικής γνώσης και του αξιακού συστήματος των υπό μελέτη κοινωνιών σε συνδυασμό με την προσέγγιση του συμμετοχικού κοινωνικού σχεδιασμού που λαμβάνει υπόψη του την τοπική γνώση και εμπλέκει κατοίκους, κοινωνικές οργανώσεις και φορείς σε συνεργατικές δράσεις και αναπτυξιακές πρακτικές (Margles et al. 2010). Η τοπική γνώση είναι συλλογική, πρακτική και βαθιά ριζωμένη σε έναν τόπο. Σε κάποιο βαθμό αναδεικνύει την πρακτική γνώση απλών ανθρώπων δίνοντας έμφαση στις εμπειρίες τους αλλά και στις πρακτικές που χρησιμοποιούν για να προσαρμοστούν στα οικοσυστήματά τους (Geertz 1983). Η γνώση αυτή βασίζεται σε αξίες, πεποιθήσεις, βιωμένες εμπειρίες και στις πολιτισμικές παραδόσεις που έχουν κτιστεί στο πέρασμα του χρόνου.

Οι από τα κάτω προσεγγίσεις της τοπικότητας είναι σημαντικές στην άσκηση δίκαιων κοινωνικών πολιτικών αφενός γιατί επιτρέπουν στους τοπικούς παράγοντες και στους απλούς πολίτες να εκφράζουν τις απόψεις τους και να έχουν φωνή στις διαδικασίες λήψης

αποφάσεων και αφετέρου γιατί επιτρέπουν στους σχεδιαστές κοινωνικής πολιτικής να κατανοήσουν τις τοπικές ιδιαιτερότητες και αξίες και να επιλέξουν δράσεις και πολιτικές εφικτές και αποτελεσματικές.

Για την επίτευξη των στόχων της μελέτης αξιοποιήθηκε ένας συνδυασμός αναλυτικών στρατηγικών, όπως η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, η εκτίμηση των αναγκών και των δυναμικών της κοινότητας μέσω της ανάλυσης SWOT, η επιτόπια εθνογραφική παρατήρηση και η δευτερογενής ανάλυση ποσοτικών δεδομένων. Ο στόχος μας είναι να διαμορφωθεί μια συνεχώς ανατροφοδοτούμενη διαδικασία στρατηγικού συμμετοχικού σχεδιασμού προγραμμάτων εναλλακτικών μορφών ανάπτυξης των τοπικών κοινωνιών με την εφαρμογή καινοτόμων πρακτικών. Με βάση αυτή τη στρατηγική επιδίωξη, η έρευνα δίνει τη δυνατότητα να αναγνωριστούν και να περιγραφούν ιδιαίτερες περιοχές αναγκών, να ανακαλυφθούν παράγοντες που συμβάλλουν στη διαιώνιση τους, να αναδειχθούν τρόποι σκέψεις, κώδικες συμπεριφοράς και τοπικές αξίες και να διαμορφωθούν κριτήρια για το σχεδιασμό αντιμετώπισης αναγκών και προβληματικών καταστάσεων (Ζαϊμάκης 2011).

Για την ανάλυση των δεδομένων τόσο των ημιδομημένων αφηγηματικών συνεντεύξεων όσο και του υλικού των ομάδων εστιασμένης συνάντησης αξιοποιήθηκε η θεματική ανάλυση που βασίζεται στην ενδελεχή εξέταση των κειμένων με στόχο τον εντοπισμό και την ανάλυση προτύπων νοήματος σε ένα σύνολο ποιοτικών δεδομένων που περιλαμβάνει εκφορές των συνεντευξιαζόμενων (Τσιώλης 2018, Neuendorf 2019, Braun & Clarke 2012). Η θεματική ανάλυση προϋποθέτει τη διαισθητική ικανότητα του ερευνητή ή της ερευνήτριας και μια αναστοχαστική σχέση με τα κείμενα που μελετά και τα υποκείμενα της έρευνας. Απώτερος στόχος είναι να αναπτυχθεί μια ιστορία γύρω από βασικά μοτίβα και θέματα που επανέρχονται στα κείμενα των συνεντευξιαζόμενων. Η ανάλυση επικεντρώνεται σε λέξεις ή σύντομες φράσεις που συμβολικά αποδίδουν σημαντικά νοήματα και σημασίες της κοινότητας. Αρχικά η ανάλυση των δεδομένων οργανώθηκε με βάση τις κύριες θεματικές ενότητες της ημιδομημένης συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή τους αλλά στη διάρκεια ανάπτυξης της έρευνας οι θεματικές εμπλουτίστηκαν με νέα στοιχεία και θεματικές εστιάσεις που αναδύθηκαν από τα δεδομένα τόσο των ατομικών (ή ομαδικών) συνεντεύξεων όσο και από τις ομάδες εστιασμένης συζήτησης

Η διαδικασία εκτίμησης αναγκών, δεν πρέπει να βασίζεται σε προκαθορισμένες θεωρήσεις για λύσεις προβλημάτων, οι οποίες θα επιβεβαιώνονται ή όχι στην πράξη, αλλά τα κριτήρια για τις προτεραιότητες δράσεων πρέπει να διαμορφώνονται μέσα από μια σύνθετη διεργασία καταγραφής, αξιολόγησης και ανάλυσης δεδομένων που θα εμπλέκουν την κοινότητα στις πρακτικές κοινωνικής αλλαγής και στην ανάληψη παρεμβατικών δράσεων. Σε αυτή τη βάση αξιοποιήσαμε την ανάλυση SWOT σε μια λογική συμμετοχικού κοινοτικού σχεδιασμού (Margles et al. 2010).

Η ανάλυση SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats) είναι μια μέθοδος που χρησιμοποιείται για την αξιολόγηση των δυνατών σημείων, των αδυναμιών, των ευκαιριών και των απειλών που εντοπίζονται στις λειτουργίες και στην ανάπτυξη ενός οργανισμού, ενός έργου ή μιας επιχειρηματικής δραστηριότητας. Μολονότι αυτές οι μελέτες βρίσκουν εφαρμογή, κυρίως, στο χώρο της επιχειρηματικότητας, αντίστοιχες μεθοδολογίες έχουν αναπτυχθεί και στη μελέτη του κοινωνικού χώρου σε αστικές ή αγροτικές κοινωνίες (Iemsomboon & Tangtham 2014, Ruá, et al. 2021) αλλά και στην εκτίμηση αναγκών της κοινότητας (Vincent 2009). Το πρότυπο ανάλυσης SWOT συνήθως παρουσιάζεται ως πλέγμα, που περιλαμβάνει τέσσερις ενότητες, μία για κάθε μία από τις επικεφαλίδες SWOT: Δυνατά σημεία, Αδυναμίες, Ευκαιρίες και Απειλές. Η ανάλυση βασίζεται στην αξιολόγηση από την ερευνητική ομάδα πληροφοριών και δεδομένων που έχουν συλλεχτεί στην επιτόπια έρευνα και χρησιμοποιεί το σχήμα της SWOT ανάλυσης για να βοηθήσει του σχεδιαστές κοινωνικών πολιτικών να κατανοήσουν τις τοπικές ιδιαιτερότητες στη λήψη αποφάσεων. Στην ανάλυση αυτή εξετάζονται οι ισχυρές και οι αδύναμες πτυχές μιας κοινότητας λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα και τις ιδιαιτερότητες του περιβάλλοντος του υπό εξέταση κοινωνικού χώρου και τους άμεσους παράγοντες που τον επηρεάζουν και μπορούν να ελεγχθούν άμεσα ή να επηρεαστούν από την τοπική ηγεσία. Τα δυνατά σημεία αφορούν όψεις του τοπικού (π.χ. περιβαλλοντικού και κοινωνικού) κεφαλαίου που υπάρχει και πάνω στο οποίο μπορεί να διαμορφωθούν οι όροι της κοινοτικής ανάπτυξης ενώ οι ευκαιρίες και απειλές για το τοπικό σύστημα προσδιορίζονται εξετάζοντας στοιχεία που συνδέονται και με το ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον (Gürel & Tat 2017). Οι ευκαιρίες και οι απειλές τείνουν να αποτελούν παράγοντες εκτός του ελέγχου των τοπικών κοινωνιών, οι οποίοι επηρεάζουν τις αναπτυξιακές προσπάθειες της κοινότητας. Για παράδειγμα αναπτυξιακά προγράμματα και κατασκευές έργων, οικονομικές επενδύσεις μεγάλης κλίμακας ή ήπιας επιχειρηματικής δραστηριότητες, οικονομικές κρίσεις, παγκοσμιοποιημένες

νεοφιλελεύθερες πολιτικές, γεωπολιτικά γεγονότα μπορούν να αποτελέσουν παράγοντες που θα γεννήσουν προκλήσεις, ευκαιρίες και απειλές στα τοπικά οικοσυστήματα. Ωστόσο, όταν τέτοιοι παράγοντες έχουν μελετηθεί, οι κοινότητες μπορούν να προσαρμόσουν τις στρατηγικές τους ή δημιουργήσουν νέες, με στόχο τη διαχείριση των απειλών και τη διευκόλυνση και αξιοποίηση των ευκαιριών και των δυναμικών (Vincent 2009).

Για την εκτενέστερη και βαθύτερη μελέτη της αποστέρησης (οικονομικής, εκπαιδευτικής, εργασιακής, στεγαστικής και προσβασιμότητας φροντίδας) αξιοποιήθηκε η ανάλυση κοινωνικό-οικονομικών και δημογραφικών δεδομένων, σε επίπεδο Δήμων, με τις μεταβλητές να ομαδοποιούνται και να αναλύονται στη βάση των διαφορετικών πεδίων αποστέρησης. Παράλληλα, η έρευνα λαμβάνοντας υπόψη το ευρύτερο χωρικό πλαίσιο ένταξης των υπό μελέτη Δήμων μελέτησε τα δεδομένα συγκριτικά με τις δυο Περιφερειακές Ενότητες (Ηρακλείου και Λασιθίου) στις οποίες ανήκουν καθώς και με το σύνολο της Περιφέρειας Κρήτης. Τέλος, η αξιοποίηση του Δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης (Αράπογλου, Μαλούτας, Σπυρέλλης & Σιατίτσα 2021) συνέβαλε στην πληρέστερη ενδοδημοτική απεικόνιση, με την αποστέρηση να μετριέται σε επίπεδο μικρών χωρικών μονάδων, σχεδόν ταυτόσημων των οικισμών, συνθήκη που επέτρεψε τον εντοπισμό χωρικών ανισοτήτων και καθοδήγησε την ποιοτική έρευνα στην αναζήτηση πιο εστιασμένων πληροφοριών.

Απώτερος σκοπός αυτών των συνδυαστικών πρακτικών είναι να τεθούν προτεραιότητες και να προσδιοριστούν κριτήρια για λύσεις που θα βοηθήσουν τους φορείς χάραξης πολιτικής να λάβουν τις κατάλληλες αποφάσεις για προγράμματα, οργανωτικές βελτιώσεις και καταμερισμό δαπανών και πόρων. Τέτοιου είδους μελέτες διαμορφώνουν το υπέδαφος για το σχεδιασμό νέων ή τη βελτίωση υφιστάμενων προγραμμάτων υπηρεσιών, βοηθούν το διάλογο και την αλληλόδραση, διευκολύνουν στην καλύτερη κατανόηση των αναγκών της κοινότητας και παρέχουν ιδέες για πιθανές λύσεις που θα λαμβάνουν υπόψη τον ορίζοντα των προσδοκιών των πολιτών. Ο στόχος θα πρέπει να είναι η δημιουργία «ζωντανών», δίκαιων και βιώσιμων αγροτικών κοινοτήτων με θέσεις απασχόλησης, ευκαιρίες ψυχαγωγίας, ποιότητα ζωής και ασφάλεια για όλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥΣ ΓΟΡΤΥΝΑΣ, ΒΙΑΝΝΟΥ, ΦΑΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΣΗΤΕΙΑΣ

Δήμος Γόρτυνας

Γενική περιγραφή: Πληθυσμός-κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία

Ο Δήμος Γόρτυνας είναι ο μεγαλύτερος σε έκταση Δήμος της Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου (465 km²) και ο έκτος μεγαλύτερος Δήμος της Περιφέρειας Κρήτης. Αντίθετα, πρόκειται για το Δήμο με τη μικρότερη πληθυσμιακή πυκνότητα (29,96) μετά το Δήμο Βιάννου (19,47). Στην πρόσφατη απογραφή του 2021 ο πληθυσμός του Δήμου (13.936 εκ των οποίων 7.090 άνδρες και 6.846 γυναίκες) μειώθηκε κατά 10,84% σε σχέση με την προηγούμενη απογραφή του 2011 (15.632). Η μείωση αυτή είναι πολύ υψηλότερη από αυτήν που παρατηρείται στον συνολικό πληθυσμό της Κρήτης (0,91%). Ο Δήμος συνορεύει βόρεια με τους Δήμους Ανωγείων, Μαλεβιζίου και Ηρακλείου, ανατολικά με το Δήμο Αχαρνών Αστερουσίων, δυτικά με το Δήμο Φαιστού και νότια με το Λιβυκό Πέλαγος, ενώ αποτελείται από τέσσερεις Δημοτικές Ενότητες (Γόρτυνας, Αγίας Βαρβάρας, Κόφινα και Ρούβα) και 31 οικισμούς. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση του πληθυσμού παρατηρείται στη Δημοτική Ενότητα Αγίας Βαρβάρας (46,33 πυκνότητα), με τις Ενότητες Γόρτυνας και Ρούβα να συγκεντρώνουν τους λιγότερους κατοίκους (29,6 και 29,37 πυκνότητα αντίστοιχα).

Πίνακας 1

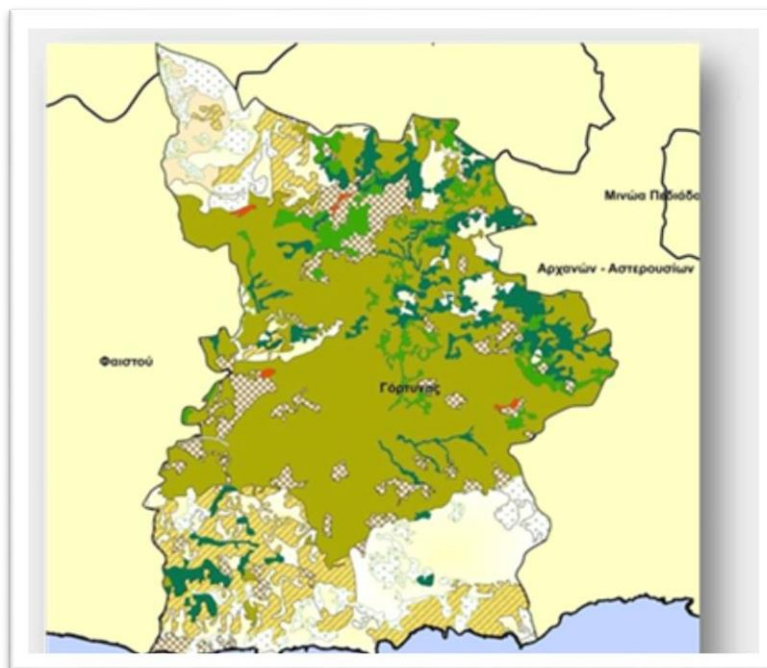
Δημοτικές Ενότητες και Κοινότητες Δήμου Γόρτυνας

Δημοτικές Ενότητες	Κοινότητες	Έκταση (km ²)	Πληθυσμός (2011)
Αγίας Βαρβάρας	Αγία Βαρβάρα, Άγιος Θωμάς, Άνω Μούλια, Δούλι, Λαράνι, Μεγάλη Βρύση, Πριλιάς	99	4.587
Γόρτυνας	Άγιος Κύριλλος, Άγιοι Δέκα, Αμπελούζος, Απεσωκάρι, Βαγιονιά, Βασιλική, Βασιλικά Ανώγεια, Γκαγκάλες, Μητρόπολη, Μιαμού, Πλάτανος, Πλώρα, Χουστουλιανά	159	4.716
Κόφινα	Άνω Άκρια, Ασήμι, Διονύσι, Λούρες, Σοκαράς, Στάβιες, Στέρνες, Στόλοι	144	4.508
Ρούβα	Γέργερη, Νύβριτος, Πανασός	62	1.821

Πηγή: Ιστοσελίδα Δήμου Γόρτυνας (στη βάση της απογραφής του 2011).
<http://gortyna.gov.gr/index.php/lang-el/dimos-gortynas/dimotikes-enotites>

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Δήμου Γόρτυνας είναι ο αγροτοκτηνοτροφικός του χαρακτήρας, καθώς στη μεγαλύτερή του έκταση (βορειοκεντρικά) καλύπτεται από ελαιοκαλλιέργειες, ενώ ένα τμήμα του στο νοτιοανατολικό μέρος (Αστερούσια Όρη) συγκροτείται από φυσικά βοσκοτόπια και χαρακτηρίζεται ορεινό. Η δασική έκταση του Δήμου είναι μικρή και εντοπίζεται κυρίως στο βορειοδυτικό και το νοτιοανατολικό άκρο. Το νότιο τμήμα του Δήμου, το οποίο περιλαμβάνει το ανατολικό τμήμα του Αστερουσίων και το όρος Κόφινας (1.231 μέτρα υψόμετρο), έχει χαρακτηριστεί βιότοπος Natura.³ Η αστική οικοδόμηση περιορίζεται στους οικισμούς της Γέργερης, της Αγίας Βαρβάρας, του Ασημίου και της Μητρόπολης, με τα μικρότερα χωριά κυρίως στις ορεινές περιοχές να απειλούνται από ερήμωση (βλέπε πορεία πληθυσμού στην ενότητα της αποστέρησης), λόγω της πληθυσμιακής μετακίνησης προς τα ημιαστικά κέντρα. Τόσο η κατανομή του πληθυσμού όσο και η γεωφυσική μορφολογία, σε συνδυασμό με την πολύ μεγάλη έκταση του Δήμου, συγκροτούν μια περιοχή δυο ταχυτήτων, με διαφορετικά επιμέρους χαρακτηριστικά και ανάγκες.

Χάρτης χρήσεων γης Δήμου Γόρτυνας

Πηγή: 7η ΥΠΕ Κρήτης, <https://www.hc-crete.gr/7η-υπε/η-κρητη-μας-ηρακλειο-δημοι>

Η οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων του Δήμου συγκεντρώνεται, κυρίως, στον πρωτογενή τομέα (γεωργία και κτηνοτροφία), ενώ ακολουθεί ο τομέας των υπηρεσιών

³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. αναλυτικά <http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4310005>

(συμπεριλαμβανομένου του τουρισμού). Η λιγότερη δραστηριότητα παρατηρείται στον δευτερογενή τομέα του οποίου η ανάπτυξη επικεντρώνεται στη μεταποίηση της αγροτικής/κτηνοτροφικής παραγωγής και την οικοτεχνία. Η παραπάνω κατανομή επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία της απογραφής του 2011 για τους απασχολούμενους ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας, σύμφωνα με την οποία το 49% (2.183) των απασχολούμενων κατοίκων του Δήμου δραστηριοποιείται στη γεωργία/κτηνοτροφία, το 38% (1.673) στις υπηρεσίες και μόλις το 13% (600) στο δευτερογενή τομέα.

Ιστορία

Η ιστορία της Γόρτυνας φαίνεται να ξεκινά από τη Νεολιθική περίοδο. Αν και ευρήματα δηλώνουν την ύπαρξη πολιτισμού και κατά τη διάρκεια της Μινωικής περιόδου, η αρχαία πόλη της Γόρτυνας -πρωτεύουσα της Κρητικής και Κυρηναϊκής Επαρχίας- γνώρισε μεγάλη άνθηση στα χρόνια της Ρωμαϊκής κατάκτησης. Η έκτασή της -υπολογιζόμενη στα 4.000 στρέμματα- έφθανε ανατολικά μέχρι τους Αγίους Δέκα και νότια μέχρι τη Μητρόπολη, ενώ ο πληθυσμός της τον 1ο-2ο αιώνα μ. Χ. εκτιμάται στους 50.000-60.000 κατοίκους (DiVita 2015). Στα Γεωγραφικά (Χ: 4,7 και 4,11) ο Στράβωνας γράφει για τη Γόρτυνα: «Υπάρχουν πολλές πόλεις στην Κρήτη. Οι μεγαλύτερες και πιο γνωστές είναι τρεις: Κνωσός, Γόρτυνα, Κυδωνία [...] Η πόλη των Γορτυνίων βρίσκεται σε πεδιάδα. Στα Αρχαία χρόνια ήταν ίσως τειχισμένη». Με τον αρχαιότερο νομοθετικό κώδικα της Ευρώπης να ανακαλύπτεται στη Γόρτυνα (Μεγάλος Κώδικας ή Επιγραφή της Γόρτυνας)⁴ η περιοχή φαίνεται ήδη από τον 5ο π.Χ. αιώνα να χαίρει σημαντικής διοικητικής, πολιτικής, οικονομικής, εμπορικής και κοινωνικής οργάνωσης (Willels 2013).

Τέλη του 8ου αιώνα μ.Χ. η πόλη της Γόρτυνας καταστράφηκε από σεισμό και λίγες δεκαετίες αργότερα η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στο Ηράκλειο. Σήμερα, επισκέψιμους χώρους αρχαιολογικού, ιστορικού και μυθολογικού ενδιαφέροντος αποτελούν ο Ι.Ν. του Αγίου Τίτου βυζαντινής αρχιτεκτονικής, ο αειθαλής πλάτανος γνωστός από τη μυθολογία για την αρπαγή της Ευρώπης, το αρχαίο ωδείο πρώην Βουλευτήριο/Εκκλησιαστήριο της πόλης, το ιερό θεών της Αιγύπτου, ο Ναός του Απόλλωνα, Το Πραιτώριο/έδρα του Διοικητή της Κρήτης, η Μεγάλη Βασιλική και η Ακρόπολη της Γόρτυνας στο λόφο του Αγίου Ιωάννη.

⁴ Η επιγραφή δεσπόζει σήμερα στον αρχαιολογικό χώρο της Γόρτυνας, στον βόρειο τοίχο του Ωδείου.

Κοινωνική οργάνωση, κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές

Ο Δήμος Γόρτυνας έχει ως έδρα τους Αγίους Δέκα, όπου στεγάζεται το Δημαρχείο και η Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου. Για την εξυπηρέτηση και φροντίδα των πολιτών λειτουργούν, επίσης, Κέντρο Κοινότητας που στεγάζεται στην Αγία Βαρβάρα, Κέντρο Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων (Κ.Η.Φ.Η.) που στεγάζεται στον Πανασό, τέσσερις μονάδες Βοήθεια στο Σπίτι και τέσσερα ΚΕΠ (ένα σε κάθε Δημοτική Ενότητα). Στο Κέντρο Κοινότητας το οποίο εξυπηρετεί το σύνολο του Δήμου παρέχονται, κυρίως, πέρα από τις υπηρεσίες ενημέρωσης του κοινού, και υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων για προνοιακά επιδόματα. Παράλληλα το Κέντρο Κοινότητας παρέχει υπηρεσίες διασύνδεσης των πολιτών με άλλες δομές/υπηρεσίες του Δήμου αλλά και της Περιφερειακής Ενότητας εν γένει.

Πίνακας 2

Παρεχόμενες υπηρεσίες και αριθμός αιτημάτων στο ΚΚ Γόρτυνας για το 2021

Παρεχόμενες Κοινωνικές Υπηρεσίες	Αριθμός Αιτημάτων 2021
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων ΕΕΕ (πρώην ΚΕΑ)	235
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων ΟΠΕΚΑ	53
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων Στέγασης	29
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων Γέννησης Παιδιού	8
Υπηρεσίες Συμβουλευτικής Απασχόλησης	7
Υπηρεσίες Ανασφάλιστων Υπερηλίκων	8
Υπηρεσίες Ψυχολογικής Υποστήριξης	101 Συνεδρίες

Πηγή: Κέντρο Κοινότητας Γόρτυνας (συλλογή δεδομένων Νικολέτα Ράτσικα)

Οι σχολικές δομές στο Δήμο Γόρτυνας είναι κατανομημένες στις τέσσερις Δημοτικές Ενότητες ενώ υπάρχουν μονάδες όλων των σχολικών βαθμίδων. Αναλυτικά, στο Δήμο το σχολικό έτος 2021- 2022 λειτούργησαν 12 Νηπιαγωγεία (σε Αγία Βαρβάρα, Αγίους Δέκα, Άγιο Θωμά, Ασήμι, Γέργερη, Μεγάλη Βρύση, Σοκαρά, Βαγιονιά, Γκαγκάλες και Μητρόπολη) τα οποία φιλοξένησαν συνολικά 217 μαθητές/τριες, 13 Δημοτικά σχολεία (σε Αγία Βαρβάρα, Αγίους Δέκα, Άγιο Θωμά, Ασήμι, Γέργερη, Μεγάλη Βρύση, Σοκαρά, Βαγιονιά, Γκαγκάλες, Μητρόπολη, Τσιφούτ Καστέλλι, Στόλους και Κρότο) με 849 μαθητές/τριες, πέντε Γυμνάσια (σε Αγίους Δέκα, Αγία Βαρβάρα, Γέργερη, Ασήμι και

Βαγιονιά) με συνολικά 489 μαθητές/τριες και τρία Λύκεια (σε Αγίους Δέκα, Αγία Βαρβάρα και Ασήμι) με συνολικά 387 μαθητές/τριες (Σχολική Επιτροπή Δήμου Γόρτυνας, προσωπική επικοινωνία). Από τους/τις συνολικά 1.942 μαθητές/τριες που φοίτησαν στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση το σχολικό έτος 2021-22 οι 709 φοίτησαν στη Δημοτική Ενότητα Αγίας Βαρβάρας, οι 569 στη Δημοτική Ενότητα Κόφινα, οι 482 στη Δημοτική Ενότητα Γόρτυνας και οι 182 στη Δημοτική Ενότητα Ρούβα. Αν και δεν αποτελεί την πολυπληθέστερη και μεγαλύτερη σε έκταση Δημοτική Ενότητα, η Αγία Βαρβάρα φαίνεται να συγκεντρώνει το μεγαλύτερο αριθμό μαθητών/τριών και κατ' επέκταση νέων ανθρώπων, συνθήκη που πιθανόν συνδέεται και με τα δημογραφικά της δεδομένα (βλέπε μεταπολεμική αύξηση πληθυσμού σε ενότητα αποστήρησης).

Πίνακας 3

Σχολικές μονάδες και αριθμός μαθητών 2021-22 σε Δημοτικές Ενότητες Γόρτυνας

Δημοτική Ενότητα	Νηπιαγωγεία	Μαθητές	Δημοτικά	Μαθητές	Γυμνάσια	Μαθητές	Λύκεια	Μαθητές	Σύνολο Σχολεία	Σύνολο Μαθητές
Αγ. Βαρβάρα	4	79	3	275	1	159	1	196	9	709
Γόρτυνα	4	61	5	230	2	121	1	70	12	482
Κόφινας	3	54	4	240	1	154	1	121	9	569
Ρούβας	1	23	1	104	1	55	0	0	3	182
Σύνολα	12	217	13	849	5	489	3	387	33	1.942

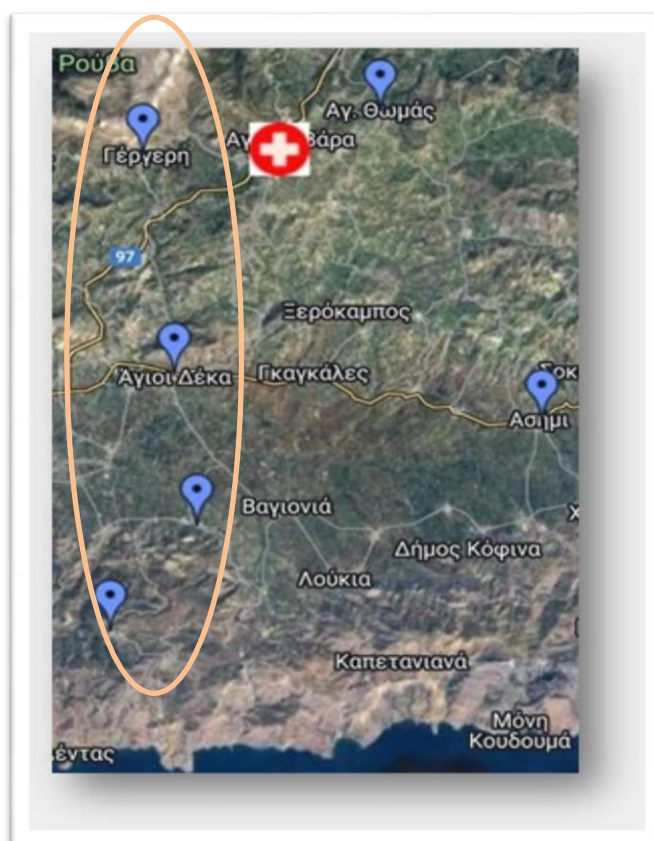
Πηγή: Σχολική Επιτροπή Δήμου Γόρτυνας (συλλογή δεδομένων Χará Κόκκινου)

Σημαντική έλλειψη του Δήμου είναι ότι δεν διαθέτει ειδικά σχολεία. Όσα παιδιά χρήζουν των αντίστοιχων υπηρεσιών μεταφέρονται καθημερινά με ταξί στον Δήμο Φαιστού όπου υπάρχει νηπιαγωγείο και δημοτικό ειδικό σχολείο. Για τη δευτεροβάθμια βαθμίδα εκπαίδευσης τα παιδιά μεταφέρονται στο Ηράκλειο (Σχολική Επιτροπή Δήμου Γόρτυνας, προσωπική επικοινωνία). Αναφορικά με τη μεταλυκειακή εκπαίδευση μεγάλης σημασίας για το Δήμο Γόρτυνας αλλά και το σύνολο της Μεσαράς είναι η Γεωργική Σχολή στον Αμπελούζο Γόρτυνας η οποία παρέχει πτυχίο επιπέδου 4 στην κατάταξη του Εθνικού Πλαισίου Προσόντων. Προσφέρει προγράμματα εκπαίδευσης 2ετους φοίτησης για την εκμηχάνιση της γεωργίας, την ορθή χρήση των γεωργικών φαρμάκων, την καταπολέμηση των ασθενειών καρποφόρων δέντρων και της αμπέλου και τη βελτίωση της ζωικής παραγωγής. Η Σχολή δέχεται μαθητές από ολόκληρη της χώρα και σε όσους προέρχονται

από απομακρυσμένες περιοχές παρέχει δωρεάν σίτιση και διαμονή σε εστιατόριο και σε ξενοδοχείο των Μοιρών. Το 2021 ανακοινώθηκε η ίδρυση έξι Δημοσίων Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΔΙΕΚ) από το υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων που θα προσφέρουν εκπαίδευση επιπέδου 6, και στη Γεωργική Σχολή Μεσαράς λειτουργεί το ένα από τα έξι ΔΙΕΚ με ειδικότητα Τεχνικού Θερμοκηπίων και Καλλιέργειών.

Ελλείψεις εντοπίζονται και στις αθλητικές υποδομές του Δήμου, καθώς για πολλές δραστηριότητες (πχ. κολύμβηση) οι κάτοικοι απευθύνονται στον όμορο Δήμο Φαιστού. Ωστόσο, πρόσφατες πρωτοβουλίες του Δήμου Γόρτυνας στόχευσαν στη δημιουργία νέων αθλητικών χώρων (μίνι γήπεδα ποδοσφαίρου σε Λαράνι και Παναγιά) αλλά και την αναβάθμιση ήδη υπαρχόντων (δημοτικά γήπεδα Αγίας Βαρβάρας και Αγίων Δέκα). Έχει, επίσης, ήδη ανακοινωθεί η κατασκευή δυο ακόμη γηπέδων: ποδοσφαίρου/caltseto στα Χουστουλιανά και μπάσκετ στην Αγία Βαρβάρα. Στο ίδιο πλαίσιο μέσα στο 2023 αναμένεται η ολοκλήρωση κατασκευής του, επί ετών ημιτελούς, κλειστού γυμναστηρίου στο Ασήμι. Στο Δήμο Γόρτυνας δραστηριοποιούνται και αθλητικοί σύλλογοι κυρίως ποδοσφαιρικοί (Αγίας Βαρβάρας, Αγίων Δέκα «η Γόρτυνα», Ασημίου και Γέργερης «Ο Ρούβας»). Στον τομέα της υγείας, χαρακτηριστικό έλλειμμα του συνόλου των Δήμων της Π.Ε. Ηρακλείου (πλην της πρωτεύουσας) είναι ότι δεν διαθέτουν νοσοκομείο. Για τα σοβαρά περιστατικά οι ασθενείς μεταφέρονται στην πόλη του Ηρακλείου, είτε στο Πανεπιστημιακό Γενικό Νοσοκομείο (ΠΑΓΝΗ) είτε στο Βενιζέλειο Γενικό Νοσοκομείο. Για τα έκτακτα και λιγότερο σοβαρά περιστατικά και για την παροχή πρώτης βοήθειας οι κάτοικοι εξυπηρετούνται από το μοναδικό Κέντρο Υγείας του Δήμου που βρίσκεται στην Αγία Βαρβάρα. Ωστόσο, λόγω της μεγάλης έκτασης του Δήμου, όσοι/ες κατοικούν τόσο στη Δημοτική Ενότητα Γόρτυνα όσο και στη Δημοτική Ενότητα Κόφινα εξυπηρετούνται κυρίως από τα Κέντρα Υγείας των όμορων Δήμων, το Κέντρο Υγείας Μοιρών και το Κέντρο Υγείας Χάρακα αντίστοιχα. Για την καθημερινή δημόσια φροντίδα υγείας των κατοίκων ο Δήμος διαθέτει έξι Περιφερειακά Ιατρεία, τα οποία, ωστόσο, όπως φαίνεται και στο χάρτη που ακολουθεί συγκεντρώνονται στο δυτικό τμήμα του Δήμου (σε Γέργερη, Αγίους Δέκα, Βασιλικά Ανώγεια και Μιαμού), με το Περιφερειακό Ιατρείο στο Ασήμι να είναι το μοναδικό στα ανατολικά του Δήμου.

Χάρτης δημόσιων Περιφερειακών Ιατρείων Δήμου Γόρτυνας

Πηγή: 7η ΥΠΕ Κρήτης, <https://www.hc-crete.gr/tabs1-pi>

Χαρακτηριστικό για το Δήμο Γόρτυνας όπως και για το σύνολο των Δήμων της Κρήτης του κέντρου και του νότου είναι η παντελής έλλειψη δημόσιων δομών ψυχικής υγείας, σε μια εποχή αλληπάλληλων κρίσεων με αυξημένες ψυχοκοινωνικές ανάγκες.

Αν και η κοινωνική οικονομία δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στη Γόρτυνα, ιδιαίτερα με τη μορφή Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (ΚοινΣΕπ), συγκεκριμένα παραδείγματα παραδοσιακών συνεταιρισμών αποδεικνύουν τη δυναμική του κλάδου στη δυνατότητα ανάπτυξης της περιοχής και της επαγγελματικής διεξόδου για τους κατοίκους της. Παράδειγμα καινοτόμας δράσης με στόχο την ενίσχυση της γυναικείας απασχόλησης και την προώθηση παραδοσιακών τοπικών προϊόντων (π.χ. άγριο αγκινάρακι) αποτελεί η Ιδαία Γη, ένας αγροτικός οικοτεχνικός συνεταιρισμός με βάση τη Γέργερη. Ένα ακόμη επιτυχημένο παράδειγμα είναι η Φαμελιά Αστερουσιών, αγροτικός συνεταιρισμός ελαιοπαραγωγών με βάση το χωριό Στάβιες που πέρα από την παραγωγή και πώληση ελαιολάδου παρέχει και μια ομάδα υποστήριξης των μελών του καθ' όλη τη διαδικασία της καλλιέργειας. Στον κλάδο της αμπελουργίας μια πιο άτυπη, πολιτισμική δράση

προωθεί την ανάδειξη της αμπελουργικής τέχνης και του παραδοσιακού κρητικού κρασιού. Ο σύλλογος Βαρελοφρόνων Γέργερης διοργανώνει εκδηλώσεις ενημέρωσης σχετικές με το κρασί και τη ρακή, τα ήθη και τα έθιμα που σχετίζονται με την παραγωγή τους, τη συμβολή της κατανάλωσης του κρασιού στην κοινωνική ζωή του τόπου, αλλά και τις αρνητικές επιπτώσεις της υπερκατανάλωσής του. Πέραν από πολιτισμικές και ενημερωτικές δράσεις, ο σύλλογος είναι ενεργός και οικονομικά, παράγοντας δικό του κρασί και ρακή. Και τα τρία παραδείγματα⁵ αποδεικνύουν τη δυνατότητα συνδυασμού της συνεργατικής δράσης με την αγροτική παραγωγή, με στόχο την οικονομική ανάπτυξη του τόπου και τη διατήρηση της κληρονομιάς και της γνώσης του παρελθόντος.

Δείκτες αποστέρησης στο Δήμο Γόρτυνας

Από τον εντοπισμό και την παρακολούθηση των θυλάκων φτώχειας και αποστέρησης στην Κρήτη και την κατάρτιση του δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης (ΣΠΑ) για 786 χωρικές μονάδες⁶ της Περιφέρειας Κρήτης (Αράπογλου, Μαλούτας, Σπυρέλλης & Σιατίτσα 2021) προκύπτει ότι η Γόρτυνα συγκεντρώνει τις περισσότερες αποστερημένες περιοχές (κλιμάκια) από οποιονδήποτε άλλο Δήμο της Κρήτης, καθώς το 71% των κοινοτήτων της (οι 22 από τις 31) κατατάσσονται στο κλιμάκιο της υψηλότερης αποστέρησης. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι υπόλοιπες 9 χωρικές ενότητες βρίσκονται στο αμέσως επόμενο κλιμάκιο αποστέρησης (4ο), συνθήκη που υποδηλώνει ότι καμία περιοχή του Δήμου δεν είναι εύρωστη οικονομικά, μολονότι η πλειοψηφία των πιο αποστερημένων κοινοτήτων φαίνεται συγκεντρώνεται στο νότιο τμήμα του Δήμου. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι οικισμοί που συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη αποστέρηση (>50), οι οποίοι με εξαίρεση τα Άνω Μούλια και τις Γκαγκάλες βρίσκονται στις παρυφές των Αστερούσιων Ορέων και είναι μικροί σε πληθυσμό.

Πίνακας 4
Οικισμοί Δήμου Γόρτυνας με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αποστέρησης >50

Οικισμοί Δήμου Γόρτυνας	Δείκτης Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης
Βασιλική	75
Στέρνες	72,8

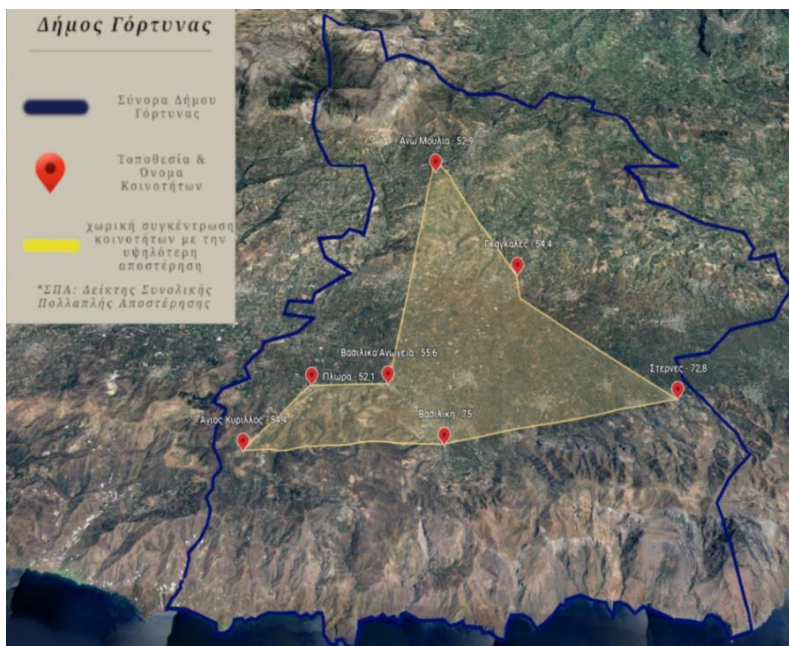
⁵ Περισσότερες πληροφορίες για τα συνεταιριστικά εγχειρήματα στα: https://womenassociations.gr/idiiaia_gi, <https://www.famelia-asterousion.gr/> και <https://www.facebook.com/syllogosbarelofromongeris>

⁶ Πρόκειται για Μονάδες Αναλυτικής Απεικόνισης Κρήτης (ΜΑΑΚ) οι οποίες προκύπτουν από τη χωρική διαίρεση της κατοικημένης έκτασης της Π.Ε. και σε πολλές περιπτώσεις συμπίπτουν με τοπικές κοινότητες/χωριά της Κρήτης.

Βασιλικά Ανώγεια	55,6
Άγιος Κύριλλος	54,4
Γκαγκάλες	54,4
Άνω Μούλια	52,9
Πλώρα	52,1

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021)

Χάρτης χωρικής απεικόνισης οικισμών Δήμου Γόρτυνας με τη μεγαλύτερη αποστέρηση

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Πολύ κοντά στα παραπάνω ποσοστά αποστέρησης είναι και η έδρα του Δήμου Άγιοι Δέκα (49,3), ενώ η Αγία Βαρβάρα (έδρα της ομώνυμης Δημοτικής Ενότητας) που βρίσκεται περίπου στο κέντρο του νομού και πλησιέστερα στο αστικό κέντρο του Ηρακλείου βρίσκεται χαμηλότερα στην κλίμακα με δείκτη αποστέρησης 31,9.

Εξετάζοντας τους επιμέρους οικονομικούς δείκτες της Γόρτυνας⁷ (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 24, 25 και 26) σε συνάρτηση τόσο με τους υπό μελέτη Δήμους όσο και με το σύνολο της Περιφέρειας Κρήτης, αναδεικνύεται μια σημαντική υστέρηση. Για παράδειγμα το μέσο δηλωθέν εισόδημα των φορολογούμενων του Δήμου Γόρτυνας το 2019 δεν ξεπέρασε τα 446 ευρώ όταν το αντίστοιχο ποσό σε επίπεδο Περιφέρειας Κρήτης ήταν τα 1064,66 ευρώ

⁷ Οι δείκτες που αναφέρονται στην ενότητα της αποστέρησης κάθε Δήμου προέρχονται πρωτογενώς από την ΕΛΣΤΑΤ, την ΗΔΙΚΑ, τον ΟΕΑΔ και την ΑΑΔΕ και έχουν παραχωρηθεί στην ερευνητική ομάδα από το υλικό των Αράπογλου, Μαλούτα, Σιατίτσα, & Σπυρέλλη (2021) και Βλασάκη, Λουκάκη, Παπαναστασίου & Κασσαπάκη (2022).

(Σ.Χ.⁸ 0,42). Ενδεικτικό της οικονομικής αποστερήσης που εντοπίζεται στο Δήμο είναι ότι στον όμορο Δήμο της Φαιστού το μέσο εισόδημα των φορολογούμενων ξεπέρασε τα 600 ευρώ. Συνολικά για το ίδιο έτος (2019) το 61,4% των φορολογούμενων κατοίκων του Δήμου Γόρτυνας δήλωσε ετήσια εισοδήματα κάτω των 5.000 ευρώ, ποσοστό ελάχιστα αυξημένο (Σ.Χ. 1,12) από το αντίστοιχο της Περιφέρειας Κρήτης (54,6%). Σημαντική διαφορά από το μέσο όρο της Π.Ε. καταγράφεται και στα ποσοστά των δικαιούχων επιδομάτων: Το 2019 το 8,7% των φορολογούμενων στο Δήμο Γόρτυνας ήταν δικαιούχοι του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος και επομένως δήλωναν εισόδημα κάτω των 1.200 ευρώ το εξάμηνο. Ενδεικτικό είναι ότι πρόκειται για διπλάσιο ποσοστό δικαιούχων από το αντίστοιχο ποσοστό σε επίπεδο νησιού (4,5%).

Οι εγγεγραμμένοι του Κέντρου Κοινότητας Γόρτυνας την τριετία 2018-2020 έφτασαν το 8% του συνόλου των εγγεγραμμένων της Π.Ε. Ηρακλείου, όταν πληθυσμιακά ο Δήμος συγκεντρώνει το 4,6% του πληθυσμού της Π.Ε. Ηρακλείου (διπλάσια αναλογία). Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι η μεγάλη πλειοψηφία των εγγεγραμμένων (65%) προέρχεται από την ηλικιακή ομάδα 25-54, συνθήκη που αποδεικνύει το πλήγμα του παραγωγικού ιστού της περιοχής (Βλασάκη, Λουκάκης & Κασσαπάκη 2022).

Αναφορικά με την απασχόληση (βλ. Κεφ. III πίνακες 27, 28 και 29), τον Ιανουάριο του 2020 το 7,9% του πληθυσμού της Γόρτυνας δήλωνε άνεργο, ποσοστό αυξημένο κατά 16,98% συγκριτικά με τον Ιανουάριο του 2018 (1.109 έναντι 948 ανέργων σε απόλυτους αριθμούς). Το 2019, από το σύνολο των εγγεγραμμένων ανέργων του Δήμου το 35,2% βίωνε μακροχρόνια ανεργία σύμφωνα με την καταγραφή του Ιανουαρίου, ποσοστό μιάμιση φορά μεγαλύτερο από εκείνο της Περιφέρειας Κρήτης (21,26%). Οι μακροχρόνια άνεργοι παρουσίασαν, επίσης, σημαντική αύξηση τον Μάιο και τον Αύγουστο του ίδιου έτους (52,31% και 50,94% αντίστοιχα). Σε επίπεδο επαγγελματικής εξειδίκευσης, οι ανειδίκευτοι απασχολούμενοι του Δήμου Γόρτυνας το 2011 ήταν στα ίδια περίπου ποσοστά (11,29%) με τους ανειδίκευτους εργαζόμενους του συνόλου της Περιφέρειας Κρήτης (10,98%). Αυξημένοι κατά μια ποσοστιαία μονάδα παρουσιάζονται οι ανειδίκευτοι εργάτες σε σύγκριση με την Π.Ε. Ηρακλείου (10,31%).

Στο χώρο της εκπαίδευσης (βλ. Κεφ. III πίνακες 30, 31 και 32) και με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011 ο Δήμος Γόρτυνας συγκεντρώνει το υψηλότερο ποσοστό

⁸ Οι συντελεστές χωροθέτησης (Σ.Χ.) που αξιοποιούνται στη μελέτη αφορούν τη σύγκριση της τιμής της εκάστοτε μεταβλητής με την αντίστοιχη τιμή σε επίπεδο Περιφέρειας Κρήτης και υπολογίστηκαν από την ερευνητική ομάδα των Αράπογλου, Μαλούτα, Σιατίτσα & Σπυρέλλη (2021).

κατοίκων (22,3%) που έχουν εγκαταλείψει τη βασική εκπαίδευση από όλους τους υπό μελέτη Δήμους και το χαμηλότερο ποσοστό (4,8%) αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα χαμηλά ποσοστά των ατόμων με πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση αλλά και την εργασία επιβεβαιώνονται και από το υψηλό ποσοστό (18,59%) των νέων ηλικίας 19 έως 24 ετών που ενώ έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης, με τη διαφορά τόσο με την Π.Ε. Ηρακλείου (8,84%) όσο και με το σύνολο του νησιού (8,47%) να είναι υπερδιπλάσια. Σε σχέση με τη σχολική διαρροή το έτος 2021 το ποσοστό στο Δήμο Γόρτυνας καταγράφηκε ελαφρώς αυξημένο (0,4%) συγκριτικά με το σύνολο της Κρήτης (0,3%). Οι δείκτες αυτοί υποδεικνύουν το χαμηλό μορφωτικό κεφάλαιο της περιοχής που επηρεάζει τις δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης και οικονομικής ένταξης και συνδέεται με το αγροτοκτηνοτροφικό προφίλ του Δήμου και την ενασχόληση με τον πρωτογενή τομέα νέων από πολύ μικρή ηλικία.

Αναφορικά με τη στέγαση (βλ. Κεφ. III πίνακες 33, 34 και 35), η Γόρτυνα δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει μεγαλύτερα προβλήματα από την υπόλοιπη Περιφερειακή Ενότητα, καθώς η στεγαστική φτώχεια στο Δήμο το 2011 (άτομα των οποίων η κατοικία είναι μικρότερη από το 60% του διάμεσου των m² κατοικίας ανά άτομο στην Κρήτη) πλησίασε το 12%, ποσοστό ελάχιστα χαμηλότερο από εκείνο της Π.Ε. Ηρακλείου και το σύνολο του νησιού. Ο χαμηλός αριθμός των δικαιούχων στεγαστικού επιδόματος (1,35% το 2020) φαίνεται να συναρτάται άμεσα με την ιδιαίτερα υψηλού βαθμού ιδιοκατοίκηση και το χαμηλό ποσοστό των νοικοκυριών που κατοικεί στο ενοίκιο. Ωστόσο, σε μια περιοχή που μέρος της είναι ορεινό, η ύπαρξη ενός σχετικά υψηλού ποσοστού νοικοκυριών χωρίς θέρμανση (8,28%) δεν πρέπει να θεωρείται αμελητέα, έστω και αν το ποσοστό αυτό είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό του συνόλου του νησιού (10,68% το 2011).

Η αυξημένη ανάγκη σε υπηρεσίες φροντίδας αλλά και η ελλιπής πρόσβαση σε αυτές αποτελούν, επίσης, ένδειξη αποστερήσης (βλ. Κεφ. III πίνακες 36 και 37). Τα υψηλά ποσοστά εξαρτημένων ατόμων εις βάρος του παραγωγικού πληθυσμού δυσχεραίνουν το ισοζύγιο προσφοράς/λήψης φροντίδας. Η αύξηση της γήρανσης του πληθυσμού επιβεβαιώνεται στη Γόρτυνα από τον αριθμό των εξαρτημένων υπερηλίκων, καθώς το 27,53% των κατοίκων της περιοχής είναι ηλικίας άνω των 65 ετών. Το ποσοστό των εξαρτημένων (ηλικιωμένων και παιδιών) στο σύνολο του πληθυσμού είναι το υψηλότερο από τους υπό μελέτη αποστερημένους Δήμους (44,52%) και υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό στην Κρήτη (34,30%). Μια ακόμη μεταβλητή που επιδρά στη δυνατότητα των

ατόμων να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες φροντίδας αποτελεί η κατοχή ιδιωτικού μέσου μετακίνησης (αυτοκινήτου). Στη Γόρτυνα, παρά τη μεγάλη έκταση του Δήμου, τη σημαντική χωρική διασπορά των οικισμών και την ελλιπή δημόσια συγκοινωνία, το 21,58 των κατοίκων (ένας στους πέντε) δεν διαθέτει αυτοκίνητο για τις μετακινήσεις του, συνθήκη που όπως φαίνεται και στην ποιοτική ανάλυση επιδρά δυσμενώς στην ποιότητα ζωής του.

Τέλος, ένδειξη αποστέρησης αποτελεί και η ερήμωση των απομακρυσμένων οικισμών μετά τη σημαντική συρρίκνωση του πληθυσμού της τελευταίας εξηκονταετίας (1951- 2011). Σε αυτό το πλαίσιο, μελετώντας τη μεταπολεμική πορεία του πληθυσμού στις πιο αποστερημένες περιοχές του Δήμου παρατηρήσαμε μια σημαντική μείωση του αριθμού των κατοίκων όλων των οικισμών πλην των κεντρικότερων που διατηρούν κάποιο διοικητικό ρόλο.

Πίνακας 5

Εξέλιξη πληθυσμού πιο αποστερημένων οικισμών Δήμου Γόρτυνας (1951-2011)

Οικισμός	Δείκτης ΣΠΑ	Πορεία Πληθυσμού Οικισμών							Μεταβολή (%)
		1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011	
Μιαμού	48,9	440	429	277	213	173	122	96	-78,18
Βασιλικά Ανώγεια	55,6	410	401	291	260	300	216	177	-56,82
Πλώρα	52,1	411	424	382	341	278	271	217	-47,2
Βασιλική	75	335	324	287	272	252	198	188	-43,9
Στέρνες	72,8	517	582	510	447	415	369	321	-37,9
Άγιος Κύριλλος	54,4	199	185	167	153	131	139	125	-37,2
Άνω Μούλια	52,9	456	510	507	577	548	510	353	-22,6
Γκαγκάλες	54,4	423	480	487	493	505	405	329	-22,2

Πηγή: Συγκέντρωση στοιχείων από απογραφές πληθυσμών 1951-2011 της ΕΛΣΤΑΤ στο Ανδριώτης 2006, και από Δείκτες ΣΠΑ στο Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης (2021).

Η μεγαλύτερη αρνητική μεταβολή παρατηρείται στο χωριό Μιαμού όπου ο πληθυσμός από το 1951 στο 2011 μειώθηκε κατά 78,18% (από 440 σε 96 κατοίκους). Ακολουθούν τα Βασιλικά Ανώγεια που στο ίδιο διάστημα έχασαν το 56,82% του πληθυσμού τους (από 410 σε 177 κατοίκους). Η εικόνα της μεταβολής του πληθυσμού στους μικρούς και λιγότερο κεντρικούς οικισμούς δείχνει την τάση ερήμωσής τους. Η κατάσταση είναι

καλύτερη στα μεγαλύτερα ημιαστικά κέντρα, τα οποία συγκεντρώνουν τις περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες/δομές και ιδιωτικές πρωτοβουλίες/επιχειρήσεις ενώ, επίσης, εξυπηρετούνται από τα κεντρικά οδικά επαρχιακά δίκτυα σύνδεσης του βόρειου με το νότιο και του δυτικού με το ανατολικό τμήμα του Δήμου.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Δήμου είναι η απουσία μιας μεγάλης κωμόπολης που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως το κέντρο των κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων του Δήμου. Η μεγαλύτερη κωμόπολη του Δήμου είναι η Αγία Βαρβάρα (2.020 κ.) που βρίσκεται κοντά στο πολεοδομικό συγκρότημα της πόλης του Ηρακλείου και αυτό πιθανώς βοηθά στην αύξηση, σε μακροχρόνια βάση του πληθυσμού της (βλ. Πίνακα 6). Σημαντικά κεφαλοχώρια στην περιοχή είναι η Γέργερη, το Ασήμι και οι Άγιοι Δέκα. Στην περίοδο 1951-2011 σχετικά σταθερή παρουσιάζεται η πορεία του πληθυσμού στην έδρα του Δήμου (Άγιοι Δέκα, 785 κ. το 1951) ενώ στον ημιορεινό οικισμό της Γέργερης παρατηρείται φθίνουσα πορεία στην περίοδο 1981-2011. Η περίπτωση του Ασημίου είναι αξιοσημείωτη. Η κωμόπολη υπερδιπλασίασε τον πληθυσμό της μέσα σε διάστημα πενήντα ετών (1951-2001) όταν, ιδίως στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, μετεξελίχθηκε στο εμπορικό κέντρο της γύρω περιοχής, για να γνωρίσει στη δεκαετία 2001-11 μικρή μείωση του πληθυσμού (1.189 το 2011).

Πίνακας 6
Εξέλιξη πληθυσμού μεγαλύτερων οικισμών Δήμου Γόρτυνας (1951-2011)

Οικισμός	Δείκτης ΣΠΑ	Πορεία Πληθυσμού Οικισμών							Μεταβολή (%)
		1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011	
Άγιοι Δέκα	49,3	798	780	753	766	865	796	785	-1,62
Ασήμι	40,6	560	749	882	1052	1104	1215	1189	+112,32
Αγία Βαρβάρα	31,9	1607	1684	1573	1817	1980	2115	2020	+25,70
Γέργερη	40,8	1521	1508	1590	1746	1683	1506	1241	-18,40

Πηγή: Συγκέντρωση στοιχείων από απογραφές πληθυσμών 1951-2011 της ΕΛΣΤΑΤ στο Ανδριώτης 2006, και από Δείκτες ΣΠΑ στο Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης (2021).

Τα ζητήματα υλικής αποστέρησης, η έλλειψη προσβασιμότητας σε βασικές υπηρεσίες και αγαθά, η ανεπαρκής οδική ενδοδημοτική σύνδεση και δημόσια συγκοινωνία (ως κύρια

προβλήματα του Δήμου Γόρτυνας), θα εξεταστούν εκτενέστερα στην ενότητα ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων που ακολουθεί.

Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων Δήμου Γόρτυνας

Επιχειρώντας να κατανοήσουμε την υφιστάμενη κατάσταση και τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων του Δήμου εστίασαμε σε ζητήματα που σχετίζονται με την καθημερινότητα, την κοινωνική ζωή, τις σχέσεις μεταξύ των κατοίκων αλλά και ευρύτερα των κοινοτήτων, το ρόλο της οικογένειας ως θεσμού, τη δυνατότητα για κοινωνική αλλαγή και τις ήδη συντελεσμένες κοινωνικές μεταβολές, τις ανάγκες και τις ελλείψεις της περιοχής, την οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων, το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον και τη μορφολογία της περιοχής, την κοινωνική οργάνωση και την πολιτιστική ζωή του τόπου καθώς και το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης στην ανάπτυξή του.

Ανάγκες και ελλείψεις της περιοχής: Οδικό Δίκτυο, δημόσια συγκοινωνία και αυξημένες ανάγκες μετακίνησης

Η ιδιαίτερα μεγάλη γεωγραφική έκταση του Δήμου φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά την καθημερινή ζωή των κατοίκων δυσχεραίνοντας τις καθημερινές δραστηριότητες που χρήζουν μετακίνησης. Στον παρακάτω Πίνακα παρουσιάζονται τα βασικά προβλήματα που αφορούν τα προβλήματα συγκοινωνίας και η επίδραση τους στην καθημερινότητα των πολιτών.

Προβλήματα περιοχής σχετικά με τη γεωγραφική έκταση του Δήμου	Τομείς Επίδρασης Προβλημάτων
• Ανεπαρκές οδικό δίκτυο κάλυψης του Δήμου (αγροτική οδοποιία) • Ελλιπής δημόσια ενδοδημοτική και διαδημοτική συγκοινωνία • Αυξημένη ανάγκη μετακινήσεων λόγω ελλείμματος δομών/υπηρεσιών	• Μη ασφαλής μετακίνηση κατοίκων • Εμπόδιο ανάπτυξης πρωτογενούς και τριτογενούς τομέα • Αύξηση εξόδων και δαπάνης χρόνου κατοίκων • Ανάγκη ανάπτυξης κοινωνικών πρακτικών για δωρεάν μετακίνηση

Στο υλικό των συνεντεύξεων, η ανεπάρκεια του οδικού δικτύου τονίζεται, κυρίως, στο πλαίσιο της αγροτοκτηνοτροφικής οδοποιίας η οποία επηρεάζει τους σημαντικούς κλάδους της αγροτικής και κτηνοτροφικής καλλιέργειας. Η δυσκολία πρόσβασης στις αγροτικές και κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις του Δήμου, σε συνδυασμό με τη μεγάλη έκτασή του, επιδρά τόσο στην ασφαλή μετακίνηση των αγροτών/κτηνοτρόφων και την

αποδοτικότητα της παραγωγής τους, όσο και στην προοπτική ανάπτυξης του πρωτογενούς τομέα, εν γένει. Η απουσία ενός οδικού δικτύου που θα επιτρέπει την πρόσβαση στα απομακρυσμένα και δύσβατα σημεία του Δήμου επιδρά και στη δυνατότητα της τουριστικής αξιοποίησης του φυσικού περιβάλλοντος, η οποία, ωστόσο, θα μπορούσε να συμβάλλει σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη και ανάκαμψη του Δήμου. Όπως υποστηρίζουν οι κάτοικοι στις συνεντεύξεις πέραν της παραλίας του Λέντα, οι τρεις άλλες παραλίες του Δήμου (Τρυπητή, Άι Γιάννης και Κουδουμάς) παραμένουν ακόμη και σήμερα δύσκολα προσβάσιμες με απλά επιβατικά οχήματα.

Η μεγάλη έκταση του Δήμου, η ανάγκη καθημερινής μετακίνησης για την πρόσβαση στην εργασία και σε υπηρεσίες ιατρικές, εκπαιδευτικές, ψυχαγωγικές, κ.ά. τονίζονται ιδιαίτερα στις συνεντεύξεις των κατοίκων, καθώς αποτελούν καθημερινή τους μέριμνα και ορισμένα από τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Με μια απόσταση 50 χιλιομέτρων από το βόρειο στο νότιο άκρο και 20 χιλιομέτρων στον οριζόντιο άξονα του Δήμου και με οδοποιία που δεν επιτρέπει τις ταχείες μετακινήσεις, οι κάτοικοι, ιδιαίτερα των λιγότερο κεντρικών οικισμών, φαίνεται να δυσκολεύονται σημαντικά στις μετακινήσεις τους. Παράλληλα, η συγκοινωνιακή σύνδεση, η οποία θα εξυπηρετούσε σημαντικά κατοίκους χωρίς μεταφορικό μέσο, μαθητές ή και άτομα που αδυνατούν να καλύψουν το κόστος των καυσίμων δυσκολεύει την επικοινωνία των οικισμών, αυξάνοντας την ταλαιπωρία αλλά και το κόστος των μετακινούμενων. Κάτοικος Ασημίου αναφέρει πως για την υπηρεσία παιδοψυχολόγου έπρεπε να μετακινείται δυο φορές την εβδομάδα στη Φανερωμένη, διανύοντας συνολικά περίπου 500 χιλιόμετρα το μήνα. Εκτός από το οικονομικό κόστος και τη δαπάνη χρόνου οι κάτοικοι φέρνουν παραδείγματα άμεσων αναγκών, σχετικών με τις ελλείψεις παροχής ιατρικής φροντίδας σε κάθε οικισμό και τη διασφάλιση της υγείας των κατοίκων:

Εγώ τώρα έχω τον μπαμπά μου στο νοσοκομείο. Έπρεπε να φύγω από τη Γέργερη, να πάω Αγία Βαρβάρα στο κέντρο υγείας, και να προσπαθήσω με αυτό το οδικό δίκτυο -ο πατέρας μου έχει καρδιά και αναπνευστικό- να μην πάθει τίποτα στον δρόμο. Να πηγαίνω με αυτό το δρόμο, να προλάβω να φτάσω στο κέντρο υγείας για να βρω αναπνευστήρα στον πατέρα μου (Συνέντευξη Νο 6).

Στο πλαίσιο των αυξημένων αναγκών μετακίνησης των κατοίκων και της αδυναμίας του κράτους να προσφέρει ασφάλεια και οικονομικές λύσεις, οι κάτοικοι υιοθετούν πρακτικές αλληλοβοήθειας και κοινής μετακίνησης:

Αν δείτε στους δρόμους, υπάρχουν άνθρωποι που περιμένουν στις γωνίες, περιμένουν να περάσει ένας γνωστός για να κάνουν αυτές τις μετακινήσεις. Εγώ τώρα το πρώτο καιρό που ήρθα έκανα βόλτες, προκειμένου να εξυπηρετήσω κάποιους γείτονες, κάποιους ανθρώπους που τους έβλεπα στο δρόμο (Συνέντευξη Νο 1).

Αν και στα μεγάλα αστικά κέντρα το ωτοστόπ ως πρακτική μετακίνησης τείνει να εγκαταλειφτεί κυρίως γιατί ενέχει κινδύνους, η εμπιστοσύνη μεταξύ των κατοίκων και το αίσθημα ασφάλειας που παρέχουν οι μικρές κοινότητες/οικισμοί φαίνεται να επιτρέπουν τη χρήση του.

Ζητήματα έλλειψης υπηρεσιών, προσβασιμότητας και εξυπηρέτησης των κατοίκων

Σε μια εποχή αλληπάλληλων κρίσεων με αυξημένες τις ανάγκες του κόσμου για στήριξη οι ψυχοκοινωνικές και ιατρικές υπηρεσίες στο Δήμο Γόρτυνας δεν κρίνονται επαρκείς. Η υποστελέχωση των κοινωνικών υπηρεσιών και η τοποθέτησή τους σε συγκεκριμένα χωριά στα βορειοδυτικά του Δήμου (Κοινωνική Υπηρεσία Δήμου σε Άγιους Δέκα, Κέντρο Κοινότητας σε Αγία Βαρβάρα και Κέντρο Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων σε Πανασό) οδηγεί στην αναντιστοιχία μεταξύ των μειωμένων πόρων και των αυξημένων αναγκών. Το πρόβλημα αυτό είναι ιδιαίτερα αισθητό στους κατοίκους των νότιων περιοχών του Δήμου και φαίνεται να επιδεινώθηκε μετά την εμπειρία της πανδημίας.

Εργαζόμενοι των κοινωνικών υπηρεσιών τονίζουν τη σημαντική αύξηση των βιοψυχοκοινωνικών αναγκών των κατοίκων. Ωστόσο, οι κοινωνικές υπηρεσίες δεν παρέχουν δωρεάν ψυχική/συμβουλευτική στήριξη σε τακτική βάση, καθώς η μοναδική ψυχολόγος βρίσκεται στο Κέντρο Κοινότητας και παράλληλα εξυπηρετεί τους πολίτες στις αιτήσεις επιδομάτων. Τα ψυχιατρικά περιστατικά παραπέμπονται σε ψυχιατρικές νοσοκομειακές δομές εκτός Δήμου, ή στην κινητή ψυχιατρική μονάδα την οποία έχουν τη δυνατότητα να επισκεφτούν κατόπιν ραντεβού. Αν και η ιδιαιτερότητα των ψυχικών αναγκών/νοσημάτων, τόσο στο πλαίσιο του κοινωνικού στιγματισμού, όσο και στο πλαίσιο, συχνά, της άρνησης των ατόμων να αναγνωρίσουν και να αποδεχτούν το πρόβλημα, χρήζει ιδιαίτερης μεταχείρισης, οι ψυχικά ασθενείς στο Δήμο Γόρτυνας δεν διαθέτουν ένα σημείο αναφοράς για τη δημιουργία μιας σταθερής θεραπευτικής σχέσης. Τη δυσκολία αποδοχής των ψυχικών δυσκολιών, τα συναισθήματα συστολής για την παραδοχή τους, αλλά και τις αναχρονιστικές αντιλήψεις για την έννοια της ψυχικής νόσου επιβεβαιώνουν και οι ίδιοι οι κάτοικοι στα λεγόμενά τους:

Τώρα είμαι πιο καλά. Είμαι καλά. Δε λέω πως είμαι τρελή-τρελή, να πετάω πέτρες. Παίρνω τα φάρμακά μου και πιστεύω... παλιά ντρεπόμουν να το πω, τώρα δε ντρέπομαι γιατί ξέρω πως -δηλαδή εγώ το σκέφτηκα- όπως είναι το ζάχαρο, η καρδιά, όπως είναι ένα φάρμακο και πρέπει να το πάρω... (Συνέντευξη Νο 4).

Οι υπηρεσίες κατ'οίκον που προσφέρονται σε όσους/ες πληρούν τα κριτήρια ένταξης στο πρόγραμμα *Βοήθεια στο Σπίτι* αποτελούν τις πιο εξατομικευμένες και προσαρμοσμένες στις ανάγκες των εξυπηρετούμενων υπηρεσίες. Ωστόσο, πέρα από την έλλειψη σε ανθρώπινους πόρους, τα υλικά μέσα αναγκαία για την απρόσκοπτη λειτουργία του προγράμματος κρίνονται ακατάλληλα και η παροχή ουσιαστικής φροντίδας δυσχεραίνεται σημαντικά.

Πέραν της πρακτικής δυσκολίας του Δήμου να καλύψει με την παροχή υπηρεσιών ψυχοκοινωνικής στήριξης όλη την έκτασή του, και τους μειωμένους οικονομικούς πόρους για τη στελέχωση και τον εξοπλισμό των κοινωνικών υπηρεσιών, γίνονται αναφορές και για μειωμένη υποστήριξη εκ μέρους της τοπικής αυτοδιοίκησης, ως πολιτική επιλογή. Στο πλαίσιο αυτό συνεντευξιαζόμενοι υποστηρίζουν ότι η κοινωνική πολιτική δεν αποτελεί προτεραιότητα των δημοτικών αρχών εν γένει, οι οποίες εστιάζουν σε επενδύσεις με μεγαλύτερη ορατότητα και απήχηση στην κοινή γνώμη και τα μέσα ενημέρωσης. Εκτός από τις κοινωνικές υπηρεσίες, οι κάτοικοι επισημαίνουν σοβαρές ελλείψεις σε αρκετά πεδία/δραστηριότητες για την εξυπηρέτηση των οποίων χρειάζεται να μετακινηθούν στα ημιαστικά κέντρα του Δήμου ή στο Ηράκλειο. Μεταξύ αυτών οι συναλλαγές με την εφορία, με τα ασφαλιστικά ταμεία, με τράπεζες, με ΚΕΠ αλλά και ταχυδρομεία.

Υλική αποστέρηση, κοινωνική καθημερινότητα, πρακτικές ανθεκτικότητας και αλληλεγγύης

Η οικονομική δυσχέρεια επηρεάζει την κοινωνική καθημερινότητα των κατοίκων στο Δήμο Γόρτυνας, ο οποίος σύμφωνα με τα ποσοτικά δεδομένα πολλών μεταβλητών αποστέρησης συγκεντρώνει τις περισσότερες περιοχές με τη μεγαλύτερη αποστέρηση σε επίπεδο των Δήμων της Κρήτης (βλ. αντίστοιχη ενότητα παρουσίασης δεικτών αποστέρησης). Η υλική αποστέρηση σε αυτό το πλαίσιο φαίνεται να αποτελεί μια ευρύτερη συνθήκη ζωής, συγκροτώντας την «κανονικότητα» του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού:

Τα άτομα από κάποια ηλικία και μετά ουσιαστικά ζουν με 350 ευρώ που είναι η σύνταξη του ΟΓΑ, οπότε είναι όλα σε μόνιμη αποστέρηση, αλλά είναι και το φυσιολογικό εδώ. Δεν είναι σε μια περιοχή ας πούμε που όλοι παίρνουν λέμε 1000 ευρώ και μια οικογένεια παίρνει 300 ευρώ το μήνα (Συνέντευξη Νο 1).

Η υλική αποστέρηση, ωστόσο, αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο που παράγεται/αναπαράγεται υπό συγκεκριμένες συνθήκες και περιβάλλοντα πλαίσια, ενώ η επίδρασή του κοινωνικά, πέρα από αρνητικά αποτελέσματα (περιορισμός προσωπικής ανάπτυξης, απομόνωση και αντικοινωνικές συμπεριφορές) μπορεί να επιφέρει σημαντικές ευκαιρίες σε επίπεδο νέων κοινωνικών πρακτικών, αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης.

Οι αλλαγές στο τυπικό μοντέλο της ελληνικής οικογένειας που αποτελούσε τον πυρήνα συνοχής και στήριξης των μελών της και η αύξηση των διαζυγίων και συνακόλουθα της μονογονεϊκότητας είναι φαινόμενα που, στο παρελθόν, δεν αποτελούσαν τον κανόνα στις αγροτικές μικρές κοινωνίες. Η τάση προς ένα λιγότερο παραδοσιακό οικογενειακό πρότυπο και η αύξηση των ποσοστών των μονοπρόσωπων ή μονογονεϊκών νοικοκυριών αποτυπώνεται και στους/στις ωφελούμενους/ες των κοινωνικών υπηρεσιών, οι οποίοι ανήκουν στις οικονομικά ευπαθείς ομάδες της κοινωνίας μας. Ένα ακόμη φαινόμενο που συνδέεται τόσο με τη δομή/μορφή της οικογένειας όσο και με το φαινόμενο της εκπαιδευτικής υστέρησης των κατοίκων είναι η πρόωγη τεκνοποίηση, συνθήκη που δυσκολεύει ακόμη περισσότερο την εργασιακή ένταξη και οικονομική αυτονομία των γυναικών.

Δεδομένου του ευρύτερου πλαισίου της ευελικτοποίησης των εργασιακών σχέσεων και της απορρύθμισης της εργασιακής προστασίας, η εύρεση εργασίας δεν φαίνεται να αποτελεί μέσον από-φτωχοποίησης για καμία ομάδα πληθυσμού. Σε αυτό το επισφαλές πλαίσιο, η αναντιστοιχία μεταξύ των χαμηλών μισθών και του ιδιαίτερα υψηλού κόστους διαβίωσης αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στην αυτονομία και την ανεξαρτητοποίηση της νέας γενιάς αλλά και του γυναικείου εργατικού δυναμικού. Η τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας και η απορρόφηση των γυναικών στον κλάδο, κυρίως, των υπηρεσιών έχει συμβάλλει στην ενίσχυση της γυναικείας απασχόλησης, εν γένει. Ωστόσο, αυτή η συνθήκη δεν βρίσκει εφαρμογή στην τοπική κοινωνία της Γόρτυνας, όπου η οικονομική δραστηριότητα συνεχίζει να επικεντρώνεται στον πρωτογενή τομέα (αγροτο- κτηνοτροφία). Παράλληλα, η περιορισμένη ανάπτυξη του τριτογενή τομέα στην περιοχή σε συνδυασμό με την επικράτηση των μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων με

πατριαρχική δομή (βλ. υποενότητα για βιωσιμότητα επιχειρήσεων), ελαχιστοποιούν τις εργασιακές ευκαιρίες των γυναικών, γεγονός που συμβάλλει τόσο στην αύξηση των φτωχοποιημένων νοικοκυριών, όσο και στην αναπαραγωγή της έμφυλης ανισότητας.

Στο επίπεδο των κοινωνικών επιπτώσεων, η υλική αποστέρηση φαίνεται να επιδρά τόσο στις δυνατότητες εξέλιξης των ατόμων, και κυρίως των παιδιών, όσο και στις συμπεριφορές τους οι οποίες, συχνά, αποκτούν στοιχεία εσωστρέφειας, απομόνωσης ή και επιθετικότητας. Η αδυναμία των οικογενειών να υποστηρίξουν τα παιδιά τους αποτελεί κυρίαρχη ανησυχία τους:

Η μικρή έχει τόσες χάρες. Αν θες στη ζωγραφική, χορό. Τα πάντα. Δεν έχω τα λεφτά όμως να τη βοηθήσω και δεν ξέρεις πόσο στεναχωριέμαι. [...]Βλέπω όλα τα παιδιά και πάνε. Και εγώ δεν μπορώ να του το προσφέρω. Για μένα δε με νοιάζει. Εγώ και να μη πάω καθόλου να πιά καφέ σε καφετέρια. Και καθόλου να μη βγω [...] Το παιδί μου θέλω. Έχει τόσες αυτές. Γιατί να μην ανοίξει αυτό τα φτερουγάκια του (Συνέντευξη Νο 4).

Η επίδραση στην κοινωνικότητα των ατόμων είναι εμφανής από την άρνησή τους να συμμετέχουν σε παραδοσιακές κοινωνικές πρακτικές και σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Το καφενείο, παραδοσιακό σημείο αναφοράς και συνάντησης των ανδρών του κάθε οικισμού φαίνεται να μην αποτελεί πλέον επιλογή για τους κατοίκους. Ορισμένες χαρακτηριστικές φράσεις των συνεντευξιαζόμενων δείχνουν αυτήν την τάση περιορισμού των κοινωνικών συναναστροφών λόγω των προβλημάτων οικονομικής δυστοκίας : «Στο καφενείο δεν πολυπάμε γιατί όπως και να πας έξοδο και αυτό και ως επί το πλείστον το αποφεύγουμε», «Για να πας στο καφενείο πρέπει να έχεις λεφτά παραπάνω, γιατί σε κερνάνε και πρέπει να κεράσεις». Οι συμπεριφορές απομόνωσης, ο περιορισμός των διαπροσωπικών σχέσεων, οι καθημερινές οικονομικές δυσκολίες και ο αποκλεισμός που επιφέρουν φαίνεται να αυξάνουν τις πιθανότητες επιθετικών συμπεριφορών.

Πέραν, ωστόσο, των αρνητικών επιδράσεων της υλικής αποστέρησης, η συνθήκη της ανάγκης συχνά αποτελεί το εφελκυστήρα για την ανάπτυξη κοινωνικών πρακτικών αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης, κυρίως στο επίπεδο των ευρύτερων οικογενειακών δεσμών και της κοινότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ίδιοι οι κάτοικοι περιγράφουν ένα συγγενικό δίκτυο στήριξης και παροχής βοήθειας στο οποίο μπορούν να βασιστούν περισσότερο από τις κοινωνικές υπηρεσίες και τις παροχές του κράτους/ τοπικής αυτοδιοίκησης. Τα οικογενειακά-συγγενικά δίκτυα συμπληρώνουν οι τοπικές κοινωνίες

ανασύροντας παραδοσιακές πρακτικές και έθιμα που η οικονομική δυσχέρεια καθιστά επίκαιρα και αναγκαία:

Υπάρχει το «Σκουτελικό», δηλαδή μαγειρεύω το φαγητό της οικογένειάς μου καθημερινά και βγάζω και ένα πιάτο φαγητό να πάω σε μια κυρία δίπλα. Είναι αυτό που δεν μπορώ να το πω φιλανθρωπία, ας πούμε η αλληλεγγύη, «ας πάω μωρέ και ένα πιάτο στη γειτόνισσα τη τάδε» [...] Θα σου δώσουν και αυγά, ένα κοτόπουλο, ένα κουνέλι, κρεμμύδια. Αντίστοιχα προχθές μου έφεραν μια τσάντα με πιπεριές πολλές. Εγώ δεν τις τρώω κράτησα καμιά δεκαριά να τιςβάλω στην κατάψυξη και πήρα μοίρασα δυο τσάντες (Συνέντευξη Νο 1).

Η ανάγκη εύρεσης λύσεων για την εξοικονόμηση πόρων, σε συνδυασμό με την αγροτική παράδοση προωθεί, συχνά, την οικιακή οικονομία αυτοκατανάλωσης, συνθήκη που ευνοείται από το φυσικό περιβάλλον της περιοχής και Οι δείκτες αυτοί υποδεικνύουν το χαμηλό μορφωτικό κεφάλαιο της περιοχής που επηρεάζει τις δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης και οικονομικής ένταξης και συνδέεται με το αγροτοκτηνοτροφικό προφίλ του Δήμου και την ενασχόληση με τον πρωτογενή τομέα νέων από πολύ μικρή ηλικία.

τις ήπιες καιρικές συνθήκες:

Από φαγοπιτούρα δεν έχουμε πρόβλημα. Και στο χωριό κατά τη γνώμη μου κανονικά δεν έπρεπε να πεινάει κανείς. Γνώμη μου. Διότι μην κοιτάζεις την Αθήνα. Στην Αθήνα δεν έχει να πάει πουθενά. Ή στο Ηράκλειο. Εδώ μπορεί να πάει να βρει ένα χοχλιό. Να πάει να βρει ένα χόρτο. Να χει μια κότα που λέει ο λόγος, να χεις το φούρνο να ζυμώνεις το ψωμί σου. Να βάλεις ένα κήπο, να 'χεις μια ντομάτα, ένα κολοκυθάκι κάτι. Έτσι τα 'κανε και ο πατέρας μου να πούμε παλιά. Έτσι ζούσανε οι άνθρωποι [...] Τώρα έρχεται ο μανάβης και κάνει μια ώρα στο χωριό να πουλήσει κολοκύθια. Γιατί είμαστε στραβοί, μετά συγχωρήσεως να βάλομε δυο κολοκυθιές εκεί να κόβομε ένα κολοκύθι; (Συνέντευξη Νο 7).

Ας πούμε να κάνεις μια πίτα, σε μια πόλη χρειάζεσαι πέρα από λάδι νερό και το αλεύρι χρειάζεται να πάρεις χόρτα, να πάρεις μυρωδικά, να πάρεις κρεμμύδια. Εδώ είναι στο τίποτα. Κάνουν μια βόλτα το πρωί, άτομα που έχουν όρεξη, αν δεν έχεις παίρνεις αυγά, αλλά και τα αυγά ας πούμε, έχουν κότες. Ενάμισι χρόνο τώρα δεν έχω αγοράσει αυγό (Συνέντευξη Νο 1).

Πέραν της αυτοκατανάλωσης, στους οικισμούς του Δήμου και λόγω της σημαντικής αποστέρησης της περιοχής, ανθίζει το φαινόμενο της πολυεπίπεδης εργασιακής δραστηριότητας ως μέσο αντιμετώπισης της οικονομικής δυσχέρειας. Σε αυτήν τη βάση οι κάτοικοι συνδυάζουν περισσότερες της μιας εργασίας προσθέτοντας στο εισόδημά τους, κυρίως, μέσω άτυπων δραστηριοτήτων.

Ε, κάνει ο καθένας δυο-τρεις δουλειές. Δηλαδή εδώ με τη κόρη μου, ο γαμπρός μας έχει ένα καφεενεδάκι, έχει ένα τρακτέρ. Παίρνει σιμισακές ελιές. Τι να κάνει; Έχει κι αυτός παιδιά να πούμε. Πρέπει κι αυτός να εργαστεί δηλαδή με πολλές δουλειές. Γιατί με μια δουλειά δε.. (Συνέντευξη Νο 7).

«Σπίτια, κάτοικοι και χωράφια. Τίποτα άλλο και τον Άγιο Μεθόδιο Βοήθειά μας» Το βίωμα της αποστέρησης

Τα λόγια αυτά, κατοίκου της Νηβρίτου, ενός μικρού οικισμού 200 κατοίκων στην ερώτηση αν υπάρχει στο χωριό τους, σούπερ μάρκετ, φαρμακείο ή φούρνος είναι ενδεικτικά των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι για την κάλυψη των καθημερινών τους αναγκών τους στους μικρούς αγροτικούς οικισμούς του Δήμου. Στις αφηγήσεις των κατοίκων, συχνά, επικρατεί και θυμός για την εγκατάλειψη από πλευράς πολιτείας: «Να τα κλείσουν όλα, να πάμε να φύγουμε από εδώ». Οι σημαντικότερες ελλείψεις, ωστόσο, όπως τονίζονται από την τοπική κοινωνία και τους προβληματισμούς των Γορτυνίων σχετίζονται με τον κλάδο της υγείας και της ειδικής εκπαίδευσης:

Όλα είναι χάγια [...] Γνωματεύσανε πως έπρεπε [το παιδί] να πάει στο ΚΕΣΥ. Πήγαμε. Έπρεπε, λέει, να πάει στο τμήμα ένταξης. Ούτε ολοήμερο είχαμε μέχρι δεν ξέρω 'γω πότε. Για το ολοήμερο έκανα κάποιες προσπάθειες, γνώριζα κάποια άτομα και προσπάθησα. Με τα χίλια ζόρια τη βάλαμε το ολοήμερο. Το τμήμα ένταξης που ήτανε το βασικό, τίποτα (Συνέντευξη Νο 3).

Ένα βασικό πρόβλημα που προβάλλεται από κατοίκους του Δήμου Γόρτυνας είναι η οικονομική δυσχέρεια, συνθήκη που επιδεινώνεται από τις αλληπάλληλες κρίσεις (οικονομική, πανδημική, ενεργειακή), οι οποίες σε συνδυασμό με το οικονομικό προφίλ του Δήμου (βλ. ενότητα υλικής αποστέρησης) δεν παρέχουν ουσιαστικές ευκαιρίες κοινωνικής ένταξης. Η δύσκολη οικονομική συνθήκη των κατοίκων οδηγεί στην προτεραιοποίηση των οικονομικών τους υποχρεώσεων που έχει ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση χρεών:

Τα βολεύουμε λίγο δύσκολα, απλώς έχω τώρα κάνα-δυο χρόνια να πληρώσω τον ΟΓΑ μου και έχω θέμα. Προσπαθώ να καλύψω τα πιο αναγκαία γιατί στις ελιές δεν μπορώ να εργαστώ, δεν μπορώ να τις κλαδέψω να τις φτιάξω (Συνέντευξη Νο 3).

Έχω απλήρωτο όλο το ΕΝΦΙΑ, γιατί σπούδαζαν τα παιδιά και έπρεπε να διαλέξω ή τα σπούδαζα ή ακολουθούσα να πληρώνω τους φόρους του κράτους. Δεν ξέρω πόσα χρωστάω, και δεν το σκέφτομαι και καθόλου, γιατί θεωρώ ότι προτεραιότητα είναι τα παιδιά (Συνέντευξη Νο 8).

Ενδεικτικό της δυσκολίας των κατοίκων να αντεπεξέλθουν στις καθημερινές ανάγκες επιβίωσης είναι η επιδίωξη επιδομάτων με κάθε κόστος, ακόμη με απώλεια της υγείας:

Λοιπόν εγώ πιστεύω ότι ευτυχώς ο Θεός με ευλόγησε με αυτή την αρρώστια και παίρνω κάποια χρήματα και περνάμε. Πιστεύω πως -ούτε το εύχομαι μακάρι να τα έπαιρνα μόνο εγώ- το 90% σε όλο τον κόσμο παίρνει αυτά τα φάρμακα. Και έτσι όπως γίνεται πάει 100%, μη σου πω 1000% (Συνέντευξη Νο 4).

Η οικονομική δυσκολία των κατοίκων δεν αποτελεί πρόσφατο φαινόμενο αλλά συνδέεται και με τη φυσιογνωμία του Δήμου, τις επικρατέστερες οικονομικές δραστηριότητες και τις ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές και επομένως οφείλει να μελετηθεί διαχρονικά και εντός του χωρικού και κοινωνικού πλαισίου ανάπτυξής του.

Σε συσχέτιση με την οικονομική δραστηριότητα αναφέρθηκε και το φαινόμενο της εκπαιδευτικής υστέρησης (βλ. Κεφάλαιο ΙΙΙ, πίνακα 30 για εκπαιδευτικό επίπεδο αγροτικών Δήμων Π.Ε. Ηρακλείου), καθώς το ύψος των κτηνοτροφικών επιδοτήσεων σε συνδυασμό με τις μειωμένες εργασιακές ευκαιρίες αποτελούν αντικίνητρο για την εκπαιδευτική εξέλιξη των μαθητών. Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα οικονομικής αποστέρησης είναι οι ελλείψεις καθημερινών κοινωνικών δραστηριοτήτων, εκπαιδευτικών ευκαιριών και προγραμμάτων κατάρτισης και απόκτησης επαγγελματικών δεξιοτήτων. Οι μεγάλες αποστάσεις από την πόλη του Ηρακλείου και η σημαντική αύξηση στις τιμές των καυσίμων περιορίζει τις ευκαιρίες μόρφωσης και πολιτισμικής δραστηριότητας ιδιαίτερα για τα παιδιά και τους νέους:

Ευτυχώς που [τα παιδιά] μεγαλώσανε και ξέρουν δέκα πράγματα από τα 100 που έπρεπε ίσως να τους έχω προσφέρει, γιατί τώρα με τις βενζίνες δεν θα μπορούσα. Πιστεύω ότι μια νέα μαμά τώρα δεν θα μπορούσε να [τους] πηγαίνει δυο φορές την εβδομάδα ωδείο, δυο φορές την εβδομάδα Tae Kwon do, δυο φορές την εβδομάδα χορό, μουσικά όργανα (Συνέντευξη Νο 6). Σημαντικές ελλείψεις αναφέρονται και στις δυνατότητες ψυχαγωγίας που προσφέρει η περιοχή και

ιδιαίτερα οι μικροί οικισμοί. Η έλλειψη αυτή γίνεται περισσότερο αισθητή μεταξύ των νέων που συχνά αναγκάζονται να μετακινούνται σε μεγαλύτερα κέντρα για την κάλυψη των αναγκών ψυχαγωγίας, συναναστροφής και κοινωνικοποίησής τους. Σε αυτό το πλαίσιο γίνονται αναφορές για την έλλειψη ποιοτικών διεξόδων διασκέδασης όπως ο κινηματογράφος, το θέατρο, οι συναυλίες κ.ά.

Τα προβλήματα της τοπικής οικονομίας

Η οικονομία του Δήμου Γόρτυνας βασίζεται στον αγροτοκτηνοτροφικό τομέα με περιορισμένη δραστηριότητα στις υπηρεσίες και τη μεταποίηση. Η περιορισμένη επιχειρηματική δραστηριότητα αφορά τον κλάδο των μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων με χαμηλά ποσοστά τυπικής μισθωτής εργασίας. Σε αυτό το πλαίσιο η άτυπη οικονομία και η μαύρη εργασία αποτελούν συνήθη φαινόμενα. Η βασική αγροτική δραστηριότητα στον Δήμο Γόρτυνας είναι η ελαιοκαλλιέργεια, η αμπελουργία και η χαρουποκαλλιέργεια στα μεγαλύτερα υψόμετρα, ενώ στο πεδινό τμήμα του Δήμου (στον κάμπο της Μεσαράς) καλλιεργούνται και οπωροκηπευτικά. Ωστόσο, η εξάρτηση της παραγωγής από πολλούς παράγοντες καθιστά τον κλάδο ιδιαίτερα επιρρεπή στην ανάπτυξή του. Οι ακραίες καιρικές συνθήκες, το φαινόμενο της ξηρασίας έντονο σε πολλές περιοχές τις Κρήτης, η αυξημένη παρουσία ασθενειών/εντόμων, αλλά και οι χαμηλές τιμές της αγοράς καθιστούν, συχνά, την καλλιέργεια ασύμφορη:

Προχθές ήρθε ένας άνθρωπος και μου έδωσε μια κλούβα αγγούρια και μου λέει «μοίρασέ τα όπου καταλαβαίνεις» και λέω «γιατί»; και μου λέει «γιατί μου τα παίρνουν 15 λεπτά και δεν μπορώ ούτε να καλύψω τα νερά, πόσο μάλλον τους εργάτες να τα κόψουν». Λέω «τι μου λες τώρα τα αγόρασα 1,5 ευρώ...» (Συνέντευξη Νο 8).

Πέραν της πτώσης των τιμών που επηρεάζει το ισοζύγιο εισροών/δαπανών για τους καλλιεργητές και την εξάρτηση της συγκομιδής από απρόβλεπτους εξωγενείς κλιματικούς παράγοντες, ένα ακόμη σημαντικό χαρακτηριστικό της αγροτικής καλλιέργειας που συμβάλλει στην οικονομική δυσχέρεια των αγροτών είναι η εποχικότητα, η οποία τους στερεί ένα επαρκές και σταθερό ετήσιο εισόδημα. Στα παραπάνω οφείλει να προστεθεί η ιδιαίτερα απαιτητική και κοπιαστική φύση της αγροτικής εργασίας, απαγορευτική για τους αγρότες μεγαλύτερης ηλικίας ή όσους/ες αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προβλήματα του αγροτικού τομέα, οι κάτοικοι επιρρίπτουν ευθύνες στο κεντρικό κράτος για εγκατάλειψη του νότιου τμήματος της Π.Ε. Ηρακλείου και μη στήριξη του πρωτογενούς και κυρίως του αγροτικού τομέα. Ωστόσο, παρόμοιας φύσης ζητήματα αντιμετωπίζει και ο κτηνοτροφικός κλάδος, με τις τιμές των κτηνοτροφικών προϊόντων να διολισθαίνουν σταθερά και τα έξοδα εκτροφής να αυξάνονται ανεξέλεγκτα:

Αγοράζω βιολογική τροφή για να έχω ένα αυγό από τις κότες καθαρό και το αγοράζαμε 18 ευρώ και τώρα κάνει 27 ευρώ. Φανταστείτε τώρα τον κτηνοτρόφο τον πατέρα μου στα πρόβατα. Και το τυρί είναι το ίδιο, το γάλα το ίδιο. Σου βάζει 2-3 λεπτά αύξηση και σου έχει καλύψει τις τροφές; Σε καμία περίπτωση (Συνέντευξη Νο 8).

Ωστόσο, ο κλάδος της κτηνοτροφίας παραμένει ένας κλάδος αμφιλεγόμενος στις αφηγήσεις των Γορτύνιων, καθώς πολλοί από αυτούς αναφέρουν περιστατικά υψηλών επιδοτήσεων βασισμένων σε παραπλανητικές δηλώσεις.

Στον κλάδο του τουρισμού, η περιορισμένη τουριστική ανάπτυξη της Γόρτυνας παρά τη φυσικό κάλλος και το παρθένο φυσικό περιβάλλον της περιοχής που περιλαμβάνει περιοχές Natura, τα Αστερούσια Όρη, παραλίες του νότου, το δάσος Ρούβα κ.λπ. τονίζεται σημαντικά στις αφηγήσεις των κατοίκων οι οποίοι σχολιάζουν, παράλληλα, και το ζήτημα της μη αξιοποίηση των αρχαιολογικών χώρων. Στο πλαίσιο της γενικότερης ανάπτυξης του τόπου οι κάτοικοι προτείνουν την ανάπτυξη θρησκευτικού και σχολικού τουρισμού, οι οποίοι θα συμβάλλουν στην επισκεψιμότητα της περιοχής και συνακόλουθα στην οικονομική του ανάκαμψη. Επίκεντρο στις αφηγήσεις τους, υπήρξε ο ναός των Αγίων Δέκα, που αποτελεί ένα ιδιαίτερο τοπόσημο του Δήμου αλλά και της Κρήτης γενικότερα. Στο ίδιο πλαίσιο γίνεται αναφορά στη μη προσβασιμότητα πολλών σημείων εξαιρετικής φυσικής ομορφιάς της περιοχής και στην αδυναμία της τοπικής αυτοδιοίκησης και του κεντρικού κράτους να υποστηρίξει έργα ανάπτυξης που θα διευκολύνουν την επισκεψιμότητά τους.

Στον επιχειρηματικό κλάδο, πρόκληση για τις επιχειρήσεις της περιοχής αποτέλεσαν η οικονομική κρίση του 2009, τα περιοριστικά μέτρα της διετίας 2020-2021 στο πλαίσιο της πανδημίας αλλά και η τωρινή ενεργειακή κρίση που αυξάνει δραματικά το κόστος λειτουργίας τους. Οι αλληπάλληλες εξωγενείς δυσκολίες σε συνδυασμό με το οικογενειακό προφίλ των επιχειρήσεων έχουν επηρεάσει σημαντικά τη δυνατότητά τους να επιβιώσουν. Οι μειωμένες ευκαιρίες βιωσιμότητας σχετίζονται και με την περιορισμένη

ζήτηση, τόσο λόγω της οικονομικής δυσχέρειας των κατοίκων και της διάσπαρτης χωρικής κατάταξης των οικισμών που μειώνει την αγοραστική δύναμη, όσο και λόγω της γεωγραφική θέσης του Δήμου μακριά από τα αστικά κέντρα και τις αγορές τους που αυξάνει το κόστος παραγωγής και δυσκολεύει τη διακίνηση και εμπορία των τοπικών προϊόντων

Δεν είμαστε μεγάλα χωριά, μεγάλες κοινωνίες. Αν κάποιος για παράδειγμα θέλει να πάει σε κάποιο φούρνο, μη φανταστείς ότι αυτός ο φούρνος έχει να περάσουν 1000 άτομα κάθε μέρα. Απευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο μικρό πληθυσμό, δεν είμαστε χωριά που έχουμε περατζάδα, δεν είμαστε δηλαδή στη μέση Ηράκλειο- Ρέθυμνο οπότε όποιος περάσει από εκεί θα σταματήσει να πάρει ένα κουλούρι (Συνέντευξη Νο 1).

Η μειωμένη ζήτηση, με κύριο αντίκτυπο στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, η απουσία κρατικού σχεδιασμού για την ενίσχυση των επενδύσεων, η περιορισμένη εργασιακή απορρόφηση και η αύξηση της ανεργίας αποτελούν τους κυριότερους λόγους εξωτερικής μετανάστευσης ή και καθημερινών μετακινήσεων σε άλλους Δήμους της Περιφέρειας.

Κοινωνικά προβλήματα, παραβατικότητα και τοπικές νοοτροπίες

Αναζητώντας τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι τοπικές κοινωνίες της Γόρτυνας αναδύθηκαν ιδιαίτερα ζητήματα που απασχολούν τους κατοίκους και, συχνά, εκκινούν από κοινωνικές πρακτικές, συμπεριφορές και εγκαθιδρυμένες νοοτροπίες στην τοπικότητα. Από τις αφηγήσεις των κατοίκων θεματοποιήθηκαν τρεις βασικές κατηγορίες κοινωνικών προβλημάτων, κάποιες από τα οποίες συνδέονται και με ζητήματα παραβατικής συμπεριφοράς:

- Υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ
- Οδηγική παραβατικότητα
- Συγκρουσιακές σχέσεις κατοίκων/οικογενειών/οικισμών

Η υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ παρουσιάζεται ως ένα από τα κυρίαρχα προβλήματα των τοπικών κοινωνιών του Δήμου Γόρτυνας, το οποίο, συχνά, συνδέεται ή και ενισχύει κοινωνικές συμπεριφορές όπως βία, παραβατικότητα, πρόκληση ατυχημάτων κ.ά. Αξιοσημείωτη παρατήρηση στα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων είναι η σύνδεση της υπερκατανάλωσης αλκοόλ με την κουλτούρα και τις κοινωνικές πρακτικές της περιοχής, συνθήκη που νομιμοποιεί το φαινόμενο, αναπαράγοντάς το διαγενεακά:

Υπάρχει μια ιδιαίτερη έφεση όλων των κατοίκων στο ποτό. Είναι ελάχιστα τα άτομα τα οποία δεν πίνουν και δεν μιλάω στην υγεία σας ένα ποτό, μιλάμε ότι υπάρχουν άτομα τα οποία καθημερινά θα πρέπει να καταναλώσουν συγκεκριμένη ποσότητα αλκοόλ, όχι τόσο γιατί την έχουν ανάγκη αλλά λόγω του ότι πρέπει να είσαι σε κάποια σημεία που θα συναντηθείς με κόσμο. Εκεί τι θα κάνεις; Πόσους καφέδες θα πεις; (Συνέντευξη Νο 1).

Ως αποτέλεσμα της διαδικασίας «φυσικοποίησης» του προβλήματος στην τοπική κοινωνία είναι η μη αποδοχή και αναγνώρισή του ως τέτοιου, γεγονός που δυσχεραίνει κάθε προσπάθεια παρέμβασης για την αντιμετώπισή του. Αντίστοιχη νομιμοποιητική πρακτική παρατηρείται στην οδηγική παραβατικότητα, με το πρόσχημα της ανάγκης κάλυψης άμεσων αναγκών:

Τα παιδιά εδώ τα βάζουν από πάρα πολύ μικρά... Σαν αγροτικές οικογένειες είναι ανάγκη στα χωράφια να τραβήξουν το τρακτέρ, να οδηγήσουν. Θεωρούν πολύ φυσιολογικό τα παιδιά 8,10,11,12 χρονών να τα βάζουν να τραβάνε το αυτοκίνητο. Αυτά τα παιδιά που έχουν μάθει να οδηγούν από 10, 12 χρονών γιατί θα πρέπει να βγάλουν δίπλωμα; Λίγα άτομα είναι αυτά που θα πουν «πρέπει να βγάλεις δίπλωμα γιατί αλλιώς δεν μπορείς να πάρεις αμάξι» [...] Βλέπεις παιδιά 14,15 χρονών, παίρνουν κάτι χαζομηχανάκια του πατέρα τους, προκειμένου να εξυπηρετηθεί η μάνα τους. Λένε «δεν πας να φέρεις αυτό από το διπλανό χωριό;» Αυτό το παιδί πως θα το αναγκάσεις να βγάλει δίπλωμα; Δεν βγάζει ποτέ. Έχουν και οικονομικά, το δίπλωμα κοστίζει. Εδώ για να βγάλεις δίπλωμα δεν ξέρω τι πρέπει να γίνει (Συνέντευξη Νο 1).

Η πρακτική της οδήγησης χωρίς άδεια κυκλοφορίας, διαδεδομένη και μεταξύ των ενηλίκων, δεν φαίνεται να επηρεάζεται από την αυστηροποίηση των προστίμων για την παράβαση του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας, καθώς μια αποτελεσματική πολιτική θα έπρεπε να συνοδεύεται από τακτικούς ελέγχους, συνθήκη που στην περιοχή δεν αποτελεί τον κανόνα.

Ένα ακόμη πρόβλημα που αναφέρεται έντονα είναι οι συμπεριφορές βίας οι οποίες στις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων συνδέονται, μεταξύ άλλων, με την αύξηση των καθημερινών προβλημάτων των κατοίκων που με τη σειρά της ενισχύει την οξυθυμία, αλλά και με την αναπαραγωγή της βεντέτας, ενός ιδιαίτερου παραδοσιακού κώδικα επίλυσης των προβλημάτων μεταξύ ευρύτερων οικογενειών. Συγκρουσιακές σχέσεις αναφέρονται και μεταξύ κατοίκων συγκεκριμένων οικισμών που αναπαράγονται στο πέρασμα των χρόνων ή δημιουργούνται στο πλαίσιο νέων κοινωνικών συναναστροφών. Οι διαμάχες αυτές ενισχύονται από το έντονο αίσθημα τοπικισμού, κυρίαρχο σε αρκετούς

οικισμούς του Δήμου που επιλέγουν πρακτικές αποχής ή «εμπάργκου» στα προϊόντα και της υπηρεσίες άλλων οικισμών. Σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων συγκεκριμένες συμπεριφορές ή και περιστατικά μπορούν να στοχοποιήσουν μια ολόκληρη περιοχή και να δημιουργηθούν προκαταλήψεις και γενικεύσεις για το σύνολο των κατοίκων της.

Η υιοθέτηση της βίας για την επίλυση διαφορών, μεταξύ ατόμων, οικογενειών ή και κοινοτήτων, συνδέεται σε ορισμένες αφηγήσεις με το προφίλ του Δήμου και την έντονη παρουσία της κτηνοτροφικής δραστηριότητας:

Ίσως παίζει και το γεγονός ότι είμαστε ένα Δήμος με έντονο το κτηνοτροφικό στοιχείο. Έχουμε ένα μεγάλο ποσοστό που είναι κτηνοτρόφοι. Όμως κακώς πολλοί από αυτούς, όχι όλοι, το θεωρούν «μαγκιά» τα παιδιά να οπλοφορούν κάποιες φορές και να μπλέκονται σε καβγάδες (Συνέντευξη Νο 2).

Συμμετοχική κουλτούρα, κοινά και πολιτιστικοί σύλλογοι

Αν και η κύρια τάση στις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων περιγράφει μια κοινωνική αδράνεια και αδιαφορία, στη διάρκεια των συνεντεύξεων αναδύθηκαν συγκεκριμένα παραδείγματα συλλογικής δράσης και συμμετοχικότητας. Εντονότερα, ωστόσο, εκφράστηκε η δυσαρέστηση και ένα έλλειμμα εμπιστοσύνης προς τον πολιτικό κόσμο, τη συλλογική δράση και τα κοινά εν γένει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποστασιοποίησης από τα κοινά αποτελεί η απάντηση συνεντευξιαζόμενου στην ερώτηση αν συμμετέχει σε δραστηριότητες της κοινότητας στην οποία ζει: «Όχι, για να βουλιάξω;» Πέραν της γενικότερης ατομικιστικής και απολιτικοποιημένης στάσης, ωστόσο, υπήρξαν άτομα με ενεργό δράση και με όραμα για κοινωνική αλλαγή, ενώ αναφέρθηκε και διαθεσιμότητα εθελοντών στο πλαίσιο της παροχής δωρεάν υπηρεσιών. Οι κάτοικοι σχολιάζουν τη σημαντική συμβολή στην κάλυψη μέρους των ψυχαγωγικών και πολιτιστικών τους αναγκών από τους τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους, οι οποίοι μέσω δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων παρέχουν περιστασιακές ευκαιρίες συναναστροφής και διασκέδασης στους κατοίκους, ιδίως στη θερινή περίοδο. Οι δράσεις των πολιτιστικών συλλόγων ποικίλουν, προσφέροντας ευκαιρίες ψυχαγωγίας, δημιουργικής απασχόλησης, υποστήριξης συμπολιτών αλλά και συνεργασίας με δομές της περιοχής.

Κάναμε μια γιορτή γλυκού επειδή το χωριό έχει πολλά εσπεριδοειδή λόγω της γεωργικής σχολής, άλλη γεωργική σχολή. Τόσα κτίρια, τόσα στρέμματα, και είπα «φέρτε τους

γεωπόνους, φέρτε τη γεωπονική σχολή εδώ να ασχοληθούν τα παιδιά, να κάνουν τα πάντα». Το αγαπώ πολύ αυτό το κομμάτι, τέλος πάντων. Κόβαμε φρούτα λοιπόν, ξεκινήσαμε να φτιάχνουμε γλυκά κουταλιού, κάναμε μαρμελάδες και μετά λέω εγώ «γιατί να μην κάνουμε τα πάντα; Όλα ό,τι υπάρχει». Πήγαινα στα χωριά στις γιαγιάδες, είπα να γλυκά, έχω κάνει τον πρώτο μπακλαβά που έχει καταγραφεί στην περιοχή στη Κρήτη με μέλι, όχι με σιρόπι. Με αυτή την ιδέα λοιπόν κάναμε μια γιορτή γλυκού. Με πολύ κόπο, πολλή προσπάθεια, το καθιερώσαμε, μαζέψαμε 3.000 κόσμο, παρουσιάσαμε 52 διαφορετικά γλυκά (Συνέντευξη Νο 8).

Οι αφηγήσεις για την καθημερινή ζωή στα χωριά του Δήμου Γόρτυνας μεταφέρουν τόσο τα πλεονεκτήματα όσο και τις δυσκολίες μιας μικρής αγροτικής κοινωνίας. Πέραν των σημαντικών ελλείψεων σε επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης, δομών, υποδομών και υπηρεσιών, οι ευκαιρίες χαλάρωσης από τους έντονους ρυθμούς των αστικών κέντρων, οι στενότερες και απλούστερες κοινωνικές σχέσεις και ανθρώπινες επαφές, η ποιοτικότερη διαβίωση κ.ά. αποτελούν ορισμένα από τα θετικά της διαβίωσης σε μια μικρή κοινότητα, λίγων ατόμων.

Ωστόσο, τα ίδια χαρακτηριστικά που μπορεί να νοηματοδοτούν την καθημερινότητα των ανθρώπων (κοινότητα αλληλογνωριμίας, πυκνές σχέσεις, σημασία στην οικογένεια) μπορεί να λειτουργούν, σε ορισμένες περιστάσεις, ως μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου ή και περιορισμού σε σχέση με τις ανθρώπινες ελευθερίες και την ιδιωτικότητα. Ο κυριότερος παράγοντας περιορισμού όμως των κατοίκων φαίνεται να συνδέεται με τις διαφορετικές περιοχές αποστέρησης (οικονομικής, εργασιακής, στεγαστικής, παροχής φροντίδας, χωρικής κ.ά), που σε συνδυασμό με το έλλειμμα κρατικής υποστήριξης και ολοκληρωμένων χωρικών παρεμβάσεων και κοινωνικών πολιτικών επιδρά αρνητικά σε πολλές πτυχές της καθημερινής ζωής, εμποδίζοντας την προσωπική ανάπτυξη, την κοινωνικοποίηση και τη διαμόρφωση μιας ποιοτικής διαβίωσης.

Δήμος Φαιστού

Γενική περιγραφή: Πληθυσμός-κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία

Ο Δήμος Φαιστού συστάθηκε με τις διοικητικές ρυθμίσεις του Προγράμματος Καλλικράτης και προέκυψε από τη συνένωση των προϋπαρχόντων Δήμων Ζαρού, Τυμπακίου και Μοιρών, οι οποίοι αποτελούν και τις τρεις Δημοτικές Ενότητες του Δήμου. Έδρα του Δήμου είναι οι Μοίρες, ενώ ιστορική έδρα είναι η κοινότητα Τυμπακίου. Ο Δήμος βρίσκεται στη νότια κεντρική Κρήτη, έχει έκταση 412,74 km² και σύμφωνα με την απογραφή του 2021 αριθμεί 23.994 κατοίκους (12.230 άνδρες και 11.764 γυναίκες) έχοντας γνωρίσει μικρή μείωση (1,92%) σε σχέση με τον πληθυσμό του 2011 (24.466). Η μείωση αυτή αφορά στο σύνολό της τον γυναικείο πληθυσμό που από 12.192 το 2011 μειώθηκε σε 11.764 το 2021 (πτώση 3,8%), ενώ ο ανδρικός πληθυσμός αυξήθηκε στους 12.230 από 12.192 το 2011. Πρόκειται για τον 6^ο μεγαλύτερο Δήμο της Περιφέρειας Κρήτης σε έκταση και τον 8^ο σε πληθυσμό, ενώ η πληθυσμιακή πυκνότητα είναι 58,13 κάτοικοι ανά km². Ο Δήμος συνορεύει ανατολικά με τον Δήμο Γόρτυνας, βόρεια με τους Δήμους Ανωγείων και Μυλοποτάμου και δυτικά με τους Δήμους Αμαρίου και Αγίου Βασιλείου του Νομού Ρεθύμνου. Ο Δήμος συγκροτείται από τρεις Δημοτικές Ενότητες (Ζαρού, Μοιρών και Τυμπακίου) με 26 Κοινότητες και 40 επιπλέον μικρούς οικισμούς.

Πίνακας 7

Δημοτικές Ενότητες και Κοινότητες Δήμου Φαιστού

Δημοτικές Ενότητες	Κοινότητες	Πληθυσμός (2011)
Ζαρού	Ζαρός, Βορίζια, Μορόνι	2.953
Μοίρες	Μοίρες, Αληθινή, Αντισκάρι, Γαλιά, Καστέλλι, Καινούργιου, Κουσές, Περί, Πετροκεφάλι, Πηγαϊδάκια, Πόμπια, Ρουφάς, Σκουρβούλοι	11.434
Τυμπάκι	Τυμπάκι, Βώροι, Γρηγορία, Καμάρες, Καμηλάρι, Κλήμα, Λαγολιό, Μαγαρικάρι, Πιτσίδα, Σίβα, Πυργιωτίσσης, Φανερωμένη	10.079

Πηγή: Στοιχεία από επίσημη ιστοσελίδα προγράμματος Καλλικράτης, <https://www.kallikratis.org/dimos-faistoy-pe-irakleioy/>

Η εδαφική επικράτεια του Δήμου συνίσταται σε πεδινές, ημιορεινές και ορεινές εκτάσεις. Στα βόρεια και τα νότια του Δήμου εκτείνονται ορεινοί όγκοι, ενώ το κεντρικό τμήμα

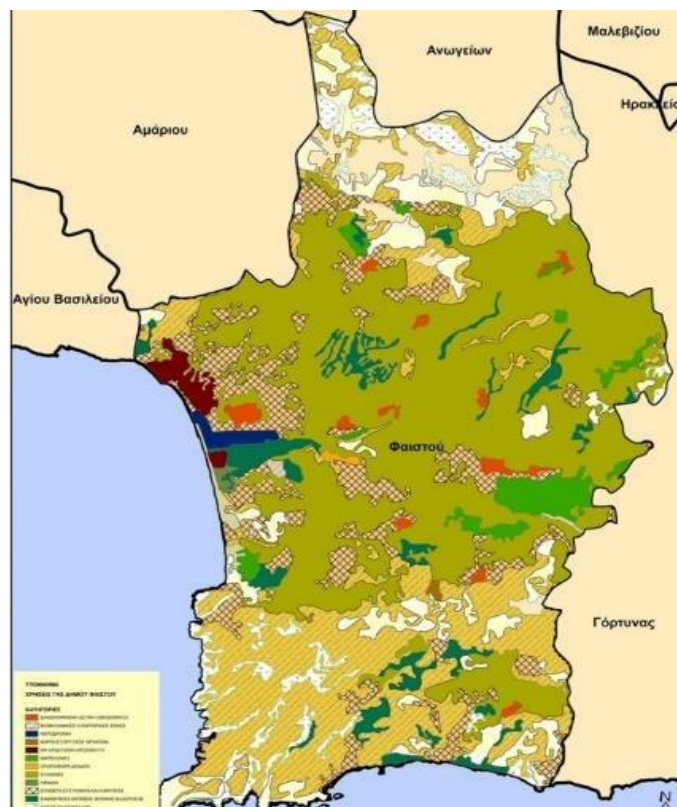
αποτελείται από μεγάλες πεδινές εκτάσεις και χαμηλούς λόφους. Δυτικά υπάρχουν οι εύκολα προσβάσιμες παραλίες του Δήμου, μεταξύ των οποίων ο Κόκκινος Πύργος, ο Κομμός, το Καλαμάκι και τα Μάταλα, ενώ στα νότια, ο ορεινός όγκος των Αστερουσίων καθιστά δύσκολη την πρόσβαση σε μικρούς παραθαλάσσιους οικισμούς και παραλίες όπως οι Καλοί Λιμένες ή το Αγιοφάραγγο. Αυτό το γεωγραφικό ανάγλυφο ευνοεί τόσο την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, της ελαιοκαλλιέργειας και της γεωργικής καλλιέργειας γενικότερα, όσο και του εναλλακτικού τουρισμού. Η περιοχή φιλοξενεί τόπους άγριας πανίδας και χλωρίδας, ενώ διαθέτει και πλήθος φαράγγιων. Το Δέλτα του ποταμού Γεροποτάμου Μεσαράς και τα Αστερούσια Όρη (Κόφινας) φιλοξενούν σπάνια είδη πτηνών μεταξύ των οποίων και αρπακτικά. Η περιοχή του Ζαρού με την τεχνητή λίμνη στους πρόποδες του Ψηλορείτη, εντάσσεται στο πρόγραμμα Natura 2000. Οι παραλίες του Δήμου στην πλειοψηφία τους διαθέτουν γαλάζιες σημαίες, ενώ η παραλία από τον Κομμό έως τον Κόκκινο Πύργο αποτελεί θέση αναπαραγωγής της θαλάσσιας χελώνας Caretta- Caretta. Οι πεδινές περιοχές του Δήμου έχουν ήπιους χειμώνες και πολύ θερμά καλοκαίρια.

Κύρια ασχολία των κατοίκων του Δήμου Φαιστού είναι η γεωργία, η κτηνοτροφία και ο τουρισμός. Η γη καλλιεργείται εντατικά με πιο συνήθη καλλιέργεια αυτή της ελιάς, του αμπελιού και των υπαίθριων και θερμοκηπιακών κηπευτικών. Έντονη είναι η παρουσία τόσο της ενσταβλισμένης όσο και της ποιμενικής αιγοπροβατοτροφίας, ενώ υπάρχει μελισσοκομία και αλιεία. Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται έντονη οικιστική ανάπτυξη με την εγκατάσταση βιοτεχνικών μονάδων και μικρών επιχειρήσεων. Η τουριστική ανάπτυξη είναι ήπια και αφορά, κυρίως, τα δυτικά παράλια του Δήμου, ενώ την τουριστική δραστηριότητα αυξάνει η επισκεψιμότητα στο αρχαιολογικό χώρο του ανακτόρου της Φαιστού. Επισκέψιμες είναι και οι ορεινές περιοχές όπου το παραδοσιακό στοιχείο είναι κυρίαρχο. Η οικοτεχνία (υφαντά και ξυλόγλυπτα), αν και περιορισμένη, αποτελεί, επίσης, πηγή εισοδήματος για τους κατοίκους. Υπολογίζεται ότι στο Δήμο υπάρχουν ξενοδοχεία και τουριστικές κατοικίες με περίπου 1.500 κλίνες καθώς και αρκετοί χώροι εστίασης.

Με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011 για τους απασχολούμενους ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας, το 41,89% (3.722) του συνόλου των απασχολούμενων κατοίκων του Δήμου Φαιστού δραστηριοποιείται στη γεωργία/κτηνοτροφία/αλιεία, το 13,37% (1.188) στον δευτερογενή τομέα, και το 44,73% (4.473) στον τριτογενή τομέα.

Την ίδια στιγμή, το 13,70 % (1.411) του οικονομικά ενεργού πληθυσμού είναι άνεργοι. Στην περιοχή της Φαιστού δραστηριοποιούνται αρκετοί αγροτικοί συνεταιρισμοί.

Χάρτης χρήσεων γης Δήμου Φαιστού

Πηγή: 7η ΥΠΕ Κρήτης. Διαθέσιμο στο: <https://www.hc-crete.gr/7η-υπε/η-κρητη-μας-ηρακλειο-δημοι>

Ιστορία

Η περιοχή του Δήμου Φαιστού γνώρισε ανάπτυξη από την Υστερομινωϊκή περίοδο. Το ανάκτορο της Φαιστού, είναι ένα από σημαντικότερα μινωικά ανάκτορα και το δεύτερο σε μέγεθος (περίπου 18.000 m²) μετά από αυτό της Κνωσού. Είναι χτισμένο σε ένα ύψωμα στο δυτικό άκρο της πεδιάδας της Μεσαράς. Θεωρείται τυπικό δείγμα μινωικού ανακτόρου εξ αιτίας της εξαιρετικής αρχιτεκτονικής του σύνθεσης και της άψογης κατασκευής του. Διάσημο αρχαιολογικό ευρήματα της περιοχής είναι ο «Δίσκος της Φαιστού», σε γραφή γραμμικής Β που δεν έχει ακόμη αποκρυπτογραφηθεί. Εκτός από το ανάκτορο της Φαιστού, στο Δήμο εντάσσονται οι πρωτομινωικοί θολωτοί τάφοι στην περιφέρεια της Μονής Οδηγήτριας, ο αρχαιολογικός χώρος της Αγίας Τριάδας, το Καμαραϊκό Σπηλαίο με τα φημισμένα αγγεία, ο Κομμός (ο λιμένας της Φαιστού), μέρος του αναφερόμενου ως Μινωικού Λαβυρίνθου (μινωικού λατομείου), και το Ρωμαϊκό

Νεκροταφείο με τους τεράστιους λαξευτούς θαλαμοειδείς τάφους στην περιοχή των Ματάλων, το οποίο έχει γίνει ευρύτερα γνωστό ως «οι σπηλιές».

Ακμαζουσες πόλεις κατά την Αρχαία Ελληνική και Ρωμαϊκή περίοδο ήταν οι πόλεις Βοίβη (σημερινή Πόμπια) και Λασαία (σημερινός Χρυσόστισσος) στους Καλούς Λιμένες. Κατά τη Βυζαντινή και Βενετική περίοδο ακμαζουν τα μοναστήρια της Οδηγήτριας και των Απεξανών και ο ασκητισμός στα ερημητήρια της περιοχής του Αγιοφάραγγου. Σκληρές μάχες έγιναν γύρω από το φρούριο «Καινούργιο Καστέλλι» κατά τη διάρκεια των Κρητικών Επαναστάσεων εναντίων των Βενετών. Την περίοδο της τουρκοκρατίας, η περιοχή ανέδειξε αγωνιστές που έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στις Κρητικές Επαναστάσεις, όπως ο Καπετάν Μιχάλης Κόρακας από την Πόμπια. Η Πόμπια υπήρξε επίσης κατά την περίοδο αυτή και το μεγαλύτερο πνευματικό κέντρο ολόκληρης της Μεσαράς, καθώς το 1842 φιλοξένησε το πρώτο Δημοτικό Σχολείο, το 1883 το πρώτο Σχολαρχείο, και το 1919 το μοναδικό Γυμνάσιο της περιοχής.

Κατά την περίοδο της Γερμανικής κατοχής το 1942 εκτελέστηκαν εννέα κάτοικοι των Μοιρών, ως αντίποινα προς τη δράση της αντάρτικης ομάδας του Πετρακογιώργη. Στη διάρκεια των δεκαετιών 1960 και 1970 η παραλία των Ματάλων έγινε διάσημη ως τόπος διαμονής του κινήματος των hippies και την τελευταία δεκαετία πραγματοποιούνται φεστιβάλ και πολιτιστικές εκδηλώσεις με στόχο την αναβίωση και απόδοση φόρου τιμής στους πρωτοστάτες του κινήματος (Θεοδώρου 2018). Η σύνδεση της περιοχής με το κίνημα των hippies έχει θετικές επιπτώσεις στην τουριστική οικονομία της περιοχής προσελκύοντας τουρίστες από την Ελλάδα και κυρίως από το εξωτερικό.

Κοινωνική οργάνωση, κοινωνικός εξοπλισμός, υποδομές και εθελοντισμός

Ο Δήμος Φαιστού έχει ως έδρα τις Μοίρες, το κεφαλοχώρι της περιοχής όπου στεγάζεται το Δημαρχείο, το Αυτοτελές Τμήμα Κοινωνικής Προστασίας, Υγείας, Παιδείας, Πολιτισμού και Αθλητισμού, το Κέντρο Υγείας, το Κέντρο Κοινότητας, όλες οι Δημοτικές Υπηρεσίες, τμήμα της Εφορίας, η Μηχανολογική Υπηρεσία, το Ειρηνοδικείο, γραφεία του ΟΤΕ και της ΔΕΗ, το Αστυνομικό Τμήμα, ΕΛΤΑ, παιδικός σταθμός και ΚΔΑΠ. Στις Μοίρες υπάρχουν και υποδομές άθλησης και παιδική χαρά, ενώ είναι το επίκεντρο της εμπορικής και ψυχαγωγικής δραστηριότητας της περιοχής. Ο Δήμος Φαιστού διαθέτει, επίσης, τρεις μονάδες Βοήθεια στο Σπίτι (Μοιρών, Τυμπακίου και Ζαρού), και το Κέντρο

Περίθαλψης Παιδιών Πόμπιας για την περίθαλψη ατόμων με αναπηρία ηλικίας έως 30 ετών. Τέλος, στο Δήμο λειτουργούν τρία ΚΕΠ, ένα σε κάθε Δημοτική Ενότητα.

Στο Κέντρο Κοινότητας το οποίο εξυπηρετεί το σύνολο του Δήμου παρέχονται πέρα από τις υπηρεσίες ενημέρωσης του κοινού και διασύνδεσης με άλλες δομές/υπηρεσίες, και υπηρεσίες ψυχολογικής υποστήριξης και συμβουλευτικής απασχόλησης, καθώς και υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων ΕΕΕ, Στέγασης, Γέννησης Παιδιού και Ανασφάλιστων Υπερηλίκων. Στο Κέντρο Κοινότητας το χρονικό διάστημα 2018-2020 ήταν εγγεγραμμένα 1.628 άτομα, 833 άντρες και 795 γυναίκες, (9,6% του πληθυσμού). Το 69% αυτών ήταν ηλικίας 24-65 ετών (Βλασάκη, Λουκάκης & Κασσαπάκη 2022). Το 2021, ο συνολικός αριθμός ωφελούμενων αυξήθηκε στα 2.179 άτομα.

Πίνακας 8

Παρεχόμενες υπηρεσίες και αριθμός αιτημάτων στο ΚΚ Φαιστού για το 2021

Παρεχόμενες Κοινωνικές Υπηρεσίες	Αριθμός Αιτημάτων 2021
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων ΕΕΕ (πρώην ΚΕΑ)	1.420
Προνοιακές αναπηρικές παροχές	126
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων στέγασης	468
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων γέννησης Παιδιού	33
Υπηρεσίες συμβουλευτικής υποστήριξης	123
Υπηρεσίες ανασφάλιστων υπερηλίκων	9
Συνολικός αριθμός εισερχομένων	2.179

Πηγή: Κέντρο Κοινότητας Φαιστού (συλλογή δεδομένων Νικολέτα Ράτσικα)

Σημαντικό ρόλο στην περιοχή παίζουν και εθελοντικές ομάδες οι οποίες, αν και έχουν ως επίκεντρο τις Μοίρες, δραστηριοποιούνται σε ολόκληρη την επικράτεια του Δήμου. Τέτοιες ομάδες είναι ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός (εθελοντές Σαμαρείτες) με συνεχή 20ετή παρουσία και η ομάδα νέων «Δρω» που λειτουργεί άτυπα ως πολιτιστικός σύλλογος στην περιοχή των Μοιρών διοργανώνοντας κατά καιρούς διάφορες εκδηλώσεις. Σημαντική παρουσία έχει και η άτυπη ομάδα αγάπης «το Σκουτελικό», μια ομάδα πρωτοβουλίας γυναικών που αποσκοπεί στην υποστήριξη ευάλωτων ατόμων και

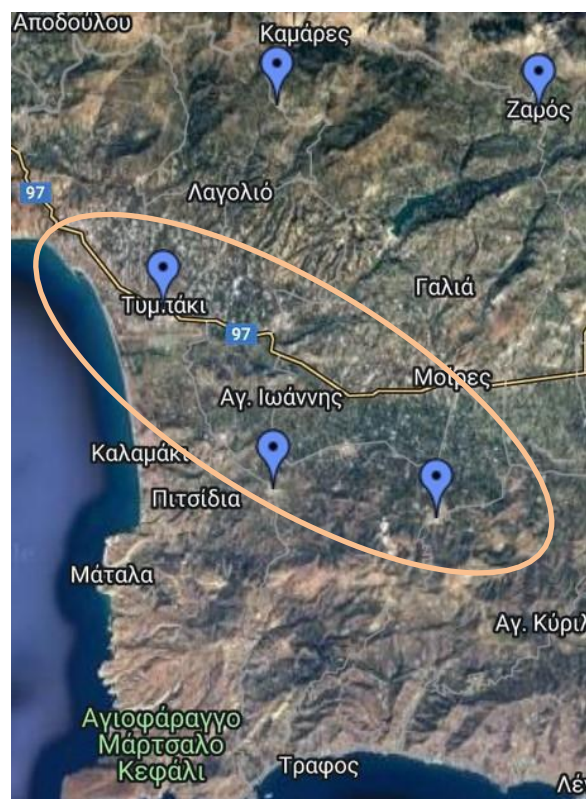
νοικοκυριών, με τη συλλογή ειδών πρώτης ανάγκης, την οργάνωση συσσιτίων στο Κέντρο Κοινότητας και την αξιοποίηση δωρεών από τοπικές επιχειρήσεις και ιδιώτες.

Οι εκκλησιαστικές ενορίες παίζουν, επίσης, σημαντικό ρολό στη στήριξη αποστερημένων νοικοκυριών. Παραδείγματα τέτοιων εγχειρημάτων είναι η ομάδα συσσιτίου της εκκλησίας στον Ζαρό, το «Πιάτο αγάπης» στην Πόμπια και στο Αντεσκάρι, το «Πιάτο ημέρας» στους Βόρους και η φιλοξενία απόρων παιδιών στη Μονή Καλυβιανής. Δράσεις αλληλεγγύης οργανώνουν και σύλλογοι της περιοχής, όπως η «Γιορτή της Δοτικότητας» του Συλλόγου Πιτσιδίων. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των στελεχών των κοινωνικών υπηρεσιών, καθοριστικής σημασίας στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας είναι τα προγράμματα Βοήθεια στο Σπίτι, στα οποία οι κάτοικοι απευθύνονται τόσο για την παροχή υπηρεσιών φροντίδας, όσο και για την παροχή υλικής βοήθειας σε ευάλωτα νοικοκυριά. Στις Μοίρες δραστηριοποιείται και ο Σύλλογος Ατόμων με Αναπηρία Γονέων και Φίλων Νότιας Κρήτης «Το Μέλλον» με πρόεδρο τον παραολυμπιονίκη Μανώλη Στεφανουδάκη. Οι παρεμβάσεις του συλλόγου έχουν οδηγήσει στη βελτίωση των υποδομών κυκλοφορίας των ατόμων με αναπηρίες (τοποθέτηση μπαρών και δημιουργία πεζόδρομου στο κέντρο των Μοιρών που διευκολύνει τη μετακίνησή τους), ενώ στο πλαίσιο της λειτουργίας του προσφέρονται και υπηρεσίες λογοθεραπείας στα μέλη του Συλλόγου. Στο Δήμο Φαιστού υπάρχει και η μοναδική ΚοινΣΕπ της ευρύτερης περιοχής. Πρόκειται για την ΚοινΣΕπ Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας «Για την προαγωγή της φωτογραφικής τέχνης και παράδοσης» η οποία εδρεύει στις Μοίρες.

Στον τομέα της υγείας, η παροχή υπηρεσιών πρωτοβάθμιας φροντίδας και αντιμετώπισης εκτάκτων περιπτώσεων γίνεται από το μοναδικό Κέντρο Υγείας του Δήμου που βρίσκεται στις Μοίρες και εποπτεύεται από την 7η Υγειονομική Περιφέρεια Κρήτης. Σε αυτό υπάγονται τα Περιφερειακά Ιατρεία: Πολυδύναμο Τυμπακίου, Γρηγορίας, Σίβα, Πόμπιας, και Ζαρού, καθώς και τα Π.Ι Αγίων Δέκα, Βασιλικών Ανωγείων και Μιαμού του όμορου Δήμου Γόρτυνας. Στο Δήμο δεν υπάρχει νοσοκομείο και τα σοβαρά περιστατικά ασθενών μεταφέρονται στην πόλη του Ηρακλείου, είτε στο ΠΑΓΝΗ είτε στο Βενιζέλειο Νοσοκομείο, τα οποία απέχουν περίπου 42 χιλιόμετρα από τις Μοίρες με μέσο χρόνο πρόσβασης τα 47 λεπτά. Το Κέντρο Υγείας Μοιρών προσφέρει υπηρεσίες πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας στον πληθυσμό ευθύνης του στον οποίο εντάσσονται οι Δημοτικές Ενότητες του Δήμου Φαιστού και οι 14 κοινότητες στο νότιο τμήμα του Δήμου Γόρτυνας και εκτείνεται μέχρι τα νότια του Νομού Ρεθύμνης. Στο Κέντρο Υγείας Μοιρών

λειτουργούν ιατρεία Γενικής Ιατρικής/Παθολογικό, Οδοντιατρικό, Παιδιατρικό, Ιατρείο Έκτακτων Περιστατικών, Δερματολογικό, Γυναικολογικό/Μαιευτικό, Καρδιολογικό, Φυσιοθεραπευτικό και κάθε δεκαπενθήμερο Ψυχιατρικό. Επίσης, λειτουργεί Τμήμα Βραχείας Νοσηλείας, Μικροβιολογικό και Ακτινολογικό εργαστήριο. Στο Δήμο Φαιστού απουσιάζουν δημόσιες δομές ψυχικής υγείας μολονότι δεν λείπουν τα περιστατικά ψυχικής υγείας στην περιοχή.

Χάρτης δημόσιων Περιφερειακών Ιατρείων Δήμου Φαιστού

Πηγή: 7^η ΥΠΕ. Διαθέσιμο στο <https://www.hc-crete.gr/υγεια/χαρτης-υγειας-κρητης#tabs1-pi>

Στο χώρο της εκπαίδευσης, στο Δήμου Φαιστού το σχολικό έτος 2021-2022 λειτούργησαν 17 Νηπιαγωγεία (το ένα ειδικής αγωγής), 17 Δημοτικά Σχολεία (το ένα ειδικής αγωγής), πέντε Γυμνάσια (το ένα Εσπερινό), πέντε Λύκεια (τα δύο ΕΠΑΛ) και ένα ΕΕΕΕΚ. Το ΕΕΕΕΚ στεγάζεται στο Τυμπάκι και το σχολικό έτος 2021-22 φιλοξένησε 30 μαθητές/τριες. Οι σχολικές δομές του Δήμου είναι κατανεμημένες και στις τρεις Δημοτικές Ενότητες, αλλά συγκεντρώνονται κυρίως στις δύο μεγαλύτερες Δημοτικές Ενότητες του Δήμου, τις Μοίρες και το Τυμπάκι. Το σχολικό έτος 2021-22 από τους συνολικά 3.183 μαθητές/τριες του Δήμου οι 287 φοίτησαν στη Δημοτική Ενότητα Ζαρού, οι 2.467 στη Δημοτική Ενότητα Μοιρών και οι 1.329 στη Δημοτική Ενότητα Τυμπακίου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μονάδες ειδικής αγωγής υπάρχουν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Μεταξύ των κοινοτήτων με πολύ υψηλούς δείκτες αποστέρησης, σχολικές μονάδες έχουν μόνο η Πόμπια και το Αντισκάρι. Η κατανομή των σχολικών μονάδων στις Δημοτικές Ενότητες του Δήμου Φαιστού αποτυπώνεται στον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 9

Σχολικές μονάδες και αριθμός μαθητών 2021-22 σε Δημοτικές Ενότητες Φαιστού

Δημοτικές Ενότητες	Νηπ/γεία	Μαθητές	Δημοτικά	Μαθητές	Γυμνάσια	Μαθητές	Δύκεια	Μαθητές	Σύνολο Σχολείων	Σύνολο Μαθητών
Ζαρός	1	46	2	156	1	85	-	-	4	287
Μοίρες	9	235	9	1.009	2	569	3	654	23	2.467
Τυμπάκι	7	170	6	431	2	448	2	280	17	1.329
Σύνολα	17	451	17	1.596	5	1.102	5	934	44	3.183

Πηγή: Σχολική Επιτροπή Δήμου Φαιστού (συλλογή δεδομένων Νικολέτα Ράτσικα)

Στο Δήμο υπάρχουν, επίσης, υποδομές άθλησης που συγκεντρώνουν μεγάλο τμήμα της νεολαίας της περιοχής. Το Εθνικό Στάδιο Μοιρών, το Κολυμβητήριο Μοιρών καθώς και το Κλειστό Γυμναστήριο Μοιρών είναι οι μοναδικές εγκαταστάσεις αθλητικών δραστηριοτήτων πέραν του ποδοσφαίρου στην ενδοχώρα του Νομού Ηρακλείου. Ακόμη υπάρχουν γήπεδα μπάσκετ στο αλσύλλιο Κούλε και στο Γυμνάσιο Πόμπιας, μικρό κλειστό γυμναστήριο στο Γυμνάσιο Πόμπιας, Σκοπευτήριο στη Γαλιά και γήπεδα ποδοσφαίρου σε Τυμπάκι, Ζαρό, Πόμπια, Γαλιά κ.ά. Στο Δήμο Φαιστού δραστηριοποιούνται και αθλητικοί σύλλογοι κυρίως ποδοσφαιρικοί (Μοίρες, Κόρακας Πόμπιας, Τυμπάκι, Ζαρός, Ανατολή, Δόξα Γαλιάς).

Δείκτες Αποστέρησης στο Δήμο Φαιστού

Από τον εντοπισμό και την παρακολούθηση των θυλάκων φτώχειας και αποστέρησης στην Κρήτη και την κατάρτιση του δείκτη ΣΠΑ για 786 χωρικές μονάδες της Περιφέρειας Κρήτης προκύπτει ότι στο Δήμο Φαιστού το 57,7% των περιοχών (οι 15 από τις 26) κατατάσσονται στο 5^ο κλιμάκιο, εκείνο της υψηλότερης αποστέρησης, ενώ άλλες οκτώ (8) στο αμέσως επόμενο (4^ο κλιμάκιο), συνθήκη που υποδηλώνει ότι σχεδόν ολόκληρος ο Δήμος δεν είναι εύρωστος οικονομικά. Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμη και οι μεγάλοι

οικισμοί του Δήμου βρίσκονται στο 4^ο κλιμάκιο με τις Μοίρες να έχουν δείκτη αποστέρησης 41,4, το Τυμπάκι 42,6 και το Ζαρό 39,41. Στον πίνακα που ακολουθεί έχουμε συγκεντρώσει τους οικισμούς με τις περισσότερες χωρικές μονάδες αποστέρησης (>50%).

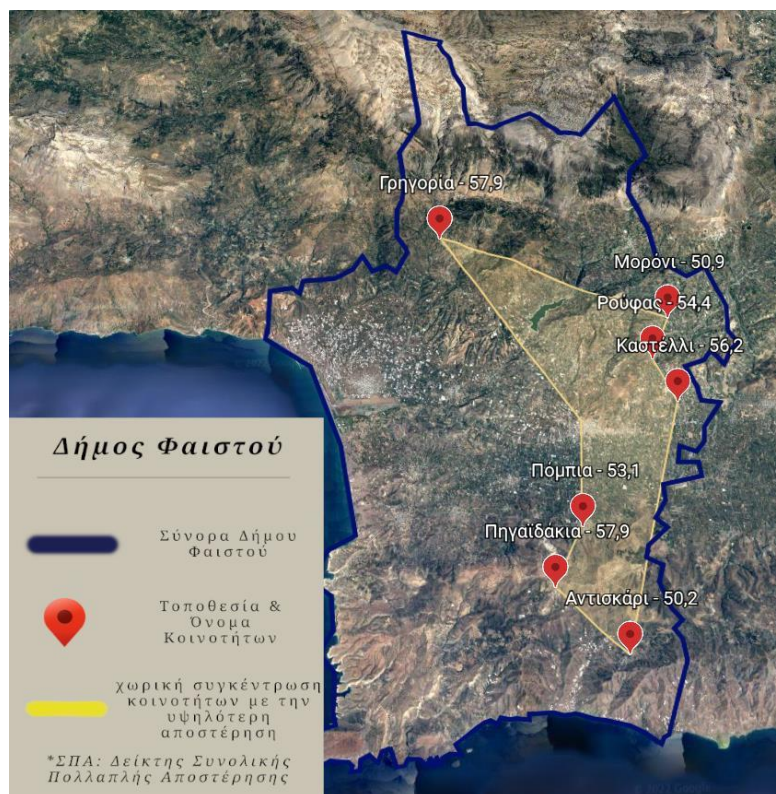
Πίνακας 10

Οικισμοί Δήμου Φαιστού με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αποστέρησης >50

Οικισμοί Δήμου Φαιστού	Δείκτης Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης
Πηγαϊδάκια	57,9
Γρηγορία	57,9
Καστέλλι Καινούργιου	56,2
Ρούφας	54,4
Πόμπια	53,1
Μορόνι	50,9
Αντισκάρι	50,2

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021)

Χάρτης χωρικής απεικόνισης οικισμών Δήμου Φαιστού με τη μεγαλύτερη αποστέρηση

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Εξετάζοντας τους επιμέρους οικονομικούς δείκτες του Δήμου Φαιστού (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 24, 25 και 26) σε σχέση με το σύνολο της Περιφέρειας Κρήτης, παρατηρούμε σημαντικές υστερήσεις. Από το σύνολο των φορολογικών δηλώσεων το 65,6% το 2018 και το 62,8% το 2019 δήλωσε εισοδήματα κάτω των 5000 €, ποσοστά πολύ υψηλότερα από τα αντίστοιχα (57% και 53,2%) της Π.Ε. Ηρακλείου. Την ίδια χρονική περίοδο (2018 και 2019) το μέσο δηλωθέν εισόδημα των κατοίκων του Δήμου Φαιστού ανήλθε στα 615,03 € και 623,91 € αντίστοιχα, ποσά πολύ χαμηλότερα από τα αντίστοιχα της Π.Ε. Ηρακλείου (1110,05 € και 1101,74 €). Σημαντική διαφορά από το μέσο όρο της Π.Ε. Ηρακλείου καταγράφεται και στα ποσοστά των δικαιούχων επιδομάτων: Το 2019 το 9,1% των φορολογουμένων στο Δήμο Φαιστού ήταν δικαιούχοι του ΕΕΕ και επομένως δήλωναν εισόδημα κάτω των 1.200 ευρώ το εξάμηνο. Πρόκειται για διπλάσιο ποσοστό δικαιούχων από το αντίστοιχο ποσοστό σε επίπεδο νησιού (4,5%) και το υψηλότερο σε σύγκριση με όλους τους υπό μελέτη Δήμους.

Οι εγγεγραμμένοι του Κέντρου Κοινότητας Δήμου Φαιστού την τριετία 2018-2020 έφτασαν το 9,6% του συνόλου των εγγεγραμμένων της Π.Ε. Ηρακλείου, όταν οι κάτοικοι του Δήμου αποτελούν το 7,93% του συνολικού πληθυσμού. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι η μεγάλη πλειοψηφία των εγγεγραμμένων (63%) προέρχεται από την ηλικιακή ομάδα του παραγωγικού ιστού (25-54 ετών), συνθήκη που καταδεικνύει την ιδιαίτερη δυσκολία εργασιακής ένταξης των κατοίκων του Δήμου (Βλασάκη, Λουκάκης & Κασσαπάκη 2022).

Αναφορικά με την απασχόληση (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 27, 28 και 29), αξιοσημείωτη είναι η αύξηση της ανεργίας (19%) τη διετία 2018-2020, καθώς τον Ιανουάριο του 2020 οι άνεργοι έφτασαν τους 2.144 σε απόλυτους αριθμούς (το 8,9% του συνολικού πληθυσμού) από τους 1.801 τον Ιανουάριο του 2018. Από το σύνολο των εγγεγραμμένων ανέργων του Δήμου τον Ιανουάριο του 2019 το 32,7% βίωνε μακροχρόνια ανεργία, ποσοστό σημαντικά υψηλότερο από εκείνο της Περιφέρειας Κρήτης (21,26%). Οι μακροχρόνια άνεργοι παρουσίασαν, επίσης, σημαντική αύξηση τον Μάιο και τον Αύγουστο του ίδιου έτους (45,65% και 43,48% αντίστοιχα). Ακόμη, με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011 οι ανειδίκευτοι απασχολούμενοι του Δήμου Φαιστού αποτελούσαν το 12,53%, ποσοστό μιάμιση ποσοστιαία μονάδα μεγαλύτερο από τους ανειδίκευτους εργαζόμενους της Περιφέρειας Κρήτης (10,98%).

Σε σχέση με το εκπαιδευτικό επίπεδο των κατοίκων του Δήμου Φαιστού (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 30, 31, 32) παρατηρούμε ότι το 2011 το ποσοστό των κατοίκων που δεν είχε

ολοκληρώσει τη βασική εκπαίδευση ήταν υψηλό (14,8%), ενώ αντίθετα το ποσοστό των κατοίκων με πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ιδιαίτερα χαμηλό (8,3% έναντι 14,9% στην Π.Ε. Ηρακλείου και 14,6% στην Περιφέρεια Κρήτης). Τα χαμηλά ποσοστά αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης επιβεβαιώνονται και από το ποσοστό των νέων 19 έως 24 ετών που το 2011 αν και είχαν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση βρισκόταν εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης αλλά και εργασίας (12,23% σε αντίθεση με το 8,84% της Π.Ε. Ηρακλείου). Τέλος, η σχολική διαρροή το 2021 κυμάνθηκε σε επίπεδα αντίστοιχα (0,31%) του συνόλου της Περιφέρειας Κρήτης (0,30%).

Από τη μελέτη των συνθηκών στέγασης (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 33, 34 και 35) προκύπτει ότι η στεγαστική φτώχεια στο Δήμο Φαιστού το 2011 ανερχόταν στο 11,9%, ποσοστό ελάχιστα χαμηλότερο από εκείνο της Π.Ε. Ηρακλείου (12,6%). Ο αριθμός των δικαιούχων στεγαστικού επιδόματος το 2020 στη Φαιστό (4,29%) ήταν ελάχιστα χαμηλότερος από το σχεδόν στα ίδια επίπεδα με τους δικαιούχους στην Π.Ε. Ηρακλείου (4,75%), αλλά σημαντικά υψηλότερος σε σύγκριση με τους υπόλοιπους υπό μελέτη αγροτικούς Δήμους της Π.Ε. (1,35% στο Δήμο Γόρτυνας και 2,2% στο Δήμο Βιάννου). Τέλος, μολονότι μεγάλο μέρος του Δήμου είναι ορεινό και ημιορεινό, το 12,36% των νοικοκυριών το 2011 δήλωσε ότι δεν διαθέτει θέρμανση, ποσοστό υψηλότερο από το αντίστοιχο της Π.Ε. Ηρακλείου (10,79%) και της Κρήτης (10,68%).

Η αυξημένη ανάγκη σε υπηρεσίες φροντίδας αλλά και η ελλιπής πρόσβαση σε αυτές αποτελούν, επίσης, ένδειξη αποστερήσης (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 36 και 37). Ιδιαίτερη φροντίδα χρειάζεται ο γηρασμένος πληθυσμός που παρουσιάζεται αυξημένος στο Δήμο Φαιστού καθώς το 20,52% των κατοίκων της περιοχής είναι ηλικίας άνω των 65 ετών. Ενθαρρυντικό είναι το γεγονός ότι σε σύγκριση με άλλους Δήμους, στο Δήμο Φαιστού το 17,61% είναι άτομα ηλικίας έως 14 ετών, που βέβαια και αυτό συνεπάγεται την ανάγκη για υπηρεσίες φροντίδας και για μέτρα συμφιλίωσης της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή για τη διευκόλυνση των γυναικών να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Ο συνολικός δείκτης εξάρτησης στο Δήμο, που δείχνει τη σχέση εξαρτώμενου πληθυσμού (παιδιών και ηλικιωμένων) στο σύνολο των κατοίκων, είναι υψηλότερος (38,13%) από τον αντίστοιχο δείκτη στην Π.Ε. Ηρακλείου (33,94%). Ένας ακόμη παράγοντας που επιδρά στην ποιότητα ζωής, ιδιαίτερα όταν οι δημόσιες συγκοινωνίες δεν εξυπηρετούν, είναι η κατοχή ιδιωτικού αυτοκινήτου. Στον Δήμο Φαιστού, με τη μεγάλη έκταση και το εκτενές επαρχιακό οδικό δίκτυο, τη σημαντική χωρική διασπορά των οικισμών και την ελλιπή

δημόσια συγκοινωνία, το 18,91% των κατοίκων το 2011 δεν διέθετε αυτοκίνητο για τις μετακινήσεις του, ποσοστό ελαφρώς υψηλότερο από το αντίστοιχο της Περιφέρειας Κρήτης (18,07%).

Τέλος, η ερήμωση των μικρών απομακρυσμένων οικισμών της τελευταίας εξηκονταετίας (1951-2011) αποτελεί έναν ακόμη χαρακτηριστικό παράγοντα αποστέρησης που οφείλεται στη διαδικασία της πληθυσμιακής συρρίκνωσης. Μελετώντας τη μεταπολεμική πορεία του πληθυσμού στις πιο αποστερημένες περιοχές του Δήμου Φαιστού αποδεικνύεται ότι οι οικισμοί με τον υψηλότερο δείκτη αποστέρησης υποφέρουν από διαρκή μείωση του αριθμού των κατοίκων τους.

Πίνακας 11

Εξέλιξη πληθυσμού πιο αποστερημένων οικισμών Δήμου Φαιστού (1951-2011)

Οικισμός	Δείκτης ΣΠΑ	Πορεία Πληθυσμού							Μεταβολή (%)
		1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011	
Γρηγορία	57,9	478	425	348	332	394	214	173	-63,8
Ρουφάς	54,4	173	175	145	118	163	95	82	-52,6
Πηγαϊδάκια	57,9	426	425	307	369	331	334	270	-36,6
Μορόνι	50,9	263	287	288	295	313	293	198	-36,12
Πόμπια	53,1	1.462	1.730	1.193	1.114	959	955	1061	-27,4
Καστέλλι Καινούργιου	56,2	431	457	432	448	406	299	328	-23,9
Αντισκάρι	50,2	493	581	538	521	480	452	431	-12,57

Πηγή: Συγκέντρωση στοιχείων από απογραφές πληθυσμών 1951-2011 της ΕΛΣΤΑΤ στο Ανδριώτης 2006, και από Δείκτες ΣΠΑ στο Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης (2021).

Η μεγαλύτερη αρνητική μεταβολή παρατηρείται στο χωριό Γρηγορία όπου ο πληθυσμός από το 1951 στο 2011 μειώθηκε κατά 63,8% (από 478 σε 173 κατοίκους) και ακολουθεί το χωριό Ρουφάς που το ίδιο διάστημα έχασε το 52,6% του πληθυσμού του (από 173 σε 82 κατοίκους). Στην πλειοψηφία τους πρόκειται για μικρούς αγροτικούς οικισμούς, με εξαίρεση την κοινότητα της Πόμπιας που βρίσκονται στις παρυφές των Αστερούσιων Ορέων. Εκτός από την αγροτική έξοδο για λόγους σπουδών και αναζήτησης εργασίας στα αστικά κέντρα, μέρος των κατοίκων των μικρών οικισμών μετακινείται και σε κωμοπόλεις της περιοχής (Μοίρες και Τυμπάκι) που διαθέτουν τις περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες και δομές, επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα, υποδομές υγείας, εκπαίδευσης και

αθλητισμού, τις περισσότερες ευκαιρίες εργασίας αλλά και ψυχαγωγίας, και επίσης, εξυπηρετούνται από τα κεντρικά και επαρχιακά οδικά δίκτυα, συνθήκη που τις καθιστά ελκυστικές για τους κατοίκους των απομακρυσμένων κοινοτήτων. Δεν είναι τυχαίο ότι σε αυτούς τους οικισμούς καταγράφεται σημαντική πληθυσμιακή ανάπτυξη: Για παράδειγμα, ο πληθυσμός στις Μοίρες αυξάνεται σταθερά στο σύνολο της μεταπολεμικής περιόδου, το Τυμπάκι γνώρισε σημαντική πληθυσμιακή ανάπτυξη την περίοδο 1961-1991, μικρή μείωση την επόμενη δεκαετία και μικρή αύξηση τη δεκαετία 2001-2011. Τέλος, ο Ζαρός διατηρεί με μικρές αυξομειώσεις το πληθυσμό του.

Πίνακας 12

Εξέλιξη πληθυσμού μεγαλύτερων οικισμών Δήμου Φαιστού (1951-2011)

Κοινότητα	Πορεία Πληθυσμού							Μεταβολή (%)
	1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011	1951-2011
Μοίρες	1.674	2.195	2.948	3.501	4.056	5.872	6.379	+281, 06%
Τυμπάκι	3.477	2.816	3.229	3.864	5.230	5.007	5.285	+51,99%
Ζαρός	2.209	2.325	2.135	2.266	2.239	2.215	2.106	-4,66%

Πηγή: Συγκέντρωση στοιχείων από απογραφές πληθυσμών 1951-2011 της ΕΛΣΤΑΤ στο Ανδριώτης 2006, και από Δείκτες ΣΠΑ στο Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης (2021).

Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων Δήμου Φαιστού

Η θεματική ανάλυση στο Δήμο Φαιστού ανέδειξε ζητήματα που σχετίζονται με τους παρακάτω άξονες: την καθημερινότητα των κατοίκων και τις ενδοκοινοτικές σχέσεις, το ρόλο της οικογένειας και τη θέση των γυναικών στην τοπική κοινωνία, την οικονομία του τόπου και τις δυνατότητες ανάπτυξης και κοινωνικής αλλαγής, το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον και τη μορφολογία της περιοχής ως παράγοντες ανάπτυξης, τις ανάγκες και τις ελλείψεις της περιοχής, το βίωμα των ατόμων που ζουν σε συνθήκες αποστέρησης, την κοινωνική οργάνωση και την πολιτιστική ζωή του τόπου καθώς και το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης στην ανάπτυξή του.

Κοινωνική καθημερινότητα: αλληλοβοήθεια, πολιτιστική δραστηριότητα και περιβάλλον

Καθώς πρόκειται για ένα μεγάλο σε έκταση Δήμο, με διάσπαρτες πεδινές, ορεινές και παραθαλάσσιες κοινότητες, οι παροχές, τα προβλήματα και οι ανάγκες δεν είναι ίδιες

έντασης σε όλες τις περιοχές του. Οι κάτοικοι αναγνωρίζουν τις Μοίρες ως «το κεφαλοχώρι» της περιοχής και ολόκληρης της Μεσαράς, καθώς διαθέτει δημόσιες και ιδιωτικές υπηρεσίες, αγορά, κοινωνική ζωή και ψυχαγωγικές ευκαιρίες. Επίσης, στις αφηγήσεις τους διακρίνουν τους αγροτικούς και κτηνοτροφικούς οικισμούς από τους παραθαλάσσιους (π.χ. Μάταλα, Πιτσίδια) τους οποίους χαρακτηρίζουν «τουριστικούς», Τονίζουν ακόμη την ύπαρξη αγροτοκτηνοτροφικών οικισμών με χαρακτηριστικά κλειστών κοινωνιών.

Η καθημερινή ζωή στους οικισμούς του Δήμου διαφέρει ανάλογα με την ηλικία και το εισόδημα των κατοίκων. Καθώς στις Μοίρες, το Τυμπάκι και σε μικρότερους οικισμούς, υπάρχουν αθλητικές εγκαταστάσεις διαθέσιμες για το κοινό, πολλοί νέοι της περιοχής τον ελεύθερο χρόνο τους ασχολούνται με τον αθλητισμό. Στις αφηγήσεις τονίζεται η ενασχόληση της νεολαίας με τον αθλητισμό και το εθελοντισμό, ως απάντηση στην έλλειψη άλλων διαθέσιμων δραστηριοτήτων. Η κοινωνική ζωή των νέων αναπτύσσεται στις μεταξύ τους παρέες, σε χοροεσπερίδες και εξόδους τα Σαββατοκύριακα.

Ο ενήλικος αντρικός πληθυσμός κυριαρχεί μεταξύ των θαμώνων των καφενείων, ενώ στις συνεντεύξεις οι αναφορές στον ελεύθερο χρόνο των γυναικών περιορίζονται στη συμμετοχή τους σε συλλόγους και σε δράσεις αλληλεγγύης. Για τα μικρότερα παιδιά λειτουργεί μια μεγάλη παιδική χαρά στο δασάκι των Μοιρών. Για τους νέους υπάρχουν ψυχαγωγικές ευκαιρίες στις Μοίρες και το Τυμπάκι, και κατά τη θερινή περίοδο στα Μάταλα και την κοντινή Αγία Γαλήνη. Στις ακτές του Λιβυκού Πελάγους υπάρχουν πολλές παραλίες, τόσο οργανωμένες, όσο και για ελεύθερη κατασκήνωση. Τα καλοκαίρια υπάρχουν εκδηλώσεις και δράσεις από τους διάφορους τοπικούς συλλόγους, ενώ το χειμώνα οι εξόδοι των κατοίκων περιορίζονται σε παρέες και σε επισκέψεις σε συγγενικά σπίτια. Στις συνεντεύξεις επισημάνθηκε η απουσία κινηματογράφου στην περιοχή.

Η αλληλεγγύη, η αλληλοβοήθεια και το «νιάσιμο» για τον γείτονα φαίνεται να αποτελούν βασικά στοιχεία της νοοτροπίας των τοπικών κοινωνιών. Αυτό φαίνεται τόσο από τις οργανωμένες ομάδες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή αλλά και από τις στάσεις αλληλεγγύης σε επίπεδο γειτονιάς, όπως «το να προσφέρει κανείς ένα πιάτο φαγητό στον γείτονα, ή να ενδιαφερθεί αν είναι καλά». Τέτοιες πρακτικές είναι ιδιαίτερα σημαντικές για τα άτομα που ζουν σε αποστέρηση. Αναφορικά με τις συγκρούσεις, οι διαμάχες στην περιοχή αφορούν συνήθως οικογενειακά θέματα ή αντιδικίες μεταξύ κτηνοτρόφων ή και προστριβές μεταξύ μεταναστευτικών ομάδων.

Σε ότι αφορά το πεδίο του πολιτισμού, οι κάτοικοι αναφέρουν ότι υπάρχει περιοδική δραστηριότητα πολιτιστικών συλλόγων κυρίως στους μεγάλους οικισμούς του Δήμου (Μοίρες, Τυμπάκι και Ζαρό), η οποία επικεντρώνονται σε πολιτισμικές εκδηλώσεις συνήθως το καλοκαίρι και σε θρησκευτικές εορτές. Περιοδικά οργανώνονται και άλλες δραστηριότητες μεταξύ των οποίων εκμάθηση χορού, άθληση, μουσικοκινητική αγωγή, αναβίωση εθίμων και παραδόσεων και θεατρικά εργαστήρια. Ως ιδιαίτερα δραστήριος σύλλογος χαρακτηρίστηκε ο σύλλογος Πιτσιδίων, ο οποίος σε συνεργασία με τον Δήμο και επιχειρηματίες της περιοχής συνδιοργανώνει το Φεστιβάλ στα Μάταλα και πιο συγκεκριμένα τη δράση Street Painting με τη συμμετοχή παιδιών με ειδικές ανάγκες από το ειδικό σχολείο της Πόμπιας, αποδεικνύοντας την προσήλωσή του σε πρακτικές συμπερίληψης. Ο σύλλογος συμβάλλει, επίσης, στην προστασία της υγείας των κατοίκων διαθέτοντας δύο απινιδωτές και τράπεζα αίματος.

Η μέριμνα και ο σεβασμός προς το περιβάλλον αποτελούν μια ακόμη θεματική που εμφανίζεται στο λόγο των πολιτών. Στις σχετικές αφηγήσεις περιγράφεται η παρουσία πληθώρας θερμοκηπίων στην περιοχή, η αλόγιστη χρήση φυτοφαρμάκων, η καταπάτηση πράσινων κομματιών γης και η νοοτροπία μέρους της τοπικής κοινωνίας που δεν έχει αναπτύξει οικολογική συνείδηση. Ωστόσο, με θετικό τρόπο σχολιάζονται συμπεριφορές νέων που δείχνουν πιο ευαισθητοποιημένοι σε θέματα φροντίδας του περιβάλλοντος και ανακύκλωσης. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται για τη μεγάλη παιδική χαρά στο δασάκι των Μοιρών που αποτελεί χώρο ψυχαγωγίας για μικρούς και μεγάλους. Η αξιοποίηση αυτού του χώρου προσφέρει και οικονομική διέξοδο σε γονείς που ζουν σε αποστέρηση, όπως φαίνεται και από το παρακάτω απόσπασμα συνέντευξης:

Εγώ τώρα δεν έχω λεφτά αλλά πηγαίνω το παιδί μου στην παιδική χαρά. Είναι δωρεάν. Εν τω μεταξύ έρχονται και οι γυναίκες με τα παιδάκια τους, θα μιλήσω και εγώ με κάποιον, και παίζω μαζί με τα παιδιά. Γλιτώνω όμως από το να το πάω σε μία καφετέρια να πιούμε μία πορτοκαλάδα και ένα καφέ που επτά ευρώ δεν σου φτάνουν (Συνέντευξη Νο15).

Η οικονομία του τόπου και οι προοπτικές ανάπτυξής της

Κύριες οικονομικές δραστηριότητες στην περιοχή είναι η γεωργία, η ελαιοκαλλιέργεια, η αμπελουργία, οι θερμοκηπειακές καλλιέργειες, η κτηνοτροφία, ο τουρισμός και οι μικρές, οικογενειακές κατά κανόνα, επιχειρήσεις. Ορισμένες περιοχές, όπως το Τυμπάκι

θεωρούνται πιο προνομιούχες καθώς διαθέτουν θερμοκηπευτικές καλλιέργειες με παραγωγική δραστηριότητα σε ετήσια βάση, ενώ άλλες γεωργικές περιοχές βασίζονται στην εποχική παραγωγή. Τους καλοκαιρινούς μήνες, η έντονη οικονομική δραστηριότητα στις τουριστικές περιοχές του Δήμου φαίνεται να αποδίδει οφέλη στους κατοίκους ενώ υπογραμμίστηκε η παρουσία αλλοδαπών επενδυτών που αγοράζουν περιουσίες συνήθως για θερινή κατοικία.

Η περιοχή γύρω από τα Μάταλα, τα Πιτσιδία, το Καλαμάκι έχουν ακμάζουσα οικονομία, δεν υπάρχουν πλέον οικόπεδα για να αγοράσουν (οι ξένοι) και επεκτείνεται η αγορά οικοπέδων προς το Σίβα. Όλες αυτές λοιπόν οι περιοχές έχουνε πολύ μεγάλη άνθιση κυρίως τουριστική και οικοδομική, δηλαδή οικοδομική αναγκαστικά και κατ' επέκταση τουριστική (Συνέντευξη Νο 10).

Σε αντίθεση με την περισσότερο εύρωστη εικόνα που παρουσιάζεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του Δήμου, οι κάτοικοι τονίζουν την επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης της περιοχής σε σχέση με το παρελθόν, την οποία χαρακτηρίζουν «δύσκολη έως τραγική» (Συνέντευξη Νο 11). Το κλείσιμο σημαντικού αριθμού επιχειρήσεων την εποχή της κρίσης έχει οδηγήσει στη διόγκωση των χρεών των νοικοκυριών. Οι εναπομείνουσες επιχειρήσεις είναι κυρίως οικογενειακές και η πρόσληψη υπαλλήλων περιορισμένη. Τονίζεται ακόμη η σημαντική αύξηση της ανεργίας:

Στη γειτονιά μου βλέπω 5-6 άτομα, έχουν και μία κόρη με ειδικές ανάγκες και προσπαθούν να βγάλουν μικρό επίδομα το οποίο δεν έχουν βγάλει ακόμα και περιμένουν από τη γιαγιά η οποία είναι σαν και μένα να δουλέψει να πάει να καθαρίσει ένα σπίτι. Πάρα πολλή ανεργία στη γειτονιά μου πέρα από κάποια άτομα βέβαια που είχανε μισθό και παίρνουν σύνταξη, που ήταν δημόσιοι υπάλληλοι. Όλοι οι άλλοι είναι άνεργοι (Συνέντευξη Νο 16).

Οι συνθήκες εργασίας περιγράφονται ως εξαιρετικά δύσκολες. Στις αφηγήσεις τους οι κάτοικοι τονίζουν ότι στον αγροτο-κτηνοτροφικό τομέα κυριαρχεί η ανασφάλιστη εργασία και τα χαμηλά ημερομίσθια. Οι μοναδικοί που φαίνεται να πληρώνουν με συνέπεια τα ασφαλιστικά τους ταμεία είναι όσοι μετανάστες πρέπει να ανανεώσουν την άδεια παραμονής τους (για παράδειγμα μετανάστες από την Αλβανία). Συνολικά, ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού καλύπτει τις βασικές του ανάγκες μέσω επιδομάτων ενώ υποστηρίζεται ότι παρά την προσφορά εργασίας στη γεωργία και τον τουρισμό, πολλοί/ες

δεν εργάζονται από επιλογή. Ως παράδειγμα αναφέρεται ότι τις εποχές συγκομιδής του ελαιόκαρπου υπάρχει σημαντική έλλειψη εργατικών χεριών. Σχολιάζεται ακόμη και η απροθυμία των ντόπιων να εργαστούν με μεροκάματο.

Είναι λίγο άτοπο τόσα άτομα να παίρνουν επιδόματα και να μην βρίσκουν ας πούμε Έλληνες να πάνε στις δουλειές τους και παίρνουν μόνο αλλοδαπούς να πάνε στα χωράφια. Όπως λέμε οι περισσότεροι εδώ είναι άεργοι δεν είναι άνεργοι (Ομάδα εστιασμένης συζήτησης No 1).

Διαβάζαμε στις εφημερίδες, είτε βλέπαμε ότι άνθρωποι ζητούσαν εργατικό δυναμικό για τις ελιές, είτε ψάχνουν γενικά κόσμο για δουλειές, και την ίδια ώρα δίπλα, το Κέντρο Κοινότητας δίνει τόσα πολλά επιδόματα! Και έρχονται άνθρωποι και μας λένε ότι «εγώ με 300 ευρώ επιβιώνω και με αλλά 250 που παίρνω από το επίδομα στέγασης είμαι μια χαρά! Γιατί να δουλέψω;» Όλο αυτό είναι σημείο προβληματισμού γιατί κάπου ο άλλος ευνουχίζεται, έχει μάθει να ζει με τα επιδόματα και οι καφετέριες γεμίζουν και δεν υπάρχει για παράδειγμα κάποιος να μαζέψει τις ελιές, ένα παράδειγμα λέμε τώρα. Υπάρχει και αυτός ο πληθυσμός (Ομάδα εστιασμένης συζήτησης No 1).

Στη βάση αυτή σχολιάστηκε και ο αριθμός των εξυπηρετούμενων από το πρόγραμμα ΤΕΒΑ που ανέρχεται σε 650 οικογένειες, αριθμό που τον χαρακτηρίζουν «πολύ μεγάλο σχετικά και με τον πληθυσμό» (Ομάδα εστιασμένης συζήτησης 1).

Οι συνεντευξιζόμενοι θεωρούν ότι η περιοχή τους έχει πολλές δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης και υπογραμμίζουν ότι αν και η γη είναι εύφορη, δεν αξιοποιούνται επαρκώς όλα τα παραγόμενα τα προϊόντα και δεν υπάρχει δραστηριότητα τυποποίησης. Σε αυτό το πλαίσιο, αναφέρουν την ανάγκη ίδρυσης συνεταιρισμών με τη συμβολή του κρατικού τομέα, οι οποίοι θα συνέβαλαν στην αξιοποίηση των αγροτικών προϊόντων και στην ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας εν γένει. Στις αφηγήσεις σχολιάζεται η αδυναμία του κεντρικού κράτους να παρέμβει στα διαρθρωτικά προβλήματα της τοπικής οικονομίας και η αίσθηση πως η περιοχή τους αντιμετωπίζεται ως τριτοκοσμική. Το παρακάτω απόσπασμα συνέντευξης είναι χαρακτηριστικό:

Θα ήθελα να ανοίξουν κι άλλοι συνεταιρισμοί και θα ήθελα να συμμετέχω... Από τη στιγμή που υπάρχουν σύκα για να κάνουν εργοστάσιο σύκων, υπάρχουν τα σταφύλια, η τυποποίηση της ρακής, η πολτοποίηση, κομποστοποίηση κ.λπ. υπάρχουν ντομάτες, προϊόντα που πάνε στα αζήτητα. Αν ανοίξουν διάφοροι τέτοιοι συνεταιρισμοί από

κρατικούς φορείς της περιοχής, θεωρώ ότι θα ανοίξουν πολλές θέσεις εργασίας. Αυτή τη στιγμή θα μπορούσε να είναι αυτόνομη η Κρήτη χωρίς να χρειαζόταν να εισάγουμε σχεδόν τίποτα, ελάχιστα πράγματα. Έχουμε τις εκτάσεις. Ίσως πρέπει να σκεφτούμε λίγο καλύτερα την περιοχή μας ίσως πρέπει να αγαπήσουμε την περιοχή μας. Ο τουρισμός θα μπορούσε να είναι μια πολύ καλή λύση για την καλοκαιρινή σεζόν που τα παιδιά μας δεν έχουν τι να κάνουν και θα ήταν μια ανάσα για όλες τις οικογένειες. Υπάρχουν άνθρωποι που μπορούν να βοηθήσουν αρκεί αυτοί που θα αναλάβουν να είναι έμπιστοι, να τους σέβεται ο κόσμος και να έχει ανταπόκριση. Δεν χρειαζόμαστε αστυνόμους χρειαζόμαστε εκπαίδευση, σεβασμό και να καταλάβουμε ότι δεν είμαστε μια περιοχή τρίτου κόσμου. Κι εμείς τους ίδιους φόρους πληρώνουμε με τους Αθηναίους, τους Θεσσαλονικείς. Άρα κι εμείς θέλουμε, απαιτούμε ανάπτυξη στον τόπο μας, ανάσα για τα παιδιά μας. Δεν υπάρχει λόγος τα παιδιά μας να φεύγουν ή να κάθονται όλη μέρα (Συνέντευξη Νο 11).

Επίσης αρκετοί κάτοικοι αναφέρουν τη δυνατότητα τουριστικής ανάπτυξης επισημαίνοντας ότι πολλές παραλίες του Δήμου παραμένουν ανεκμετάλλευτες και τονίζοντας ότι η τουριστική ανάπτυξη θα φέρει περισσότερες θέσεις εργασίας.

Η περιοχή είναι πολύ υποβαθμισμένη σχετικά με τον τουρισμό αφού δεν υπάρχει δρόμος να έρθει ο κόσμος εδώ. Οι περισσότερες παραλίες μας είναι ανεκμετάλλευτες και καλύτερα βέβαια για εμάς γιατί έχουμε την ησυχία μας, αλλά δεν πρέπει να δουλέψει και ο κόσμος; (Συνέντευξη Νο 12).

Η γυναικεία απασχόληση στην περιοχή είναι περιορισμένη. Στις πιο μικρές, ορεινές, κλειστές και παραδοσιακές κοινότητες αναπαράγεται ο παραδοσιακός ρόλος των γυναικών. Στα πεδινά και παραθαλάσσια μέρη του Δήμου η κατάσταση παρουσιάζεται βελτιωμένη δεδομένων των θέσεων εργασίας στον τουρισμό και στον τομέα των υπηρεσιών γενικότερα. Από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι αρκετές γυναίκες επιθυμούν να εργαστούν, αλλά η προσφορά εργασίας, ακόμη και άτυπης, είναι περιορισμένη.

Στην περιοχή αναπαράγεται, επίσης, η οικιακή οικονομία αυτοκατανάλωσης. Πολλά σπίτια διαθέτουν κήπους, καρποφόρα δέντρα και οικόσιτα ζώα. Κατά κανόνα όλοι παράγουν «το λάδι της χρονιάς» ή ρακή. Υπάρχουν επίσης φαινόμενα ανταλλακτικής οικονομίας, όπως φαίνεται και από το απόσπασμα συνέντευξης:

Εμείς έχουμε μια συνεργασία με τον γείτονά μας από κάτω ο οποίος έχει κοτόπουλα κι εμείς δεν έχουμε χώρο να βάλουμε, επομένως του δίνουμε εμείς τα αποφάγια μας για να μην τα πετάμε και μας δίνει αυγά (Συνέντευξη Νο 11).

Το πρόβλημα της γήρανσης του πληθυσμού και της περιορισμένης παρουσίας ενός παραγωγικού δυναμικού σχολιάζεται, επίσης, στις αφηγήσεις. Οι κάτοικοι ζητούν την αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού της περιοχής και τη στελέχωση των τοπικών δομών με νέα και δραστήρια άτομα. Στους σχολιασμούς τους ασκείται κριτική για τη στάση των αρχών και προβάλλεται ένα αναπτυξιακό όραμα για το μέλλον του τόπου:

Και σπίτια υπάρχουν για να μείνουν, και δομές υποστήριξης. Αρκεί η Περιφέρεια να δει τον Νότο, ο Νότος ζει την Κρήτη. Ούτε η τουριστική περιοχή των Μαλίων, Χερσονήσου κ.λπ. ούτε της Σητείας, ο Νότος τη ζει. Ο Νότος έχει τα κηπευτικά, τη θάλασσά του. Που είναι ο μόνος ανεκμετάλλετος τόπος, από παραλίες, από τουρισμό. Ένα δρόμο φτιάξανε μετά από πόσα χρόνια και δυο χρόνια δεν είναι στη κυκλοφορία, έπεσε. Και οπουδήποτε αλλού στην Ευρώπη θα είχε φτιαχτεί και θα ήταν στη κυκλοφορία. Δεν υπάρχει λόγος να έχουμε τους αναπτυξιολόγους και να κάθονται στα γραφεία τους και να μην είναι κάθε μήνα ένας σε κάθε Δήμο και να βλέπει όλα τα παιδάκια και να βγάλει μια έκθεση. Αν τα καταλάβουμε όλα αυτά νομίζω ότι θα έχουμε ένα καλύτερο αποτέλεσμα, ένα καλύτερο μέλλον. Ας αγαπήσουμε τον τόπο μας για να μας αγαπήσει κι αυτός (Συνέντευξη Νο 10).

Κοινωνικά προβλήματα: ενδοοικογενειακή βία, φροντίδα ηλικιωμένων, εξαρτήσεις, αλκοολισμός και διακρίσεις

Στην περιοχή υπάρχουν σημαντικά κοινωνικά προβλήματα. Τα περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας είναι συχνά. Ορισμένα από αυτά συγκαλύπτονται και ορισμένα καταγγέλλονται στην κοινωνικές υπηρεσίες. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό ενδοοικογενειακής βίας και κακοποιητικής συμπεριφοράς εις βάρος μητέρας στο Ζαρό που αποκαλύφτηκε τον Μάρτιο του 2021. Επίσης υπάρχουν αρκετές εισαγγελικές εντολές για θέματα παραμέλησης/κακοποίησης ανήλικων παιδιών τα οποία παραμένουν σε παρακολούθηση μέχρι την ενηλικίωσή τους, αλλά και περιστατικά παραβατικής συμπεριφοράς. Τα προβλήματα αυτά σχολιάζονται και στις αφηγήσεις των συνεντευξιζόμενων:

Υπάρχει η βία, είτε είναι ψυχολογική, οικονομική, ψυχαναγκαστική, και κυρίως υπάρχει σωματική βία, την οποία τη βλέπουν τα παιδιά. Κάτι το οποίο είναι τραγικό. Το βλέπεις

στα παιδιά. Όταν πας στην παιδική χαρά καταλαβαίνεις ποιο παιδί κακοποιείται μέσα στο σπίτι του, και αυτά θα μπορούσαν να στα πουν και στα σχολεία μας (Συνέντευξη Νο 11).

Τα προβλήματα φροντίδας και υγείας των πολυάριθμων ηλικιωμένων αποτελούν ακόμη μία σημαντική θεματική ενότητα που προβληματοποιείται στις αφηγήσεις. Αναφέρεται, ωστόσο, ότι αρκετές από αυτές τις ανάγκες καλύπτονται από τα τρία προγράμματα Βοήθεια στο Σπίτι και τις συνέργειες αυτών των προγραμμάτων με δράσεις κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως για παράδειγμα της ομάδας «Σκουτελικό» η οποία ετοιμάζει τα γεύματα των ηλικιωμένων που εξυπηρετούνται από τα προγράμματα.

Στην περιοχή φαίνεται να υπάρχει και εκτεταμένη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και κατανάλωση αλκοόλ. Στις συνεντεύξεις τονίζονται οι εξαρτήσεις από τυχερά παιχνίδια, από αλκοόλ και ουσίες αλλά και από το διαδίκτυο και σχολιάζονται ιδιαίτερα περιστατικά εξαρτήσεων που ξεκίνησαν τη χρήση ουσιών σε νεαρή ηλικία. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος προτείνεται η δημιουργία παραρτήματος του ΚΕΘΕΑ στο Δήμο Φαιστού:

Αυτό που λείπει από εδώ πέρα και το έχει ανάγκη η περιοχή είναι, όχι κινητή μονάδα, αλλά ένα παράρτημα του ΚΕΘΕΑ. Υπάρχει μεγάλο πρόβλημα εδώ με τον τζόγο, το αλκοόλ, με τις ουσίες, με το διαδίκτυο (Συνέντευξη Νο11).

Έχει πρόβλημα με τα ναρκωτικά εδώ στις Μοίρες. Πάρα πολύ. Μιλάμε για παιδιά 14,15 χρόνων. Υπάρχουν εξαρτημένοι. Τα ναρκωτικά είναι χύμα, παντού (Συνέντευξη Νο 15).

Η κατανάλωση αλκοόλ είναι μέρος των νοοτροπιών που επικρατούν στην τοπική κοινωνία και σε σημαντικό βαθμό είναι κοινωνικά αποδεκτή. Η είσοδος σε ένα καφενείο συνοδεύεται από κέρασματα, η μη αποδοχή των οποίων προσλαμβάνεται ως προσβολή. Η συντήρηση τέτοιων παραδοσιακών αντιλήψεων ενισχύει την κατανάλωση ενώ μεταφέρεται και στις νεότερες γενιές. Το παρακάτω απόσπασμα είναι ενδεικτικό του κώδικα επικοινωνίας των ανδρών της περιοχής:

Θα πάω εγώ στο καφενείο και θα πούνε δεκαπέντε κέρασέ τον. Και είναι θέμα και τιμής και φόρου. Και επίσης δεν μπορείς να στερήσεις στον καφετζή τη δουλειά του (Συνέντευξη Νο 10).

Άμεσα συνδεδεμένα με την υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ αλλά και με την νοοτροπία της οδήγησης ως συμβολισμού ενηλικίωσης και ανδρισμού που ενισχύεται και από τους πατεράδες είναι και τα τροχαία ατυχήματα. Εκτός από την επιθετική οδήγηση και την οδήγηση από ανήλικα παιδιά, οι συνθήκες του οδικού δικτύου επηρεάζουν, επίσης, την αύξηση των τροχαίων στην περιοχή.

Στις αφηγήσεις αναδεικνύεται και το ζήτημα των κοινωνικών διακρίσεων. Σε σχέση με τους μετανάστες αναφέρεται ότι οι περισσότεροι έχουν ενταχθεί στην τοπική κοινωνία και αντιμετωπίζονται ως «χρήσιμοι» καθώς εργάζονται στην αγροτική παραγωγή και στην οικοδομή. Κατά καιρούς υπάρχουν εντάσεις, οι οποίες περιορίζονται μεταξύ των μεταναστευτικών ομάδων και συγκεκριμένα των εποχικών εργατών. Ωστόσο, όπως αναφέρουν δεν είναι όλες οι κοινότητες το ίδιο φιλικές προς τους μετανάστες. Σε τουριστικές περιοχές, οι μετανάστες που είναι μόνιμοι κάτοικοι, και κυρίως οι τεχνίτες πέτρας, είναι πλήρως αποδεκτοί από τις τοπικές κοινωνίες καθώς συμβάλλουν στην οικοδόμηση και την ανάπτυξη της περιοχής. Παρομοίως, αποδεκτοί είναι και πολλοί Ευρωπαίοι μετανάστες που διαμένουν μόνιμα στην περιοχή σε δικά τους σπίτια. Από την άλλη δεν λείπουν και οι στάσεις ενός λανθάνοντος ρατσισμού συνοδευμένες με διαμαρτυρίες για τα επιδόματα που δικαιούνται «σε βάρος του ντόπιου πληθυσμού». Τα παρακάτω δύο αποσπάσματα είναι ενδεικτικά αυτών των στάσεων:

Όχι δεν δημιουργούν προβλήματα, μόνο αυτοί που έρχονται μία φορά το χρόνο για να δουλέψουν, αυτοί που φεύγουν το καλοκαίρι και έρχονται πάλι το χειμώνα μπορεί να δημιουργήσουν κάποιο πρόβλημα. Ρατσιστές δεν είμαστε και όταν είναι με την οικογένειά τους δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα, αλλά το θέμα είναι ότι το κράτος έχει πιο καλά τους ξένους παρά εμάς δηλαδή ένας ξένος ο οποίος δεν φαίνεται πουθενά ότι εργάζεται δεν έχει ένσημα τον έχει στα όπα-όπα ενώ εμάς που έχουμε και κάποια ένσημα μας έχει στην απέξω. Δηλαδή οι ξένοι θα πάνε στο νοσοκομείο δεν θα πληρώσουν τίποτα. Μπορεί να παίρνει και ΕΕΕ και να παίρνει και περισσότερα από μένα δηλαδή εμείς οι Έλληνες είμαστε ξενοπάτηδες στον τόπο μας (Συνέντευξη Νο 12).

Και κάτι άλλο που θέλω να πω είναι ότι υπάρχουν και πάρα πολλοί Αλβανοί βέβαια, οι οποίοι δεν είναι όπως παλιότερα, έχουν συνεργεία, έχουν εργάτες οι οποίοι ασχολούνται με την πέτρα κυρίως, γιατί υπάρχει οικοδομικός οργασμός εκεί και υπάρχουν πολλές απαιτήσεις για δουλειές. Αυτοί είναι οι δυο (οι Ευρωπαίοι μετανάστες και Αλβανοί) οι

μεν που χτίζουνε και οι άλλοι που αγοράζουνε. Αγοράζουνε πάρα πολλά οικόπεδα και τα κάνουνε σπίτια, όχι μόνο για να μείνουν οι ίδιοι αλλά και για να εκμεταλλευτούνε (Συνέντευξη Νο 10).

Στις αφηγήσεις επισημάνθηκαν και περιστατικά αρνητικής αντιμετώπισης σε βάρος ατόμων με νοητική υστέρηση. Η επιχειρηματολόγηση του ρατσιστικού λόγου ορισμένων κατοίκων βασίστηκε στο ότι «χαλούν την εικόνα» του τόπου. Τα στελέχη των Κοινωνικών Υπηρεσιών σημειώνουν ότι δέχονται συχνά αιτήματα από κατοίκους ώστε να άτομα με νοητική αναπηρία «να μην κυκλοφορούν ελεύθερα».

Τους απαντάμε ότι έχουν αλλάξει τα πράγματα και οι συνθήκες, τα ιδρύματα κλείνουν ο καινούργιος τρόπος ζωής είναι τα άτομα να ενταχθούν στην κοινότητα. Πάλι δυσκολεύονται. Προσπαθούν να λύσουν το θέμα με άλλους τρόπους. Δεν τους συναντάμε στο σύνολο του Δήμου. Σε κάποιες περιοχές είναι όμως έντονο, σε πιο μικρές και κλειστές κοινότητες (Ομάδα εστιασμένης συζήτησης Νο 1).

Σχετικά με τα άτομα με κινητική αναπηρία, τα στελέχη των κοινωνικών υπηρεσιών θεωρούν ότι στη σταδιακή αποδοχή τους από την τοπική κοινωνία έχει συμβάλει ο Σύλλογος Ατόμων με Αναπηρία Γονέων και Φύλων Νότιας Κρήτης «Το Μέλλον» και η δράση του πολύ δραστήριου συντοπίτη τους παραολυμπιονίκη Στεφανουδάκη Μανώλη. Οι παρεμβάσεις του συλλόγου φαίνεται να έχουν ενισχύσει τις πρακτικές συμπερίληψης και ανάπτυξης μιας άλλης κοινωνικής συνείδησης. Ωστόσο, το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού δεν έχει εκλείψει. Στους σχετικούς σχολιασμούς επαινείται η ύπαρξη ειδικών σχολείων και του ιδρύματος στην Πόμπια που έχουν βοηθήσει στην αλλαγή αντιλήψεων για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες. Από την άλλη, η πατριαρχική τοπική κοινωνία δεν φαίνεται να έχει ανοχή σε μη παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους. Η παραδοσιακή πολιτισμική νοοτροπία κυριαρχεί και τα αποκλίνοντα άτομα αποβάλλονται από την κοινότητα ή αποχωρούν μόνα τους.

Η ερήμωση των χωριών

Στις αφηγήσεις τονίζεται και το ζήτημα της ερήμωσης των αγροτικών οικισμών καθώς «πολλά χωριά διαλύονται». Στα χωριά αυτά, σύμφωνα με συνεντευξιαζόμενο «ζουν κυρίως ηλικιωμένοι κάτοικοι, υπάρχουν ελάχιστα παιδιά, τα σχολεία κλείνουν και οι μικροί μαθητές μεταφέρονται σε διπλανά χωριά» (Ομάδα εστιασμένης συζήτησης Νο 1).

Οι παράγοντες που αναφέρουν ότι επηρεάζουν την ερήμωση των τόπων τους είναι τόσο οικονομικοί όσο και κοινωνικοί. Τα χωριά που διατηρούν το πληθυσμό τους είναι αυτά που έχουν ανεπτυγμένη κτηνοτροφία και γεωργία και διασφαλίζουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης για τα νοικοκυριά με αποτέλεσμα κάποια «νέα ζευγάρια να στήνουν [σε αυτά] το σπίτι τους, την οικογένεια τους» μη εγκαταλείποντας την περιοχή. Οι δομές εκπαίδευσης, επίσης, παίζουν σημαντικό ρόλο. Όπως αναφέρει κάτοικος της περιοχής «όπου υπάρχει σχολείο μένουν οι οικογένειες, αν δεν υπάρχει σχολείο, μεταφέρονται πιο κοντά σε αυτό» (Ομάδα εστιασμένης συζήτησης Νο 1). Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι η ερήμωση ή όχι ενός οικισμού εξαρτάται, εν μέρει, από τις ευκαιρίες απασχόλησης, από τις διαθέσιμες δομές εκπαίδευσης και από την εύκολη πρόσβαση στις διαθέσιμες υπηρεσίες, και, επομένως, από το οδικό δίκτυο και τα δημόσια μέσα μεταφοράς.

«Σε τρελαίνουν οι καταστάσεις, δεν τα βγάζεις πέρα»: Το βίωμα των νοικοκυριών σε συνθήκες αποστέρησης

Η καθημερινότητα των ατόμων που ζουν σε συνθήκες αποστέρησης είναι δύσκολη. Κύριες πηγές εισοδήματος αποτελούν τα επιδόματα ΕΕΕ και στέγασης, η σύνταξη αναπηρίας, ευκαιριακές εργασίες ή η απασχόληση σε κοινωφελή οκτάμηνα προγράμματα. Κατά καιρούς άτομα οικονομικά ευάλωτα είναι δικαιούχοι επιδομάτων ανεργίας ή και του προγράμματος ΤΕΒΑ (εάν λαμβάνουν και το ΕΕΕ). Οι μετέχοντες είναι κυρίως μεσήλικες, ανειδίκευτοι και χωρίς ανταγωνιστικές δεξιότητες για να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Οι περισσότεροι από αυτούς έχουν περιορισμένο εκπαιδευτικό κεφάλαιο, ενώ πολλοί ζουν σε ανασφαλή οικογενειακά περιβάλλοντα χωρίς κοινωνικά δίκτυα υποστήριξης:

Έχω δύο ενήλικα παιδιά 31 και 29 ετών. Το αγόρι μένει στις Μοίρες. Το κορίτσι στην Χ. Δεν εργάζονται. Η κόρη μου δεν δουλεύει, συζεί με ένα παιδί που είχε γνωρίσει και έχει και ένα μωρό και δεν έχει ποιος να της το κρατήσει. Είμαι σε διάσταση πολλά χρόνια και ο πρώην σύζυγος μένει στην Αττική. Εδώ φροντίζω και τη μητέρα μου που είναι 85 ετών (Συνέντευξη Νο 17).

Εγώ είχα ξαναπαντρευτεί, χώρισα και τώρα έχω ξαναπαντρευτεί, πήρα έναν ξένο. Δεν έχουμε κάνει γάμο, έχουμε δύο παιδιά έξι και οκτώ χρόνων και έχω και τέσσερα παιδάκια από τον πρώτο μου γάμο αλλά δεν έχουμε σχέσεις. Δεν μου μιλάνε δεν τα βλέπω καν είναι μεγάλα, της παντρειάς. Κανένας από την οικογένεια δεν μου μιλάει. Ο πατέρας τους δουλεύει τώρα στην Αθήνα (Συνέντευξη Νο 13).

Η καθημερινότητα των αποστερημένων μελών είναι πολύ περιοριστική: το καφενείο για τους άνδρες και η φροντίδα του κήπου, το νοικοκυριό, η φροντίδα της οικογένειας, λίγη παρέα με τις γειτόνισσες ή τα συγγενικά πρόσωπα και «λίγο πλέξιμο» για τις γυναίκες. Δεν υπάρχουν έξοδοι για ψυχαγωγικές δραστηριότητες, κοινωνική ζωή ή διακοπές έστω ολιγοήμερες. Για ελάχιστους, μια διέξοδος είναι το ψάρεμα και τα μπάνια στη θάλασσα. Οι πάγιοι λογαριασμοί καλύπτονται με μεγάλη δυσκολία. Για τους περισσότερους τα επιδόματα αποτελούν τη μοναδική πηγή εισοδήματος, ενώ κάποιοι διαθέτουν και λίγες ελιές, η παραγωγή των οποίων περιορίζεται στο «λάδι της χρονιάς». Το βίωμα της αποστέρησης είναι χαρακτηριστικό στα αποσπάσματα που ακολουθούν:

Τώρα είναι οι χειρότερές μου μέρες. Όταν ήμουν μικρός είχα και πιο πολλά λεφτά ήμουν και πιο καλά. Όσο πάνε τα χρόνια σε τρελαίνουν οι καταστάσεις δεν τα βγάζεις και πέρα δεν ξέρω για άλλους. Εντάξει εγώ δεν ζω καλά. Είμαι άνεργος εδώ και χρόνια. Δεν βρίσκω, δεν υπάρχουν δουλειές, δεν υπάρχουν. Πού είναι; Δεν με νοιάζουν τα ένσημα, δεν μου έχουν βάλει ποτέ, ούτε ένα ένσημο δεν έχω. Τα μόνα ένσημα που έχω είναι από το εξωτερικό. Κάνω σκόρπια μεροκάματα, μια-δυο μέρες... είναι η αβεβαιότητα. Για αυτό είμαι και στο ΕΕΕ γραμμένος. Είναι τώρα τρία χρόνια νομίζω και παίρνω 200 ευρώ (Συνέντευξη Νο 15).

Υπάρχει πάρα πολλή ανεργία. Και εγώ άνεργη είμαι και συντηρούμαι με εισόδημα των 200 ευρώ το μήνα. Έχουν πεθάνει και οι γονείς μου, είμαι μόνη. Δηλαδή δεν υπάρχει κάποια οικογένεια. Τα φέρνω ίσα-ίσα βόλτα, δεν παίρνω το ΕΕΕ ούτε υπάρχει κάποια βοήθεια από πουθενά. Θα παίρνω το επίδομα (ανεργίας) μέχρι τον Ιούλιο και μετά τίποτε. Δεν έχω άλλα εισοδήματα (Συνέντευξη Νο16).

Για πολλούς εξυπηρετούμενους των κοινωνικών υπηρεσιών, η κοινωνική υπηρεσία αναφέρεται ως ένα καταφύγιο για την ανακούφιση από τα προβλήματά τους αφού τους παρέχει συμβουλευτική υποστήριξη και τους βοηθά να συμμετέχουν σε προγράμματα επιδοτήσεων, ανάλογα με το κοινωνικό προφίλ του κάθε νοικοκυριού.

Κοιτάζτε εγώ είμαι αγράμματος, μέχρι τώρα εγώ είμαι ικανοποιημένος [από την Κοινωνική Υπηρεσία]. Όποτε και αν έχω πάει να ζητήσω μία βοήθεια από τον κύριο Μ. μου έχει σταθεί ο άνθρωπος καλά. Δεν σε προσβάλλει, δεν διώχνουν τον κόσμο, ούτε σε έχουν «στο περίμενε». Δεν θέλω και εγώ να ενοχλώ, ντρέπομαι, με έχει βοηθήσει πολύ, με εξυπηρετούν (Συνέντευξη Νο15).

Ένα άλλο ζήτημα που θεματοποιούν τα μέλη αποστερημένων νοικοκυριών είναι οι προβληματικές συνθήκες στέγασης. Συνεντευξιαζόμενοι/νες αναφέρουν πως ζουν σε παλιά σπίτια, άλλοτε στο πατρικό τους και άλλοτε σε σπίτι που τους έχει παραχωρηθεί ή ενοικιάζουν. Από αυτά, ορισμένα δεν διαθέτουν θέρμανση, συχνά δεν έχουν τις κατάλληλες οικιακές συσκευές και σε κάποιες περιπτώσεις αυτές είναι πολύ παλιές που τους έχουν δωρισθεί, ή τις έχουν βρει στα σκουπίδια. Σύνδεση στο διαδίκτυο έχει μόνο ένας από τους συμμετέχοντες στην έρευνα, ενώ οι υπόλοιποι χρησιμοποιούν το δίκτυο των γειτόνων τους. Ενώ από τους ποσοτικούς δείκτες (βλ. ενότητα αποστέρησης) δεν προκύπτει σημαντικό πρόβλημα στεγαστικής φτώχειας, οι αφηγήσεις μελών αποστερημένων νοικοκυριών αναδεικνύουν ακραίες συνθήκες αποστέρησης και στεγαστικών ελλείψεων:

Τώρα αυτή τη στιγμή πριν ένα μήνα για την ακρίβεια ήμουν στο πατρικό μου. Τώρα νοικιάζω με 200 ευρώ. Φεύγει όλο το ΕΕΕ. Το πατρικό σπίτι πέφτει και χρειάζεται να το επισκευάσω. Μπήκαμε τώρα σε μία διαδικασία να νοικιάσω σπίτι, να μένω θα κάτσω με τα χέρια μου σιγά-σιγά να το φτιάξω, ό,τι μπορώ. Τουλάχιστον να μην πέσει. Έχω και φίλους μου που θα με βοηθήσουν. Επίδομα ενοικίου μου είπαν οι κοπέλες από δίπλα τι χαρτιά χρειάζονται θέλει και τώρα θα τα κάνουμε (Συνέντευξη Νο 15).

Δεν έχω θέρμανση, μόνο παρασιτιά. Εκεί μαγειρεύω. Έχω ένα μικρό ψυγείο. Το πλυντήριο είναι χαλασμένο, και η τηλεόραση είναι παλιά, την έχουμε 40 χρόνια. Δυσκολεύομαι να πληρώσω τους λογαριασμούς (Συνέντευξη Νο14).

Νοικιάζω ένα σπίτι υπόγειο. Έχει ένα δωμάτιο, ένα χολ μικρό, κουζίνα και τουαλέτα. Είναι ένας χώρος το σαλόνι με το υπνοδωμάτιο. Δεν έχω πλυντήριο και πλένω στο χέρι. Το ψυγείο είναι χαλασμένο και μόνο νερό βάζω σε αυτό. Η τηλεόραση είναι χάλια! Θέλω μόνο μια τηλεόραση για τα παιδιά, τίποτε άλλο! (Συνέντευξη Νο13).

Εκτός από το ζήτημα της στέγης τα αποστερημένα νοικοκυριά δείχνουν να αντιμετωπίζουν ακόμη και προβλήματα κάλυψης βασικών αναγκών διατροφής. Κάποιοι αυτοσυντηρούνται, κάποιοι παίρνουν φαγητό από τα συσσίτια του «Σκουτελικού», κάποιοι «ένα πιάτο φαγητό» από τους συγγενείς και κάποιοι αγοράζουν «έναντι από το μπακάλη μέχρι να έρθει το επίδομα.

Εντάξει τώρα μας βοηθάει το Σκουτελικό. Είναι δράση του Δήμου που λειτουργεί και βοηθάει τους άπορους με καθημερινά γεύματα μαγειρεμένου φαγητού (Συνέντευξη Νο 12).

Εγώ να σου πω χόρτα τρώω και κάνα χοχλιό. Κρέας ψάρι δεν υπάρχουν στη διατροφή, είναι ακριβά (Συνέντευξη Νο 15).

Ενώ ορισμένοι διαθέτουν αυτοκίνητο, κανένας από αυτούς/ες δεν μπορεί να το συντηρήσει και σπάνια το χρησιμοποιούν λόγω του αυξημένου κόστους που συνεπάγεται η χρήση του. Η σχέση των συμμετεχόντων με την εργασία ποικίλει. Η ανεργία είναι κοινό χαρακτηριστικό όλων. Ορισμένοι συμμετέχοντες στο παρελθόν είχαν εργαστεί «στα καράβια», άλλοι είχαν απασχοληθεί σε ευκαιριακές εργασίες, άλλοι σε μεροκάματα ως αγροτοεργάτες και άλλοι σε κοινωφελή εργασία. Ορισμένοι υπήρξαν εσωτερικοί ή εξωτερικοί μετανάστες. Η έλλειψη επαγγελματικής ειδίκευσης αλλά και τα σημαντικά προβλήματα υγείας αποτελούν παράγοντες οι οποίοι σε συνδυασμό με τη μέση ηλικία στην οποία βρίσκονται περιορίζουν το εύρος των δυνατοτήτων εργασιακής ένταξης. Αυτοί οι παράγοντες εντείνουν την εξάρτησή τους από την κοινωνική υπηρεσία και τις επιδοματικές πολιτικές. Πολλές φορές αυτή η συνθήκη συνδυάζεται με μια αίσθηση απόσυρσης από κάθε προσπάθεια ένταξης την αγορά εργασίας. Καθώς δεν βλέπουν διεξόδους στα προβλήματα που τους απασχολούν, θεωρούν ότι μπορούν να ζουν ή θα ζουν πάντοτε με τα επιδόματα και τη φροντίδα των κοινωνικών υπηρεσιών, των δράσεων αλληλεγγύης και των κοινωφελών προγραμμάτων εργασίας. Μάλιστα υπάρχει και η αντίληψη ότι αδικούνται από τις επιλογές των δικαιούχων και ότι υπάρχει «μέσον» στο ποιοι θα ωφεληθούν από τα προγράμματα. Στις αφηγήσεις αναφέρονται πολλά περιστατικά που περιγράφουν τις στρατηγικές επιβίωσης των αποστερημένων ατόμων, αλλά και τις δυσκολίες ένταξης στα προγράμματα κοινωνικής προστασίας.

Η τελευταία φορά που δούλεψα ήταν πριν δύο χρόνια. Σε αγροτικά, μια φορά τον χρόνο. Ναι και πιο πολύ παίρνουν ξένους γιατί είναι πιο φθηνοί οι ξένοι έτσι κι αλλιώς. Είναι μαύρα και σου βγάζουν την ψυχή (Συνέντευξη Νο 12).

Κάνουμε τα χαρτιά μας και στο Δήμο και παντού όμως δεν μας παίρνουν, δεν έχουμε τα μόρια, δεν έχουμε τα κριτήρια, δεν είμαστε πολύτεκνοι, δεν έχω μικρά παιδιά. Μέχρι στιγμής δεν με παίρνουνε αν με πάρουν κάποια στιγμή και μπορώ θα πάω (Συνέντευξη Νο17).

Ναι, ο γιος μου κάνει τα χαρτιά του αλλά τίποτα. Δεν έχουμε μέσο δεν έχουμε κανέναν να μας βοηθήσει. Μόνο όταν θέλουν τις ψήφους μας θυμούνται κατά τα άλλα δεν μας γνωρίζει κανείς. Έχει κάνει δύο χειρουργεία και τώρα χρειάζεται και τρίτο, έχει υπέρταση 52 χάπια την ημέρα, έχει και αυτός προβλήματα. Μοιράζει πού και πού ένα φυλλάδιο άμα του πούνε αλλά μία φορά το μήνα μόνο. Πως θα ζήσουμε; Έχουμε λογαριασμούς (Συνέντευξη Νο17).

Η συνθήκη της αποστέρησης συχνά συνδυάζεται με πολυπροβληματικές καταστάσεις. Έτσι μέλη αποστερημένων οικογενειών αντιμετωπίζουν πολλαπλά προβλήματα υγείας, όπως αλλεργίες, μυοσκελετικά, παθήσεις του θυρεοειδή, εξαρτήσεις από σκληρά ναρκωτικά και κοινωνική απομόνωση. Αυτές οι συνθήκες περιορίζουν τις δυνατότητες ένταξης στην αγορά εργασίας και έχουν αρνητικές συνέπειες στην ποιότητα ζωής τους:

Η μέση μου χρειάζεται χειρουργείο αλλά φοβάμαι να το κάνω μήπως με «γαυρώσουν», μετά για έξι μήνες το λιγότερο δεν θα μπορώ να κάνω κάτι από το χειρουργείο στη μέση. Είμαι αλλεργική αν μυρίσω τη χλωρίνη γεμίζω σπυριά και παίρνω δύο χάπια για την αλλεργία και δεν με αφήνει και τώρα πρέπει να πάρω αναγκαστικά κορτιζόνη. Αλλά δεν μπορώ να παίρνω καθημερινά κορτιζόνη γιατί θα μου κάνει καρκίνο μου είπε ο γιατρός. Έχω κύστες οι οποίες με πονάνε και είναι σαν να είναι κομμένη η μέση και πάει μέχρι κάτω στον αστράγαλο ο πόνος και με πιάνει και κουτσαίνω από τα πολλά βάρη που έχω σηκώσει (Συνέντευξη Νο17).

Τα άτομα σε αποστέρηση κάνουν συχνή χρήση των υπηρεσιών υγείας τόσο του Κέντρου Υγείας, όσο και των δημόσιων δομών στο Ηράκλειο, λόγω και των αυξημένων προβλημάτων υγείας. Ωστόσο, πολλές φορές η οικονομική τους κατάσταση δεν τους επιτρέπει να έχουν πρόσβαση σε εξειδικευμένες υπηρεσίες υγείας. Συχνά τις ανάγκες κοινωνικής φροντίδας τις αναλαμβάνουν τα οικογενειακά δίκτυα που μεριμνούν για τα προβλήματα υγείας των ηλικιωμένων μελών της οικογένειας. Για τους περισσότερους αφηγητές η οικογένεια είναι σημαντικός θεσμός που τον σέβονται και τον τιμούν και παράλληλα ένα δίκτυο ασφάλειας σε ένα αβέβαιο και ανασφαλή κοινωνικό κόσμο.

Είχα τον πατέρα μου στο κρεβάτι. Τον είχα αναλάβει εγώ. Η μητέρα μου μετά που έφυγε ο πατέρας μου σιγά-σιγά έπεφτε και την ανάλαβα εγώ. Αλλά 10 χρόνια μετά ήρθε ο θάνατος του πρώτου μου αδερφού το '11 έφυγε 55 χρόνων από καρδιά και ο δεύτερος από καρδιά το '15, οπότε άστο (Συνέντευξη Νο 12).

Εγώ ψάχνω να εργαστώ... έχω και την αδερφή μου που με βοηθάει βέβαια, έχει όμως και την οικογένειά της, αλλά πόσο να βοηθήσει; Όμως ένα πιάτο φαΐ μπορεί να μου το δώσει κάποια στιγμή. Η αδελφή μου με βοηθάει με τους λογαριασμούς, ή κάποιο ανήφι (Συνέντευξη Νο16).

Από την άλλη, υπάρχουν και περιπτώσεις διαταραγμένων σχέσεων που συνδέονται με διαφορετικές ενδοοικογενειακές αντιλήψεις οι οποίες μερικές φορές εδράζονται και σε οικονομικές διαφορές. Οι κοινωνικές σχέσεις στους αγροτικούς οικισμούς δεν είναι ίδιες για όλους. Οι περισσότεροι έχουν καλές σχέσεις με συγγωριανούς και γείτονες και θεωρούν ότι υπάρχει αλληλεγγύη. Σε αυτό βοηθά η αντίληψη ότι «οφείλουν να διατηρήσουν το καλό όνομα» που κληρονόμησαν από την οικογένειά τους. Από την άλλη παρατηρούνται περιστατικά κοινωνικού ρατσισμού απέναντι σε άτομα που αποκλίνουν από τα παραδοσιακά πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς και γαμήλιων πρακτικών. Έτσι το να συζείς με αλλοδαπό, με άτομο διαφορετικού θρησκευματος και να έχεις δημιουργήσει νέα οικογένεια, αποτελεί πρακτική που αντιμετωπίζεται με προκατάληψη από την τοπική κοινωνία. Παρακάτω παρατίθενται δύο αποκλίνουσες απόψεις για τις στάσεις της κοινότητας απέναντι σε αποστερημένα άτομα:

Η σχέση με το χωριό είναι πάρα πολύ καλή. Εξαιρετική. Εγώ άμα ακούσω ότι κάποιος έχει ανάγκη φυσικά και θα τρέξω. Ακόμα και να μην έχω να φάω θα τρέξω γιατί ξέρω ότι θα το βρω διπλό. Εγώ δεν πιστεύω στο Θεό πιστεύω αλλού. Ο πατέρας μου έλεγε «ο Θεός είναι τα μπράτσα σου το μυαλό σου» (Συνέντευξη Νο 14).

Δεν με θέλει κανείς, εμένα δεν με θέλουν. Είτε επειδή είναι ξένος και επειδή άφησα τον άλλο μου τον άντρα και τα παιδιά μου. Δεν έχω κάποιον να μιλήσω. Μόνο η γυναίκα που έχει το μπακάλικο μου φέρεται καλά και η αδερφή μου η μία. Και η κοινωνική υπηρεσία εδώ, να ναι καλά και τους ευχαριστώ από την καρδιά μου (Συνέντευξη Νο 13).

Η συνθήκη της αποστερήσης φαίνεται να επηρεάζει τη συμμετοχή στα κοινά. Μόνο ένας από τους συμμετέχοντες δηλώνει να έχει εμπειρία σε κοινοτικές δράσεις. Οι αφηγητές θεωρούν ότι παλαιότερα η κοινωνία «ήταν πιο δεμένη αλλά στις μέρες μας υπάρχει κλείσιμο του κύκλου στην οικογένεια και σε δραστηριότητες στο σπίτι (τηλεόραση, ίντερνετ)». Για τη διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής ιδιαίτερα στις Μοίρες οι κάτοικοι υποστηρίζουν ότι ευθύνεται η σημαντική εισροή πληθυσμού από τα γύρω χωριά (μεταξύ των οποίων και μετανάστες). Στο σύνολο τους οι συνεντευξιαζόμενοι/ες υποστηρίζουν ότι

οι κοινωνικές σχέσεις, πάρα τις δράσεις αλληλεγγύης, γίνονται σταδιακά όλο και πιο απρόσωπες.

Προτάσεις για την κάλυψη των αναγκών στο Δήμο Φαιστού

Εν κατακλείδι, οι κυριότερες ανάγκες της περιοχής φαίνεται να εστιάζονται, στην οικονομική ανάπτυξη με την αξιοποίηση των ενδογενών πλεονεκτημάτων, στη βελτίωση του οδικού δικτύου, στα ζητήματα φροντίδας της υγείας, στις υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας, και στην ποιότητα της διαθέσιμης παιδείας. Επιπλέον, σημαντικά προβλήματα θεωρούνται η κατάρρευση μέρους του νέου οδικού δικτύου σύνδεσης με το Ηράκλειο, καθώς και το ανεπαρκές ενδοδημοτικό συγκοινωνιακό δίκτυο. Οι κάτοικοι τονίζουν την ανάγκη βελτίωσης του οδικού δικτύου που θα συμβάλει στην μείωση του χωρικού αποκλεισμού και προτείνουν τη διαμόρφωση κυκλοφορικών ρυθμίσεων και χώρων στάθμευσης στις κωμοπόλεις του Δήμου.

Η οικονομική ανάπτυξη και η ενίσχυση της απασχόλησης με την αξιοποίηση των ενδογενών πλεονεκτημάτων είναι από τις βασικές προτάσεις των κατοίκων. Εκτός από την αξιοποίηση των αγροτικών προϊόντων (π.χ. με μεθόδους τυποποίησης) αναγνωρίζονται και ευκαιρίες περαιτέρω ανάπτυξης του τομέα του τουρισμού, καθώς, με εξαίρεση τα Μάταλα, οι τουρίστες είναι περαστικοί και δεν επιλέγουν την περιοχή για μακροχρόνιες διακοπές, μολονότι διαθέτει ιδιαίτερου κάλλους αναξιοποίητες παραλίες. Παράλληλα τονίζεται η ανάγκη αντιμετώπισης της «μαύρης» εργασίας.

Σε σχέση με το Κέντρο Υγείας που αποτελεί το βασικό φορέα παροχής υπηρεσιών υγείας στην περιοχή θεωρούν ότι είναι επαρκώς στελεχωμένο και προσφέρει ικανοποιητικές υπηρεσίες υγείας, αλλά έχει ελλείψεις σε ιατρικό εξοπλισμό με αποτέλεσμα για απλές εξετάσεις οι κάτοικοι να παραπέμπονται στα Νοσοκομεία του Ηρακλείου. Παράλληλα, επισημαίνεται η απουσία επαρκών ασθενοφόρων ΕΚΑΒ, αφού τα δυο διαθέσιμα δεν επαρκούν για την κάλυψη μιας τόσο μεγάλης περιοχής.

Το πρόβλημα των εξαρτήσεων φαίνεται να είναι σημαντικό και απαιτούνται παρεμβάσεις πρόληψης στο νεανικό πληθυσμό αλλά και κινητοποίησης για θεραπεία για τους ήδη υπάρχοντες εξαρτημένους. Τα ζητήματα του ελεύθερου χρόνου κυρίως της νεολαίας απασχολεί τους κατοίκους και εντοπίζονται ελλείμματα νεανικής κοινωνικότητας και δραστηριοτήτων του ελεύθερου χρόνου. Στον τομέα του πολιτισμού τονίζονται οι ανάγκες

συνεχούς ροής των πολιτιστικών εκδηλώσεων πέραν της θερινής περιόδου. Η ποιοτική αναβάθμιση των σχολικών μονάδων ιδιαίτερα στους πιο απομονωμένους αγροτικούς οικισμούς προτείνεται ως μια απάντηση στην ερήμωση των χωριών και την καταπολέμηση της μαθητικής διαρροής.

Σε σχέση με τα προβλήματα των αποστερημένων κοινοτήτων προτείνεται υποστήριξη υλική, ψυχολογική και συμβουλευτική και η επαγγελματική κατάρτιση για την ένταξη στην αγορά εργασίας με την καλλιέργεια επαγγελματικών δεξιοτήτων και ειδίκευσης.

Δήμος Βιάννου

Γενική περιγραφή: Πληθυσμός– κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία

Ο Δήμος Βιάννου ιδρύθηκε το 1997 με το σχέδιο Καποδίστρια του Ν. 2539/97 και παρέμεινε αμετάβλητος με την εφαρμογή του προγράμματος Καλλικράτης λόγω της ιστορικής του ιδιαιτερότητας. Ο Δήμος αποτελείται από 16 Κοινότητες στις οποίες περιλαμβάνονται 30 οικισμοί. Η έκταση του Δήμου είναι 221.5 km² και ο πληθυσμός του 4.314 σύμφωνα με την απογραφή του 2021 (2.171 άνδρες και 2143 γυναίκες), ο οποίος γνώρισε σημαντική μείωση (22,45%) σε σχέση με τον πληθυσμό του 2011 (5.563, 2.745 άνδρες και 2.818 γυναίκες). Η έδρα του Δήμου είναι η Άνω Βιάννος. Ο Δήμος βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο του Νομού Ηρακλείου και συνορεύει ανατολικά με τον Δήμο Ιεράπετρας, βόρεια με τον Δήμο Οροπεδίου Λασιθίου του Νομού Λασιθίου και δυτικά με τον δήμο Μινώα Πεδιάδος του Νομού Ηρακλείου.

Πίνακας 13

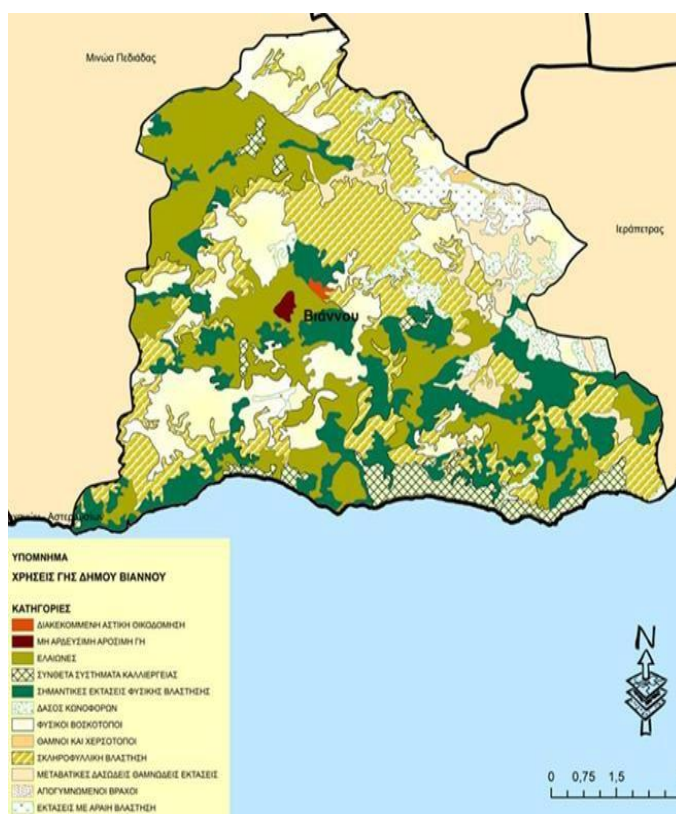
Δημοτική Ενότητα και Κοινότητες Δήμου Βιάννου

Δημοτικές Ενότητες	Κοινότητες	Πληθυσμός (2011)
Βιάννου	Άνω Βιάννος, Άγιος Βασίλειος, Αμιράς, Αφράτι, Βαχός, Έμπαρος, Καλάμι, Κάτω Βιάννος, Κάτω Σύμη, Κεφαλοβρυσίου, Μάρθας, Μιλιαράδων, Ξενιάκος, Πεύκος, Συκολόγος, Χόνδρος	

Πηγή: Στοιχεία από επίσημη ιστοσελίδα προγράμματος Καλλικράτης <https://www.kallikratis.org/dimos-biannoy-pe-irakleioy/>

Ο Δήμος Βιάννου συνδυάζει το ορεινό στοιχείο με το παραθαλάσσιο μέτωπο που έχει μήκος 15 χλμ. Όπως παρουσιάζεται και στο χάρτη που ακολουθεί η περιοχή του Δήμου Βιάννου είναι σχετικά πλούσια σε ελαιώνες, ενώ συγχρόνως διαθέτει πολλές εκτάσεις φυσικής βλάστησης. Στα πιο ορεινά σημεία του Δήμου εκτείνονται δασικές περιοχές κωνοφόρων και υπάρχουν εκτάσεις γης που αξιοποιούνται ως βοσκότοποι για την κτηνοτροφική παραγωγή. Στην επικράτεια του Δήμου υπάρχουν πολλές πηγές, μεταξύ των οποίων οι πηγές της Άνω Βιάννου, του Κεφαλοβρυσίου και της Σύμης.

Χάρτης χρήσεων γης Δήμου Βιάννου

Πηγή: 7^η ΥΠΕ Κρήτης, <https://www.hc-crete.gr/7η-υπε/η-κρητη-μας-ηρακλειο-δημοι>

Οι κύριες οικονομικές δραστηριότητες στο Δήμο Βιάννο, αφορούν στον πρωτογενή τομέα, κυρίως την ελαιοκαλλιέργεια, τα κηπευτικά, τις θερμοκηπιακές καλλιέργειες, την μελισσοκομία και την κτηνοτροφία. Ωστόσο, η γεωμορφολογία της περιοχής, με μεγάλο όγκο της έκτασης του Δήμου να περιλαμβάνει ορεινές περιοχές και πετρώματα σε συνδυασμό με τους μικρούς αγροτικούς κλήρους δεν επιτρέπουν την υψηλή αποδοτικότητα του πρωτογενούς τομέα. Η οικονομική δραστηριότητα του Δήμου Βιάννου επεκτείνεται, σε μικρό βαθμό, στον δευτερογενή τομέα με μικρές κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις επεξεργασίας και τυποποίησης αγροκτηνοτροφικών προϊόντων ιδίως μέσα από τους τοπικούς αγροτικούς συνεταιρισμούς. Παράλληλα, έχουν κατασκευαστεί υδατοδεξαμένες και έχουν συγκροτηθεί οργανωμένες δομές για τη διαφήμιση και την προώθηση των αγροτικών προϊόντων που παράγονται. Αντίστοιχα στον τομέα της αλιείας δημιουργήθηκε αλιευτικό καταφύγιο στο Καστρί και στην Άρβη. Μέρος του πληθυσμού της Βιάννου δραστηριοποιείται οικονομικά, ιδίως τους καλοκαιρινούς μήνες, και στον τομέα του τουρισμού. Στο παραλιακό μέτωπο του Δήμου λειτουργούν μικρές τουριστικές

επιχειρήσεις εστίασης, καταλύματα και ξενοδοχειακές μονάδες σε οικισμούς όπως ο Κερατόκαμπος, το Καστρί, η Ψαρή Φοράδα, και η Άρβη.

Σύμφωνα με την απογραφή του 2011 για τους απασχολούμενους ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας, το 57% του ενεργού πληθυσμού της Βιάννου ασχολούνταν με τον πρωτογενή τομέα. Στον τριτογενή τομέα, ο οποίος περιλαμβάνει τις τουριστικές υποδομές καθώς και τις υπηρεσίες ασχολούνταν το 36% του πληθυσμού, ενώ στον τομέα της μεταποίησης, δηλαδή στον δευτερογενή τομέα, μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό της τάξης του 7% .

Η περιοχή της Βιάννου απομακρυσμένη από τα αστικά κέντρα του νησιού στις παρυφές των Λασιθιώτικων Ορέων αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα συρρίκνωσης και γήρανσης του πληθυσμού που συνδυάζεται με την ολοένα και μεγαλύτερη ερήμωση των πιο μικρών ορεινών οικισμών. Ο Δήμος Βιάννου είναι από τους λιγιστούς στην Κρήτη όπου ο πληθυσμός παρουσιάζει φθίνουσα πορεία ακόμη και στην έδρα του Δήμου. Τα προβλήματα της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας απασχολούσαν τους κύκλους των λογίων της περιοχής στην πλούσια τοπική αρθρογραφία: Σε κείμενα του τοπικού τύπου παρουσιάζονται ενδιαφέρουσες απόψεις για τον κοινωνικο-οικονομικό μετασχηματισμό της περιοχής και τη δημογραφική συρρίκνωση. Σε άρθρο του στα *Βιαννίτικα* Νέα στις 15- 4-1979 και στις 15- 5-1979 ο Βιαννίτης λογοτέχνης Γεώργιος Τζαμουσάκης είχε σχολιάσει το φαινόμενο της αγροτικής εξόδου από την ευρύτερη περιοχή της Βιάννου προς αστικές περιοχές αναζητώντας τις αιτίες του φαινομένου της αστυφιλίας και της οικονομικής δυσπραγίας της περιοχής σε μια σειρά παράγοντες οι οποίοι δεν φαίνονται να έχουν εξαλειφθεί ακόμη και σήμερα. Οι πιο σημαντικοί από αυτούς τους παράγοντες είναι οι χαμηλές τιμές των προϊόντων, η ανυπαρξία τουριστικών υποδομών στην ορεινή Βιάννο που λόγω των φυσικών καλλονών της θα μπορούσε να αποτελέσει πόλο έλξης για τουρίστες και για τους απόδημους Βιαννίτες, οι τοπικές έριδες που συνδέονται με πολιτικές διαφορές και προσωπικές αντιδικίες που υπονομεύουν την κοινωνική συνοχή (Αληγιζάκης 2022: 35-37).

Ακόμη, σε κείμενο του εκδότη της ίδιας εφημερίδας Γιώργου Χρηστάκη τον Ιούλιο του 1981 με αφορμή τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων της απογραφής των κατοίκων της επαρχίας Βιάννου παρατίθενται ενδιαφέροντα σχόλια για τον κοινωνικό μετασχηματισμό της επαρχίας και την αναδιάρθρωση της οικονομίας της. Στο κείμενο σχολιάζεται η μείωση του πληθυσμού της επαρχίας (και ιδιαίτερα των παιδιών) σε σχέση με τις

ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές μεταβολές της τοπικής κοινωνίας, που από ότι φαίνεται συνεχίστηκαν και τις επόμενες δεκαετίες. Ο αρθρογράφος, σχολιάζει πως η μείωση του πληθυσμού οφείλεται κυρίως στη μετακίνηση Βιαννιτών προς το Ηράκλειο και την Αθήνα, διαδικασία ευθυγραμμισμένη με το ευρύτερο ρεύμα της αγροτικής εξόδου. Επιπλέον, τονίζει τη μετακίνηση κατοίκων από ορεινά χωριά σε παραθαλάσσιους οικισμούς που δημιουργήθηκαν είτε αναζωογονήθηκαν (Άρβη, Καστρί, Ψαρή Φοράδα). Σε αυτούς παρατηρείται μικρή τουριστική κίνηση και η ανάπτυξη της καλλιέργειας των οπωροκηπευτικών, της μπανάνας και του καρπουζιού σε θερμοκήπια τα οποία φαίνεται να είχαν καλύτερη στρεμματική απόδοση από την ελιά που καλλιεργούνταν στην ορεινή επαρχία της Βιάννου. Στα παραλιακά χωριά δημιουργούνται νέα σχολεία ενώ στην ορεινή Βιάννο (π.χ. Σύμη) κλείνουν. Παράλληλα γίνονται ενέργειες για την αναβάθμιση του προβληματικού οδικού δικτύου που συνδέει τις ορεινές περιοχές με τους παραθαλάσσιους οικισμούς (Αληγιζάκης 2022: 113-4).

Ιστορία

Η περιοχή της Βιάννου κατοικήθηκε στη νεολιθική εποχή όταν η ζωή ήταν νομαδική και η κατοίκηση γινόταν στα σπήλαια ενώ από το 2700 έως το 1900 π.Χ. άρχισαν να χτίζονται οι πρώτοι οικισμοί στην Άνω Βιάννο και στο Χόνδρο. Στην περίοδο αυτή λειτουργεί για πρώτη φορά το Ιερό της Σύμης. Την περίοδο του Μινωϊκού Πολιτισμού δημιουργούνται οι αρχαίοι οικισμοί στις θέσεις των σημερινών χωριών Αγίου Βασιλείου, Σύμης, Άρβης, Μύρτου, Ψαρής Φοράδας, Φαφλάγκου. Από το 1700 έως το 1450 π.Χ. η οικιστική ανάπτυξη φτάνει στο απόγειό της με νέες οικοδομικές και αρχιτεκτονικές τεχνικές. Στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας υπήρξε σειρά επαναστατικών κινήσεων οι οποίες κορυφώθηκαν περίπου στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Στα χρόνια της γερμανικής κατοχής στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο η μαρτυρική Βιάννος βομβαρδίστηκε από τους Γερμανούς και έγιναν μαζικές εκτελέσεις και καταστροφές από τους Ναζί εις βάρος αντάρτικων ομάδων. Το ολοκαύτωμα της Βιάννου με τις μαζικές εκτελέσεις κατοίκων και καταστροφές πάνω από 20 χωριών στις περιοχές της Βιάννου και της Ιεράπετρας από μονάδες της Βέρμαχτ στις 14-16 Σεπτεμβρίου του 1943, συνιστά ένα ιδιαίτερο τοπόσημο μνήμης. Σε αυτό το χρονικό διάστημα χωριά της Βιάννου κάηκαν ή λεηλατήθηκαν, οι σοδιές καταστράφηκαν και μεγάλος αριθμός κατοίκων εκτελέστηκε έπειτα από διαταγή του στρατηγού Φρίντριχ-Βίλχελμ Μύλλερ σαν αντίποινα για δράσεις

των αγωνιστών της Κρητικής αντίστασης. Για την αποζημίωση των καταστροφών των Ναζί στην περιοχή, την τελευταία δεκαετία έχουν υπάρξει πρωτοβουλίες από τοπικούς φορείς με διεκδικήσεις από το Γερμανικό κράτος.

Η Βιάννος γενέτειρα του διακεκριμένου λογοτέχνη και χρονογράφου Ιωάννη Κονδυλάκη διαθέτει πλούσια πολιτιστική παράδοση. Από τα χρόνια του μεσοπολέμου στη Βιάννο αναπτύχθηκε σημαντική, για τα δεδομένα της εποχής, πολιτιστική δραστηριότητα χάρις στη δράση του Προοδευτικού Τουριστικού Συλλόγου Βιάννου «ο Φεραίος» που μετέπειτα ονομάστηκε «Ο Διαβάτης» και τη συμβολή δασκάλων και φοιτητών της περιοχής (Αληγιζάκης 2019: 18). Στα χρόνια αυτά εμφανίζεται σε άτυπη μορφή το αθλητικό σωματείο Πατούχας και δημιουργείται ο Γεωργικός Συνεταιρισμός Βιάννου (1928). Στη διάρκεια της κατοχής η περιοχή της Βιάννου αποτέλεσε το βασικό χώρο συγκέντρωσης και δράσης του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ της Ανατολικής Κρήτης και στο πλαίσιο των πολιτιστικών πρακτικών που οργάνωνε η νεολαία της ΕΠΟΝ είχε δημιουργηθεί χορωδία και καλλιτεχνική ομάδα στην οποία συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, ο φημισμένος βιολιτζής Αντώνης Καρτσάκης, ο καλλίφωνος Μανώλης Στρατάκης και ο σατυρικός ποιητής Σπύρος Παπαδογιαννάκης (Αληγιζάκης 2022: 35-37). Στην περίοδο της μεταπολίτευσης σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων των Βιαννιτών που είχαν μετοικήσει σε αστικά κέντρα έπαιξαν οι Σύλλογοι Βιαννιτών Αθήνας «Ο Διαβάτης» και Ηρακλείου ο «Πατούχας» που συντηρούσαν μια περιοδική δραστηριότητα τόσο στις πόλεις αυτές όσο και στη Βιάννο, ιδίως κατά τη διάρκεια της θερινής περιόδου.

Ευθυγραμμισμένη με την ευρύτερη πολιτιστική δραστηριότητα της περιοχής είναι και η παράδοση της έκδοσης τοπικής εφημερίδας στη μεταπολιτευτική περίοδο. Η μηνιαία τετρασέλιδη εφημερίδα *Βιαννίτικα Νέα* εκδόθηκε για πρώτη φορά στις 14-9-1976, 33 χρόνια μετά το Ολοκαύτωμα της Βιάννου (14-9-1943), ένα ιστορικό τοπόσημο της επαρχίας. Η εφημερίδα ξεκίνησε με πρωτοβουλία του εκδότη και αρθρογράφου Γιώργου Βλαχάκη και είχε σταθερή συνεργασία με το φιλόλογο και αρθρογράφο Κωστή Στεφανάκη. Η εφημερίδα συνέχισε να εκδίδεται αδιάλειπτα για 26 ολόκληρα χρόνια (μέχρι το 2002) αποτελώντας ένα βασικό βήμα έκφρασης και προβληματισμού της τοπικής κοινωνίας. Στις στήλες της εφημερίδας φιλοξενήθηκαν κείμενα γνωστών λογίων με καταγωγή από τη Βιάννο (όπως ο λογοτέχνης και δημοσιογράφος Γιώργος Τζαμουσάκης, ο ηθοποιός, χρονογράφος και σκηνοθέτης Μανώλης Βλαχάκης και ο ηθογράφος Γιώργος Βολωνάκης) αλλά και διακεκριμένων επιστημόνων και ερευνητών

του νομού Ηρακλείου.⁹ Η εφημερίδα συμμετείχε σε εκδόσεις βιβλίων και σε πολιτιστικές εκδηλώσεις στην περιοχή. Ακολούθησε το 2002 η μηνιαία έκδοση της *Ηχώ της Βιάννου* από το δημοσιογράφο Μανώλη Σπανάκη, ένα ενδιαφέρον εγχείρημα που έφτασε να κυκλοφορεί με 16 σελίδες και κράτησε μέχρι τα χρόνια της πανδημίας το 2019. Έκτοτε η εφημερίδα εκδίδεται σε ψηφιακή μορφή ως viannitika.gr.¹⁰

Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του πολιτισμού στην περιοχή τα τελευταία έτη έχει το Κοινωφελές ίδρυμα Πνευματικό Κέντρο Άνω Βιάννου «Περικλής Βλαχάκης» που συστάθηκε το 2013 όταν ο Περικλής Βλαχάκης του Νικολάου αποφάσισε να δωρίσει την περιουσία του προκειμένου να χτιστεί ένα Πνευματικό Κέντρο στη γενέτειρά του, την Άνω Βιάννο. Είναι το πρώτο κοινωφελές ίδρυμα στο Δήμο Βιάννου και ένα από τα λιγοστά για την εκτός πόλεως Ηρακλείου περιοχή του νομού με σκοπό την ανάπτυξη πνευματικών, πολιτιστικών, συνεδριακών, επιμορφωτικών, και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων και την παροχή στέγης για προσωρινή διαμονή στον ξενώνα, σε όσους επιθυμούν να επισκεφτούν την περιοχή, έναντι συμβολικού τιμήματος. Η Βιάννος είχε αναπτύξει πλούσια μουσική παράδοση με βασικό μουσικό όργανο το βιολί και το μαντολίνο και παλιότερα την ασκομαντούρα. Γνωστοί Βιαννιώτες μουσικοί είναι οι βιολιτζήδες Αντώνης Καρτσάκης και ο Μύρων Κουτρομπάς και ο μαντολινέρης Δημήτρης Παπαματθαϊάκης ή Σκαρβελά (μαντολίνο).

Κοινωνική οργάνωση, κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές

Στην έδρα του Δήμου την Άνω Βιάννο στεγάζονται το Δημαρχείο και η Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου. Στον Δήμο Βιάννου οι πολίτες εξυπηρετούνται και λαμβάνουν υπηρεσίες φροντίδας μέσω του ΚΗΦΗ, του ΚΑΠΗ, του προγράμματος Βοήθεια στο Σπίτι και του ΚΕΠ. Ωστόσο, οι υπηρεσίες αυτές είναι υποστελεχωμένες, χωρίς κανένα/καμία κοινωνική/ό λειτουργό, ενώ για τα προνοιακά επιδόματα οι ωφελούμενοι καλούνται να εξυπηρετηθούν από τις υπηρεσίες του Δήμου Μίνωα Πεδιάδος. Χαρακτηριστικό στοιχείο της έλλειψης Κοινωνικών Δομών στην περιοχή είναι ότι πρόκειται για έναν από τους οκτώ

⁹ Αναφέρουμε ενδεικτικά τον ιστοριοδίφη και έφορο της Βικελαίας Βιβλιοθήκης Στέργιος Σπανάκης, τον τουρκολόγο και ιστοριοδίφη Νίκο Σταυρινίδη, τον ομότιμο (σήμερα) καθηγητή Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης Θεοχάρη Δετοράκη, τον Καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας και Κλασικών σπουδών Άγγελο Χανιώτη (σήμερα στο Ινστιτούτο Προηγμένων Σπουδών στη Σχολή Ιστορικών Μελετών στο Πρίνστον) και τη Διδάκτωρ Αρχαιολογίας Αγγελική Λεμπέση (βλ. Αληγιζάκης 2022: 51-8).

¹⁰ Βλ. <http://www.viannitika.gr>

Δήμους της Κρήτης που δεν διαθέτουν Κέντρο Κοινότητας για την εξυπηρέτηση των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Στον Δήμο Βιάννου οι σχολικές μονάδες, μεταξύ των οποίων σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, είναι κατανομημένες σε πέντε από τις δεκαέξι κοινότητες. Το σχολικό έτος 2021-2022 στον Δήμο Βιάννου λειτούργησαν πέντε Νηπιαγωγεία (σε Άνω Βιάννο, Άρβη, Ψαρή Φοράδα, Έμπαρο και Καστρί), 4 Δημοτικά σχολεία (σε Άνω Βιάννο, Άρβη, Ψαρή Φοράδα και Έμπαρο), ένα Γενικό Γυμνάσιο και ένα Γενικό Λύκειο στην Άνω Βιάννο. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τις 16 συνολικά κοινότητες του Δήμου Βιάννου οι πέντε μόνο διαθέτουν σχολικές μονάδες. Από αυτές, το σχολικό έτος 2021-22 η Άνω Βιάννος συγκέντρωσε το μεγαλύτερο αριθμό μαθητών/τριών σε όλες τις βαθμίδες (325) ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι στο Καστρί φοίτησαν μόνο 4 μαθητές/τριες. Στο Δήμο Βιάννο δεν λειτουργούν Ειδικά Σχολεία.

Πίνακας 14

Σχολικές μονάδες και αριθμός μαθητών 2021-22 σε Δημοτική Ενότητα Βιάννου

Κοινότητα	Νηπιαγωγεία	Μαθητές	Δημοτικά	Μαθητές	Γυμνάσια	Μαθητές	Λύκεια	Μαθητές	Σύνολο Σχολεία	Σύνολο Μαθητές
Άνω Βιάννος	1	16	1	116	1	116	1	77	4	325
Άρβη	1	13	1	43	-	-	-	-	2	56
Ψαρή Φοράδα	1	8	1	25	-	-	-	-	2	33
Έμπαρος	1	11	1	18	-	-	-	-	2	29
Καστρί	1	4			-	-	-	-	1	4
Σύνολο	5	52	4	202	1	116	1	77	11	447

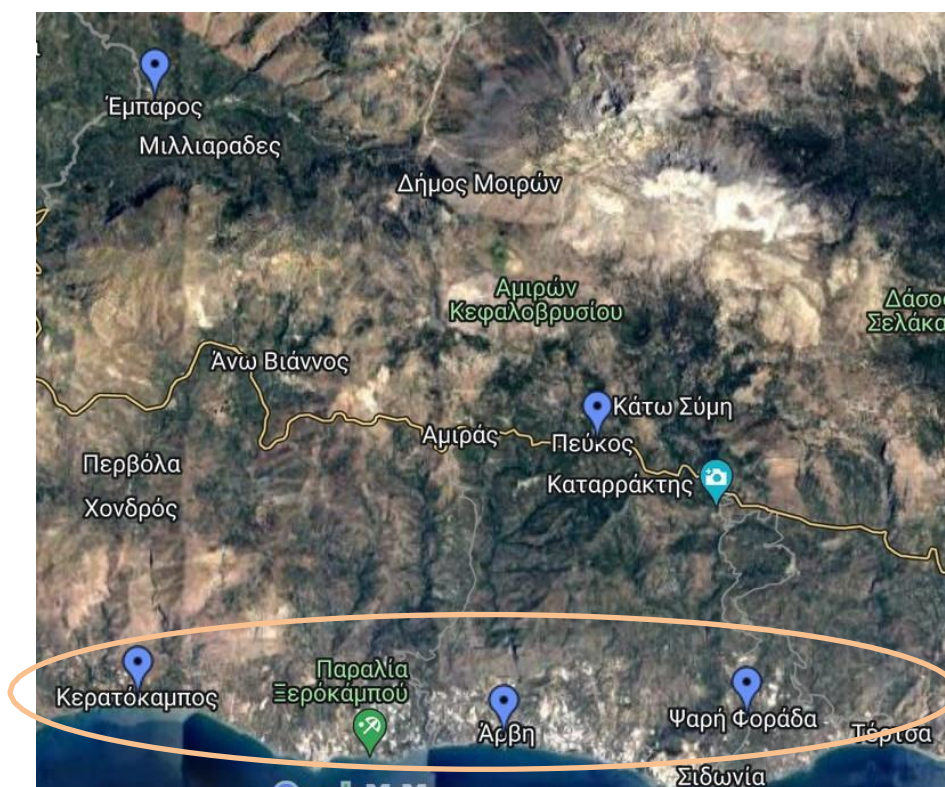
Πηγή: Σχολική Επιτροπή Δήμου Βιάννου (συλλογή δεδομένων Μαρία Ταμβάκη)

Οι αθλητικές υποδομές στο Δήμο Βιάννου είναι περιορισμένες, και η αθλητική δραστηριότητα επικεντρώνεται, κυρίως, στην Άνω Βιάννο, στην οποία από τα χρόνια του μεσοπολέμου υπάρχει ο αθλητικός-ποδοσφαιρικός σύλλογος «Πατούχας» Βιάννου που διαθέτει και ιδιόκτητο γήπεδο στην Αγία Μονή Βιάννου.

Στη Βιάννο η πρωτοβάθμια φροντίδα υγείας παρέχεται από το Κέντρο Υγείας Βιάννου, το οποίο στεγάζεται στην Άνω Βιάννο. Για έκτακτα περιστατικά οι κάτοικοι καλούνται να

μεταφερθούν στο Ηράκλειο, το οποίο βρίσκεται σε απόσταση περίπου 50χλμ. Συγχρόνως, στο Δήμο Βιάννου λειτουργούν πέντε Περιφερειακά Ιατρεία, για την εξυπηρέτηση των καθημερινών αναγκών των κατοίκων. Τα δύο εκ των πέντε βρίσκονται στην ορεινή πλευρά της Βιάννου, στους οικισμούς της Εμπάρου και του Πεύκου, ενώ τα υπόλοιπα τρία συγκεντρώνονται στην παραλιακή Βιάννο: στο Κερατόκαμπο, την Άρβη και τη Ψαρή Φοράδα όπου οι ανάγκες υγείας είναι αυξημένες τους καλοκαιρινούς μήνες, λόγω υψηλής τουριστικής δραστηριότητας. Στον Δήμο Βιάννου δεν λειτουργεί κάποιο Κέντρο Ψυχικής Υγείας, ενώ το κοντινότερο σημείο για την εξυπηρέτηση των ωφελούμενων για ζητήματα ψυχικής υγείας βρίσκεται στο Ηράκλειο.

Χάρτης δημόσιων Περιφερειακών Ιατρείων Δήμου Βιάννου

Πηγή: 7η ΥΠΕ Κρήτης, <https://www.hc-crete.gr/tabs1-pi>

Στο Δήμο Βιάννου υπάρχουν πέντε γεωργικοί συνεταιρισμοί οι οποίοι έχουν σημαντική παρουσία στην τοπική οικονομική ζωή. Δύο ελαιοκομικοί συνεταιρισμοί υπάρχουν αντίστοιχα στην Έμπαρο και στον Συκολόγο, δύο συνεταιρισμοί πρώιμων κηπευτικών στην Ψαρή Φοράδα και την Άρβη και ένας συνεταιρισμός που ασχολείται κυρίως με τον ελαιοκομικό τομέα στην Άνω Βιάννο.

Δείκτες αποστέρησης στο Δήμο Βιάννου

Η Βιάννος παρουσιάζεται 3η στη σειρά των περισσότερο αποστερημένων περιοχών στο σύνολο των Δήμων Κρήτης, με ποσοστό αποστερημένων χωρικών μονάδων 56,3% (από τις 16 περιοχές του Δήμου οι 9 βρίσκονται στο 5^ο κλιμάκιο, εκείνο της μεγαλύτερης αποστέρησης). Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι οικισμοί που συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη αποστέρηση (>50), το σύνολο των οποίων συγκεντρώνεται στο βόρειο τμήμα του Δήμου Βιάννου στις παρυφές των Λασιθιώτικων Ορέων.

Πίνακας 15

Οικισμοί Δήμου Βιάννου με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αποστέρησης >50

Οικισμοί Δήμου Βιάννου	Δείκτης Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης
Καλάμι	100
Κεφαλοβρύσι	75,4
Άγιος Βασίλειος	65,7
Συκολόγος	64,1
Κάτω Βιάννος	61,1
Αμιράς	57,4
Αφράτι	56

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021)

Χάρτης χωρικής απεικόνισης οικισμών Δήμου Βιάννου με τη μεγαλύτερη αποστέρηση

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Σε σχέση με το εισόδημα (βλ. πίνακες Κεφ. ΙΙΙ 24, 25 και 26), στο Δήμο Βιάννου το 2018 και 2019 καταγράφηκαν υψηλά ποσοστά φορολογικών δηλώσεων κάτω των 5000 € (65,7% και 60,7%, αντίστοιχα), συνθήκη πολύ δυσμενέστερη από εκείνη της Π.Ε. Ηρακλείου στην οποία τα αντίστοιχα ποσοστά κυμάνθηκαν στο 57,0% και 53,2%. Αναφορικά με το μέσο δηλωθέν εισόδημα, ο Δήμος Βιάννου βρίσκεται στη δεύτερη χειρότερη θέση μεταξύ των υπό μελέτη Δήμων καθώς το 2018 δεν ξεπέρασε τα 545,01

€/φορολογική δήλωση και το 2019 τα 540,91 €/ανά φορολογική δήλωση, ποσά σημαντικά χαμηλότερα σε σύγκριση με τα αντίστοιχα της Περιφέρειας Κρήτης (1048,64 € και 1064,66 €). Τέλος, το ποσοστό των δικαιούχων του ΕΕΕ στο σύνολο των φορολογικών δηλώσεων του Δήμου Βιάννου για το 2019 είναι αρκετά υψηλότερο (6,7%) από το αντίστοιχο ποσοστό στο σύνολο της Κρήτης (4,5%).

Στο πεδίο της απασχόλησης (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 27, 28 και 29), το 4,1% του πληθυσμού τον Ιανουάριο του 2020 δήλωνε άνεργο, ποσοστό αυξημένο κατά 8,48% σε σχέση με τον Ιανουάριο του 2018 (179 έναντι 165 ανέργων). Αντίστοιχα, από το σύνολο των εγγεγραμμένων ανέργων οι μακροχρόνια άνεργοι για τους μήνες Ιανουάριο, Μάιο και Αύγουστο του 2019 συγκέντρωσαν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά: 43,51%, 58,33% και 51,61% αντίστοιχα. Πρόκειται για ποσοστά σημαντικά υψηλότερα από εκείνα της Περιφέρειας Κρήτης (21,26%, 45,79% και 43,17%), συνθήκη που υποδηλώνει ότι από τους άνεργους κατοίκους της Βιάννου το 2019 οι μισοί σχεδόν αντιμετώπιζαν μακροχρόνια ανεργία. Επιπλέον, από τα στοιχεία της απογραφής του 2011 φαίνεται ότι στο Δήμο Βιάννου, το ποσοστό απασχολούμενων χωρίς ειδικευση ήταν υψηλό (16,72%) και σημαντικά υψηλότερο από το αντίστοιχο της Π.Ε. Ηρακλείου (10, 31%) και το σύνολο της Κρήτης (10,98%).

Σε σχέση με το επίπεδο εκπαίδευσης των κατοίκων Βιάννου (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 30, 31 και 32) παρατηρούμε ότι το ποσοστό εγκατάλειψης της βασικής εκπαίδευσης το 2011 ήταν σημαντικά υψηλότερο (17%) από το αντίστοιχο της Περιφέρειας Κρήτης (12,4%). Αντίθετα, πολύ χαμηλότερο ήταν το ποσοστό των κατοίκων με πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (6,5% έναντι 14,6%), με το Δήμο να διαθέτει πολύ υψηλό ποσοστό αποφοίτων Δημοτικού (41,5%). Η χαμηλή συμμετοχή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση επιβεβαιώνεται και από το υψηλό ποσοστό των νέων ηλικίας 19-24 ετών που το ίδιο έτος ενώ είχαν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση βρισκόταν εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης αλλά και απασχόλησης (12,62%). Η σχολική διαρροή, από την άλλη πλευρά,

καταγράφεται μειωμένη στο Δήμο Βιάννου, καθώς το 2020 το ποσοστό ήταν μόλις 0,05%, σε αντίθεση με το 0,29% της Π.Ε. Ηρακλείου.

Τα διαθέσιμα ποσοτικά δεδομένα για τον τομέα της στέγασης (βλ. Κεφ. III πίνακες 33, 34 και 35) καταδεικνύουν επιμέρους προβλήματα στο Δήμο. Αν και η Βιάννος σε ένα πρώτο επίπεδο δεν φαίνεται να συγκεντρώνει υψηλά ποσοστά στεγαστικής φτώχειας (9% σε αντίθεση με το 12,6% της Π.Ε. Ηρακλείου το 2011), στην περιοχή υπάρχουν φτωχά νοικοκυριά με παλιές κατοικίες και χωρίς στοιχειώδεις ανέσεις. Το καθεστώς της ιδιοκατοίκησης επηρεάζει και τους δείκτες που αφορούν το ζήτημα της ενοίκησης, με το Δήμο να συγκεντρώνει χαμηλά ποσοστά παραχώρησης και μίσθωσης κατοικιών και αντίστοιχα χαμηλό ποσοστό δικαιούχων στεγαστικού επιδόματος σε σύγκριση με την Π.Ε. Ηρακλείου και την Περιφέρεια Κρήτης (2,20% έναντι 4,75% και 5,24% αντίστοιχα το 2020). Από την άλλη πλευρά, η Βιάννος στην απογραφή του 2011 συγκέντρωνε το υψηλότερο ποσοστό νοικοκυριών χωρίς θέρμανση (17,55%), αρκετά υψηλότερο από το αντίστοιχο της Π.Ε. Ηρακλείου (10,79%). Λαμβάνοντας υπόψη ότι μεγάλο τμήμα του Δήμου βρίσκεται σε ημιορεινή περιοχή, τα εισοδήματα των νοικοκυριών είναι χαμηλά και το κόστος της ενέργειας έχει αυξηθεί σημαντικά, το ζήτημα της θέρμανσης αναμένεται να επιδεινωθεί στο επόμενο διάστημα.

Ενδείξεις αποστερήσης υπάρχουν και στην προσβασιμότητα στη φροντίδα (βλ. Κεφ. III πίνακες 36 και 37). Ο Δήμος Βιάννου, σύμφωνα με την απογραφή του 2011, συγκεντρώνει τα υψηλότερα ποσοστά ηλικιωμένων ατόμων (ηλικίας άνω των 65) στο σύνολο του πληθυσμού (32,90%). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ίδιος δείκτης στην Π.Ε. Ηρακλείου βρίσκεται στο 16,87%. Αντίστοιχα υψηλά είναι και τα ποσοστά του πληθυσμού χωρίς αυτοκίνητο, με τη Βιάννο να βρίσκεται στο 27,79%, ενώ η Π.Ε. Ηρακλείου βρίσκεται στο 18,05%.

Σε μία ανάλυση της πορείας του πληθυσμού μεταπολεμικά (1951-2011) στις πιο αποστερημένες περιοχές του Δήμου Βιάννου, παρατηρείται σημαντική τάση ερήμωσης. Ο Δήμος Βιάννου είναι ο μοναδικός από τους υπό μελέτη αποστερημένους Δήμους που παρουσιάζει μια σαφή δημογραφική τάση μείωσης του πληθυσμού σε όλους τους οικισμούς, ακόμα και στην έδρα του Δήμου, την Άνω Βιάννο, ο πληθυσμός της οποίας τις δεκαετίες 1951-2011 μειώθηκε περίπου στο μισό (από 1.611 κατοίκους το 1951 στους 762 το 2011). Χαρακτηριστικό παράδειγμα οικισμού με σημαντική μείωση πληθυσμού είναι

το χωριό Καλάμι, το οποίο από τους 501 κατοίκους το 1951 έφτασε στους μόλις 8 το 2011.

Πίνακας 16

Εξέλιξη πληθυσμού πιο αποστερημένων οικισμών Δήμου Βιάννου (1951-2011)

Οικισμός	Δείκτης ΣΠΑ	Πορεία Πληθυσμού							Μεταβολή (%)
		1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011	
Καλάμι	100	420	501	447	179	93	44	8	-98
Άγιος Βασίλειος	65,7	707	738	550	423	357	240	180	-74,5
Κάτω Βιάννος	61,1	325	307	258	208	180	150	108	-66,8
Αμυρά	57,4	825	827	693	499	468	353	321	-61,1
Κεφαλοβρύσι	75,4	285	183	262	168	213	162	128	-55
Αφράτι	56	295	304	298	250	310	174	151	-47,5
Συκολόγος	64,1	532	523	477	368	371	359	314	-41

Πηγή: Συγκέντρωση στοιχείων από απογραφές πληθυσμών 1951-2011 της ΕΛΣΤΑΤ στο Ανδριώτης 2006, και από Δείκτες ΣΠΑ στο Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης (2021).

Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων Δήμου Βιάννου

Οι πιο σημαντικές θεματικές που αναδείχθηκαν έπειτα από την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων συνεντεύξεων στο Δήμο Βιάννου επικεντρώνονται σε ζητήματα της τοπικής οικονομίας, στο ανεπαρκές οδικό δίκτυο, τις ελλείψεις σε επίπεδο δομών και υπηρεσιών, στην πληθυσμιακή γήρανση, τη μετακίνηση των νέων σε αστικά και ημιαστικά κέντρα και την έλλειψη θέσεων εργασίας και κινήτρων για τη διατήρηση του νεαρού πληθυσμού της περιοχής.

Η κοινωνική ζωή στη Βιάννο

Όσον αφορά τη ζωή στο Δήμο Βιάννου οι συνεντευξιαζόμενοι/ες τονίζουν τις δυσκολίες της καθημερινής συμβίωσης στην περιοχή, τους παραδοσιακούς δεσμούς που χαρακτηρίζουν την τοπικότητα αλλά και το βίωμα της σταδιακής αλλοτρίωσης των κοινωνικών δεσμών. Εστίες κοινωνικότητας αποτελούν τα καφενεία των οικισμών (που σε σχέση με το παρελθόν είναι λιγότερα), οι λιγοστοί χώροι εστίασης και το γήπεδο του Πατούχα στη Άνω Βιάννο. Στη θερινή περίοδο η παρουσία Ελλήνων και αλλοδαπών τουριστών στους παραθαλάσσιους οικισμούς διευκολύνει την ανάπτυξη μιας κοινωνικής και ψυχαγωγικής δραστηριότητας γύρω από καταστήματα εστίασης (ταβέρνες,

καφετέριες, καφενεία και ζαχαροπλαστεία). Το καλοκαίρι στις περιοχές αυτές παρατηρείται και μια αυξημένη κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα.

Στις συνεντεύξεις σχολιάζονται τα στοιχεία της αλληλοβοήθειας και της αλληλεγγύης, εμφανή στο πλαίσιο των μικρών κοινοτήτων στον Δήμο. Εντούτοις αναφέρεται συχνά η φθορά των κοινωνικών δεσμών στο πέρασμα των χρόνων η οποία αποδίδεται σε ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές ή και στην είσοδο των μεταναστών. Συγχρόνως, αναδύονται και στοιχεία συγκρούσεων μεταξύ των κατοίκων με κεντρικά θέματα τις διαμάχες τόσο μεταξύ επαγγελματιών της περιοχής όσο και ανάμεσα σε κτηνοτρόφους και αγρότες. Ένα σημαντικό πρόβλημα, το οποίο αποτελεί και αφορμή συγκρούσεων μεταξύ των κατοίκων, αποτελεί το ζήτημα της άρδευσης των καλλιεργειών των αγροτών. Η μετανάστευση έχει, επίσης, βιωθεί από ορισμένους κατοίκους ως στοιχείο αλλοτρίωσης σημαντικών κοινωνικών δεσμών, όπως αυτών της αλληλοβοήθειας. Οι ίδιοι οι κάτοικοι ερμηνεύουν αυτό το γεγονός, αναφέροντας πως πριν την εγκατάσταση των μεταναστών στον τόπο τους, χαρακτηριστικά αλληλεγγύης αναδεικνύονταν κυρίως μέσα στο πλαίσιο μιας οικονομίας της ανταλλαγής στις αγροτικές κοινότητες. Με τις «ανταλλαγές» εργασίας ανάμεσα στα νοικοκυριά της περιοχής είχε αναπτυχθεί μια κουλτούρα αλληλοβοήθειας στον κοινωνικό ιστό και μια λογική ανταλλακτικής οικονομίας. Η ανάπτυξη της εκχρηματισμένης καπιταλιστικής οικονομίας και η έλλειψη εργατικών χεριών στην τοπική οικονομία έχει στρέψει στην αναζήτηση εργατών γης και την παρακμή του μοντέλου της οικιακής οικονομίας και αυτοκατανάλωσης που υπήρχε στο παρελθόν. Αυτή η συνθήκη ερμηνεύεται ως μια διαδικασία αλλοτρίωσης των κοινωνικών σχέσεων αλληλεγγύης που αποδίδεται στο φαινόμενο της οικονομικής μετανάστευσης.

Τώρα αυτή η τάση έχει μειωθεί, έως έχει εκλείψει [...] από τότε λοιπόν που υπήρχε αυτή η μετανάστευση, από κει και μετά άρχισε να φθίνει αυτό το φαινόμενο. Και βέβαια αυτό επηρέασε τη σχέση των ανθρώπων. Διότι αυτή η σχέση δημιούργησε άλλους δεσμούς μεταξύ των ανθρώπων (Συνέντευξη Νο 18).

Εντούτοις, ορισμένοι μετανάστες αναφέρουν ότι έχουν ενταχθεί στον κοινωνικό ιστό και δεν βιώνουν διακρίσεις ή ρατσιστικά φαινόμενα. Παράλληλα, στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης στην περιοχή τονίζουν πως τυχόν διαμάχες συζητούνται μεταξύ των κατοίκων στο πλαίσιο της κοινότητας.

Παλιά, πολύ παλιά υπήρχαν προβλήματα. Τι κάνω εγώ σαν πρόεδρος κοινότητας: τους μαζεύω κάνουμε μία κουβέντα άλλοι έχουνε κάποια προβλήματα μεταξύ τους επεμβαίνει το Κοινοτικό συμβούλιο, σαν κοινότητα μιλάω τώρα. Σε γενικές γραμμές όμως δεν έχουμε προβλήματα. Συνήθως έρχονται αυτοί που είναι.. την τελευταία δεκαετία έρχονται οι ίδιοι ..οι οποίοι νιώθουν ένα σώμα με μας. Είναι κάποιοι οικογενειάρχες που έχουνε παιδιά, είναι και κάνα 3-4 άτομα που είναι μόνιμοι εδώ, τα παιδιά τους πάνε σχολείο και αυτά (Συνέντευξη Νο 21).

Για τη θέση της γυναίκας στον Δήμο Βιάννου σχολιάζεται ότι οι γυναίκες στη σύγχρονη εποχή απολαμβάνουν περισσότερες ελευθερίες σε σχέση με το παρελθόν, παρότι η παρουσία τους εξακολουθεί να συνδέεται, κυρίως, με τον ιδιωτικό χώρο. Εντούτοις, πλέον η συμμετοχή τους σε δημόσιες εκδηλώσεις και η παρουσία τους στον ανδροκεντρικό χώρο του καφενείου αποτελεί σταδιακά οικεία συνθήκη.

Εντάξει δεν είναι όπως παλιά. Παλιά ας πούμε μπορούσες να δεις γυναίκα να καπνίζει; Τώρα εντάξει. Μπορεί να κάτσει επαέ να πίνει που λέει ο λόγος ένα καφέ, αλλά σπάνια στα χωριά (Συνέντευξη Νο 22).

Σε σχέση με τη συμμετοχή στα κοινά παρατηρείται μια τάση απαξίωσης των θεσμών και των πολιτικών του κράτους και μια τάση αποστασιοποίησης από τις συλλογικές δράσεις, συνθήκη που ως ένα βαθμό αποδίδεται στην ύπαρξη ενός γερασμένου πληθυσμού και στην απουσία ενδιαφέροντος από πλευρά της νέας γενιάς:

Είμαστε γερασμένος πληθυσμός εδώ και δεν ασχολούνται, να σκεφτείτε ότι εγώ ασχολούμαι 20 χρόνια τώρα με τα κοινά και προσπαθώ κάθε φορά και ειδικά τώρα στο συνεταιρισμό να δω 2 άτομα, 3, 5 νέους, με μένα παράλληλα να .. να κάνουνε, να τη βρουνε που λέμε εμείς εδώ στο χωριό, να μάθουνε. Όμως δεν ενδιαφέρονται, αυτό είναι το δυσάρεστο (Συνέντευξη Νο 21).

Η οικονομική κρίση αλλά και η μετέπειτα κοινωνική αποστασιοποίηση την περίοδο της πανδημίας επηρέασε το πλαίσιο των εκδηλώσεων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων της κοινότητας. Έτσι περιορίστηκε η δράση των πολιτιστικών συλλόγων και το ενδιαφέρον και η κινητοποίηση των κατοίκων σε διοργανώσεις μουσικών και επιμορφωτικών εκδηλώσεων, εκθέσεων φωτογραφίας, εκδόσεων CD και βιβλίων. Ωστόσο, στους παραλιακούς οικισμούς του Δήμου Βιάννου τη θερινή περίοδο διοργανώνονται πολλές μουσικές εκδηλώσεις και γλέντια με παραδοσιακούς μουσικούς

αλλά και λαϊκούς ή έντεχνους καλλιτέχνες από την Ελλάδα. Οι γιορτές μπανάνας στην Άρβη κάθε Αύγουστο αποτελούν παράδειγμα τέτοιων εκδηλώσεων. Στην Άνω Βιάννο που έχει πλούσια πολιτιστική παράδοση γίνονται και άλλες εκδηλώσεις, όπως θεατρικές παραστάσεις και ομιλίες με διοργανωτές, συνήθως τον τοπικό πολιτιστικό σύλλογο, συχνά με τη συνέργεια του Δήμου και της Περιφέρειας Κρήτης.

«Βασικό πρόβλημα είναι η στέρηση της Βιάννου από τις υπηρεσίες»: Ανεπάρκειες υπηρεσιών, υποδομών και πόρων

Στις συνεντεύξεις σχολιάστηκε έντονα το πρόβλημα της δημογραφικής γήρανσης το οποίο επιδεινώνεται λόγω της μετανάστευσης των νέων, που εγκαταλείπουν την περιοχή προς αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής και εργασίας. Οι νέοι της περιοχής δυσκολεύονται να βρουν εργασία αφού μεγάλο μέρος της οικονομίας της Βιάννου βασίζεται στη μονοκαλλιέργεια της ελιάς, η οποία δεν αρκεί για τη διασφάλιση ενός αξιοπρεπούς εισοδήματος. Επισημαίνοντας τη σημασία του προβλήματος, οι κάτοικοι της περιοχής ζητούν από την τοπική αυτοδιοίκηση και το κεντρικό κράτος να προχωρήσουν στις κατάλληλες ενέργειες για την επίλυσή του. Τα προβλήματα απασχόλησης που συνδέονται με τις περιορισμένες δυνατότητες της τοπικής οικονομίας και η μετανάστευση των νέων επηρεάζουν και την κοινωνική καθημερινότητα των κατοίκων, οι οποίοι βιώνουν ένα αίσθημα αποξένωσης και περιορισμού των εστίων κοινωνικότητας στην αγροτική κοινωνία. Πολλά καφενεία της περιοχής έχουν κλείσει, οι χώροι διασκέδασης για τους νέους είναι περιορισμένοι και υπάρχουν ελλείψεις στις δομές της εκπαίδευσης. Οι ντόπιοι θεωρούν ότι η οικονομική κρίση συνέβαλε σημαντικά στην παραπάνω διαδικασία:

Καταρχάς υπάρχει ένα μεγάλο πρόβλημα σε όλη την εμβέλεια της περιοχής, διότι ο πληθυσμός εδώ είναι γερασμένος, οι νέοι έχουν φύγει διότι δουλεύουν σε ξενοδοχεία στην ευρύτερη περιοχή του Ηρακλείου [...] Όμως και μεγάλος πληθυσμός έχει φύγει διότι δε βρίσκουν δουλειά εδώ [...] Το 2010-12 το παλεύαμε λίγο, από το 12 και μετά έχουνε φύγει (Συνέντευξη Νο 21).

Οι ελλείψεις υπηρεσιών στην περιοχή θεματοποιούνται ως ένα από τα βασικά προβλήματά της. Όπως αναφέρεται μέχρι πρότινος στην περιοχή λειτουργούσαν διάφορες υπηρεσίες, όπως ΟΤΕ, ΔΕΗ, κοινωφελείς οργανισμοί, τράπεζες, γραφεία γεωργικής ανάπτυξης, κτηνιατρία κ.α. Την τελευταία δεκαετία το σύνολο των υπηρεσιών αυτών έχει κλείσει ή υπολειτουργεί, γεγονός που ενισχύει την κοινωνική απομόνωση της περιοχής μειώνοντας,

παράλληλα, την προσβασιμότητα στις υπηρεσίες. Η παραπάνω συνθήκη δημιουργεί στους κατοίκους μια αίσθηση κοινωνικού αποκλεισμού:

Καταρχήν το βασικό πρόβλημα είναι η στέρηση της Βιάννου από τις υπηρεσίες που είχε πριν από κάποια χρόνια. Αυτή τη στιγμή, τελευταία έχει τελείως- πώς να το πω, απομονωθεί. Ακόμη και η τράπεζα λειτουργεί δύο μέρες τη βδομάδα, έχει μείνει μία τράπεζα -η Παγκρήτια Συνεταιριστική- η Πειραιώς έχει φύγει πριν ένα χρόνο περίπου, με αποτέλεσμα ο κόσμος μας να έχει μεγάλη στέρηση από κάποια αγαθά που έπρεπε να έχει [...]. Κοίταξε να δεις, η μεγάλη αλλαγή έγινε από τότε που αρχίσανε και ξηλώνονται οι υπηρεσίες, έτσι; (Συνέντευξη Νο 20).

Συγχρόνως στο Δήμο παρατηρούνται και προβλήματα που σχετίζονται με το ανεπαρκές οδικό δίκτυο της περιοχής, το οποίο δυσχεραίνει σε μεγάλο βαθμό τις μετακινήσεις λόγω της μορφολογίας του και της καθυστέρησης της ολοκλήρωσης του οδικού δικτύου Ηρακλείου-Βιάννου. Η συνθήκη αυτή επιδρά αρνητικά στην τοπική οικονομία, καθώς εμποδίζει την άμεση και εύκολη πρόσβαση στους περισσότερους οικισμούς, μεταξύ των οποίων και παραθαλάσσιοι, η πρόσβαση στους οποίους γίνεται με στενούς και γεμάτο στροφές δρόμους, αποθαρρυντικοί για την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας.

Σχετικά με τις κεντρικές πολιτικές για την ανάπτυξη του τόπου και την επίλυση των υπαρχόντων προβλημάτων, σχολιάζεται η αδράνεια του κεντρικού κράτους σε ζητήματα αγροτικής πολιτικής και το πρόβλημα της υποχρηματοδότησης των αγροτικών δήμων, γεγονός που δυσκολεύει την αντιμετώπιση των διαρθρωτικών προβλημάτων της τοπικής κοινωνίας. Όπως αναφέρουν οι κάτοικοι, οι αρχές θα έπρεπε να επενδύσουν σε βασικές υποδομές, όπως είναι το οδικό δίκτυο και να συμβάλουν στην ενίσχυση του πρωτογενή τομέα και του τουρισμού στην περιοχή, διαμορφώνοντας τις κατάλληλες συνθήκες για την επανακατοίκησή της από νέους. Η έλλειψη στήριξης και από την Τοπική Αυτοδιοίκηση σε μειονεκτικές περιοχές, όπως είναι η Βιάννος θεματοποιείται ως βασικό ζήτημα, με τους κατοίκους να δηλώνουν ότι βιώνουν ένα αίσθημα απαξίωσης και ότι καλούνται να διαχειριστούν μόνοι τους τα προβλήματά τους μέσα από πρακτικές αλληλλοβοήθειας και αλληλεγγύης.

Επιπλέον, η συνεργασία των ανθρώπων με την Περιφέρεια και τον Δήμο φαίνεται να έχει περισσότερες προοπτικές και εκπρόσωποι τοπικών συνεταιρισμών τονίζουν τις ανάγκες

και αναφέρουν για περαιτέρω συνεργασία και επικοινωνία με τις τοπικές αρχές, το οποίο όμως, όπως αναφέρουν, μέχρι στιγμής δεν έχει πραγματοποιηθεί.

Πιστεύω ότι και ο Δήμος και η Περιφέρεια, που βοηθάνε εδώ, μπορούσαν να γίνουν κάποιες συναντήσεις με προέδρους, με φορείς κάτω στην περιφέρεια και να τα συζητήσουμε όλα αυτά και να δούμε λύσεις, να δούμε πώς μπορούμε να προχωρήσουμε (Συνέντευξη Νο 21).

Σχετικά με τις κοινωνικές υπηρεσίες που υπάγονται στη διοικητική λειτουργία του Δήμου σχολιάζεται πως η μείωση των επιχορηγήσεων από το κράτος συνδυαστικά με τη μείωση των αυτοτελών φόρων του Δήμου, συνεπάγεται το δραστικό περιορισμό των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τους πολίτες. Ως εκ τούτου ο Δήμος αδυνατεί να στελεχώσει πλήρως τις υπηρεσίες του, με αποτέλεσμα τόσο οι διοικητικοί υπάλληλοι όσο και το τεχνικό προσωπικό να καλούνται να ανταπεξέλθουν σε μεγαλύτερο όγκο εργασίας, ενώ πολλές φορές ο Δήμος καλείται να μισθώσει και εξωτερικούς συνεργάτες.

Όσον αφορά στις κοινωνικές δομές του Δήμου, σχολιάζεται πως ενώ λειτουργούν τρεις δομές υπηρεσιών (το ΚΑΠΗ, το ΚΗΦΗ και το Πρόγραμμα Βοήθεια στο Σπίτι) οι οποίες ανταπεξέρχονται σε κάποιο βαθμό στις ανάγκες της περιοχής, οι υπηρεσίες αυτές αντιμετωπίζουν ζητήματα υποστελέχωσης: δεν έχουν επαγγελματίες κοινωνικούς λειτουργούς και οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν ζητήματα εργασιακής επισφάλειας, λόγω της φύσης των συμβάσεων εργασίας, οι οποίες είναι ορισμένου χρόνου και συχνά χωρίς δικαίωμα ανανέωσης (κοινωφελή προγράμματα). Οι συνθήκες αυτές οδηγούν στη μειωμένη λειτουργικότητα του προσωπικού και στην αδυναμία παροχής εξειδικευμένων υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας που παραδοσιακά παρέχουν οι κοινωνικοί λειτουργοί.

Σχετικά με το Κέντρο Υγείας του Δήμου Βιάννου, επισημαίνεται ο κοινωνικός του ρόλος και η δικτύωσή του με τα Περιφερειακά Ιατρεία, τα οποία παρέχουν υπηρεσίες πρωτοβάθμιας υγείας στους οικισμούς του Δήμου. Σε αφηγήσεις στελεχών του Κέντρου Υγείας σχολιάζονται οι αυξημένες ανάγκες των κατοίκων, μεγάλο μέρος των οποίων είναι ηλικιωμένοι και αντιμετωπίζουν ποικίλα προβλήματα υγείας. Παράλληλα τονίζονται και οι προσπάθειες που γίνονται από τους εργαζόμενους του Κέντρου Υγείας και των τοπικών κοινωνικών υπηρεσιών να ανταποκριθούν όχι μόνο στις υγειονομικές αλλά και στις κοινωνικές ανάγκες των πολιτών.

«Η αδυναμία να ζήσουν ευπρεπώς»: Οικονομική δραστηριότητα, ανάπτυξη, ανισότητες και αποστέρηση

Η τοπική οικονομία της Βιάννου βασίζεται στον πρωτογενή τομέα και τον τουρισμό. Βασικό χαρακτηριστικό της αποτελεί η διαμόρφωση δύο διαφορετικών ζωνών οικονομικής δραστηριότητας, στην παραλιακή και την ορεινή Βιάννο. Στην ορεινή Βιάννο, η οικονομία βασίζεται κυρίως στον πρωτογενή τομέα και την ελαιοκαλλιέργεια. Στην Άνω Βιάννο η εμπορική δραστηριότητα είναι υποτυπώδης, με λίγα καταστήματα εστίασης, υπηρεσίες εκπαίδευσης και δημοτικές υπηρεσίες. Στον παραλιακό άξονα της Βιάννου, σε περιοχές όπως οι οικισμοί Κερατοκάμπου-Καστρίου, Άρβης, Ψαρής Φοράδας και Τέρτσας η ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα σχετίζεται περισσότερο με την καλλιέργεια πρώιμων κηπευτικών, τα οποία προσφέρουν ένα όχι τόσο υψηλό, αλλά σταθερό εισόδημα στους παραγωγούς. Συγχρόνως στην παραλιακή Βιάννο, κατά τους θερινούς μήνες, οι κάτοικοι εκμεταλλεύονται και κάποιες βασικές τουριστικές υποδομές της περιοχής στην εστίαση και στη στέγαση.

Αυτή η διάκριση της ορεινής με την παραθαλάσσια Βιάννο είναι κεντρική στις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων. Η ενισχυμένη οικονομική δραστηριότητα στην παραλιακή Βιάννο ωθεί μεγάλη μερίδα των κατοίκων να μετακινούνται από την ορεινή στην παραλιακή Βιάννο, για οικονομικούς λόγους. Σε αυτή τη βάση σχολιάζεται η διαφορά στην οικονομική δραστηριότητα μεταξύ παραλιακής και ορεινής Βιάννου και οι επιπτώσεις της στην κοινωνική ζωή και το επίπεδο διαβίωσης των κατοίκων.

Και η ποιότητα ζωής έχει άμεση σχέση με την οικονομία. Και υπάρχει μία διαφορετικότητα, η ποιότητα ζωής στην ορεινή πλευρά του Δήμου, με το παραλιακό μέτωπο. Και εξαιτίας της, των διαφορετικών τρόπων ζωής των ανθρώπων, με την έννοια της επαγγελματικής ενασχόλησης και της διαφορετικής απόδοσης της καλλιέργειας (Σ19).

Ένα άλλο στοιχείο που τονίζεται στις αφηγήσεις είναι η σημαντική παρουσία των αγροτικών συνεταιρισμών στην περιοχή που σύμφωνα με σχετικούς σχολιασμούς είναι αρκετά ανεπτυγμένη αφού «ο κόσμος έχει καταλάβει ότι μέσα από την οικονομική κυρίως συλλογικότητα, μπορεί να έχει αποτελέσματα οικονομικά». Παράλληλα, τονίζεται η απροθυμία των νέων να ενταχθούν στους τοπικούς συνεταιρισμούς σε ιδιαίτερους τομείς όπως είναι η προώθηση και η τυποποίηση αγροτικών προϊόντων.

Και προσεγγίζω παιδιά, ηλικίες μέχρι 35-40 χρόνων να τους δώσω ώθηση να ρθουν εδώ.. στο τυποποιητήριο αυτό που έχουμε κάνει να δώσω και θέσεις εργασίας.. να πάρουμε τα προϊόντα μας, να τα πάμε και έξω [...] Υπάρχει μία ανταπόκριση από κάποιους αλλά είναι και ορισμένοι διστακτικοί γιατί σου λέει θα πάω τώρα στο συνεταιρισμό και αν δουλέψω. θα βρούμε αγορές αλλά ψάχνω ανθρώπους και παιδιά να ασχοληθούν με την προώθηση του προϊόντος που πιστεύω θα δώσει κάποιες θέσεις εργασίας εδώ με αποτέλεσμα να κάτσει εδώ ένας να δημιουργήσει οικογένεια και να πάμε παρακάτω (Συνέντευξη 21).

Σχετικά με τις εργασιακές συνθήκες στον πρωτογενή τομέα φαίνεται πως παρότι οι ανάγκες σε εργασιακό δυναμικό είναι αυξημένες, υπάρχει απροθυμία των νέων να απασχοληθούν περιστασιακά ως εργάτες γης με χαμηλά ημερομίσθια. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και σχολιασμοί για την οικονομική κατάσταση των κατοίκων της περιοχής και το ζήτημα των ανισοτήτων. Έτσι, σχολιάζεται πως μολονότι δεν υπάρχουν άνθρωποι που ζουν σε συνθήκες απόλυτης ένδειας, το ταξικό χάσμα μεγαλώνει μεταξύ των οικονομικά αποστερημένων και των πιο εύπορων με αρνητικές επιδράσεις στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων, οι οποίοι δυσκολεύονται να ανταπεξέλθουν σε βασικές ανάγκες. Στο παρακάτω απόσπασμα περιγράφονται και οι επιπτώσεις της οικονομικής εξαθλίωσης στην κοινωνική ζωή των αποστερημένων κατοίκων:

Εμείς εδώ δεν έχουμε τους πολύ πλούσιους και τους εκατομμυριούχους, υπάρχουν όμως και εκείνοι που είναι εύποροι και δεν αντιμετωπίζουν οικονομικά ζητήματα. Όμως ο πληθυσμός διαρκώς όλο και αντιμετωπίζει περισσότερα οικονομικά προβλήματα και με δυσκολία ανταπεξέρχεται και οι φτωχοί γίνονται φτωχότεροι. Αυτό δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο την κοινωνικότητα των ανθρώπων και τη δυνατότητά τους να ζήσουν ευπρεπώς [...] Δεν κοινωνικοποιούνται. Η ζωή τους γίνεται μίζερη. Αυτοί όπως είναι σήμερα η ζωή μας και ουσιαστικά μέσα σε αυτό το οικονομικό περιβάλλον, όλα δυστυχώς εξαρτώνται από το χρήμα και τα οικονομικά δεδομένα κάθε οικογένειας (Συνέντευξη No 19).

Ένα από τα ενδιαφέροντα ζητήματα που υπάρχουν στις σχετικές συνεντεύξεις αφορά τις προοπτικές ανάπτυξης. Δράσεις όπως είναι τα έργα υδροδότησης αγροτικών περιοχών που είχαν έλλειψη στο παρελθόν, αναπαλαίωση παραδοσιακών κτηρίων και πρωτοβουλίες για την ανάδειξη πολιτιστικών στοιχείων του τόπου μπορούν να συμβάλουν στην ανάπτυξη της περιοχής. Όπως αναφέρεται, αυτές οι αλλαγές βελτίωσαν τις συνθήκες διαβίωσης των

κατοίκων και είναι άμεσα συνδεδεμένες και με τα οικονομικά χαρακτηριστικά της περιοχής.

Στις συνεντεύξεις τονίζονται οι ανάγκες σχεδιασμού για την κατασκευή βασικών υποδομών γύρω από τον πρωτογενή τομέα, που αποτελεί τη βασική οικονομική δύναμη της περιοχής αλλά και του δευτερογενούς τομέα με την ανάπτυξη μονάδων συσκευαστηρίου και τυποποιητηρίου μελιού ή τυροκομίας στην περιοχή. Αντίστοιχες παρατηρήσεις υπάρχουν και για τον τουριστικό τομέα για τον οποίο προτείνεται η επιτάχυνση της διαδικασίας ολοκλήρωσης του έργου του οδικού άξονα Ηρακλείου- Βιάννου σε συνδυασμό με τη βελτίωση του ενδοδημοτικών δρόμων. Σε αυτή τη λογική τονίζεται με θετικά σχόλια η ολοκλήρωση της ανακατασκευής του δρόμου που συνδέει τον Δήμο Βιάννου με το οροπέδιο Λασιθίου και τις θετικές επιδράσεις που είχε για τη τουριστική δραστηριότητα της περιοχής.

Επιπλέον, σχολιάζεται η ανάγκη αξιοποίησης των ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και των ορειβατικών μονοπατιών της περιοχής καθώς επίσης και των πολιτιστικών μνημείων, όπως είναι οι πολλές παλιές εκκλησίες. Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο των εκφορών των συνεντευξιαζομένων είναι το ενδιαφέρον που παρατηρείται από αλλοδαπούς και Έλληνες επισκέπτες της περιοχής για αγορά οικοπέδων ή κατοικιών στις παραλιακές ακτές του Δήμου Βιάννου κυρίως για ιδιωτικές ανάγκες αλλά και το επενδυτικό ενδιαφέρον επιχειρηματιών της Κρήτης για αγορά εκτάσεων για τουριστική εκμετάλλευση. Η κίνηση αυτή έχει ενισχυθεί λόγω των έργων κατασκευής του αεροδρομίου του Καστελλίου που έχει γεννήσει προσδοκίες ανάπτυξης επικερδών τουριστικών δραστηριοτήτων και υποδομών στη ευρύτερη περιοχή της Βιάννου. Η στάση των κατοίκων για την κατασκευή του αεροδρομίου είναι θετική. Οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούν ότι η δημιουργία του αεροδρομίου στο Καστέλλι θα αποτελέσει ένα σημαντικό μέσο ανάπτυξης του τουριστικού τομέα στην Βιάννο και θα συμβάλει, σε κάποιο βαθμό, στην ανάπτυξη νέων θέσεων εργασίας, θα επιταχύνει τη διαδικασία βελτίωσης του οδικού δικτύου στη Βιάννο και την ανάπτυξη καλύτερων υποδομών στον τουριστικό τομέα. Επιπλέον, η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας κοντά στην περιοχή, μπορεί να προσελκύσει νέο κόσμο για να εγκατασταθεί μόνιμα στον δήμο. Για ορισμένους κατοίκους αυτή η προοπτική θα συμβάλει στην άμβλυνση του χάσματος ανάμεσα στον ανεπτυγμένο Βορρά και τον υπανάπτυκτο Νότο.

Για το Καστέλλι η άποψή μου είναι θετική για την περιοχή μου. Γιατί κοιτάζω την περιοχή μου πάνω από όλα δηλαδή από εδώ ξεκινάω και μετά πάω παρά πέρα. Θετική από τη στιγμή που σας είπα αυτό ότι κάπου έρχεται να εξισορροπηθεί σε ένα βαθμό χιλιομετρικά τουλάχιστον το βόρειο μέρος της Κρήτης που είναι αναπτυγμένο, με το νότιο. Αυτό ίσως να δώσει μια πνοή τουριστική και ανάπτυξη στην περιοχή του Δήμου μας και της νότιας Κρήτης γενικότερα, του Νομού Ηρακλείου περισσότερο που τώρα ουσιαστικά ότι πέφτει, πέφτει από τη βόρεια πλευρά οικονομικά κυρίως. Και να δημιουργήσει έτσι συνθήκες ανάπτυξης και επαναπατρισμού των κατοίκων (Συνέντευξη Νο 19).

Συνοπτικά, από τις αφηγήσεις των συνεντεύξεων διαφαίνεται η αγωνία των κατοίκων για την επανακατοίκηση του τόπου τους και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των πιο στερημένων νοικοκυριών. Διαφαίνεται, επίσης, και τον ενδιαφέρον για ένα ήπιο μοντέλο ανάπτυξης με τη συμβολή τους κράτους και της τοπικής αυτοδιοίκησης που θα συνδυαστεί με τη βελτίωση των υποδομών (ιδιαίτερα του οδικού δικτύου) και των υπηρεσιών και την ανάπτυξη του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα καθώς επίσης και του τουρισμού.

Δήμος Σητείας

Γενική περιγραφή: πληθυσμός-κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία

Ο Δήμος Σητείας συστήθηκε με τις διοικητικές ρυθμίσεις του Προγράμματος Καλλικράτης και προέκυψε από τη συνένωση των προϋπαρχόντων Δήμων Σητείας, Ιτάνου και Λεύκης, αλλά και την προσάρτηση τεσσάρων τοπικών κοινοτήτων (Χρυσοπηγής, Λιθινών, Πεύκων και Περβολακίων) από το Δήμο Ιεράπετρας. Ο Δήμος Σητείας σύμφωνα με την απογραφή του 2021 έχει πληθυσμό 20.268 κατοίκους (10.003 άνδρες και 10.265 γυναίκες) και έχει γνωρίσει μικρή αύξηση (6,51%) σε σχέση με τον πληθυσμό του 2011 (19.029). Ο Δήμος αποτελείται από 32 κοινότητες (που περιλαμβάνουν 45 χωριά) οι οποίες βρίσκονται στις τέσσερις Δημοτικές Ενότητες Ιτάνου, Λεύκης, Σητείας και Ανάληψης.¹¹ Η έκταση του νέου Δήμου είναι 633.22 km² και είναι ένας από τους πιο αραιοκατοικημένους Δήμους στη χώρα.

Πίνακας 17
Δημοτικές Ενότητες και Κοινότητες Δήμου Σητείας

Δημοτικές Ενότητες	Κοινότητες
Ιτάνου	Ζάκρος, Καρύδι, Μητάτο, Παλαίικαστρο
Λεύκης	Αγία Τριάδα, Απίδια, Αρμένιοι, Ζήρος, Παππαγιαννάδες, Χανδράς,
Σητείας	Σητεία, Άγιος Γεώργιος, Αχλάδια, Έξω Μουλιανά, Κατσιδώνι, Κρυά, Λάστρος, Μαρωνία, Μέσα Μουλιανά, Μυρσίνη, Πισκοκέφαλο, Πραισός, Ρούσσα Εκκλησιά, Σκοπή, Σταυρωμένος, Σφάκα, Τουρλωτή, Χαμέζι,
Ανάληψης	Περβολάκια, Πεύκοι, Λιθίνες, Χρυσοπηγή (Ρούκακας)

Πηγή: Στοιχεία από επίσημη ιστοσελίδα προγράμματος Καλλικράτης, <https://www.kallikratis.org/dimos-siteias-pe-lasithioy/> και προσωπική επικοινωνία με Δ.Ε.

Η εδαφική επικράτεια του Δήμου εκτείνεται σε μια ημιορεινή περιοχή απομονωμένη από τα μεγάλα αστικά κέντρα του νησιού. Ο γεωγραφικός χώρος του Δήμου αποτελεί από τις πιο σημαντικές και ιδιαίτερες περιβαλλοντικές περιοχές της Κρήτης και χαρακτηρίζεται από πολλά διακριτά τοπία (οροπέδια, κοιλάδες, φαράγγια, μικρές πεδιάδες, λόφους, μικρά βουνά) και από τη δαντελωτή διαμόρφωση των παραλίων που εκτείνονται από το μεγάλο

¹¹ Η Δημοτική Ενότητα Ανάληψης περιλαμβάνει τέσσερις κοινότητες που μεταφέρθηκαν διοικητικά από το Δήμο Ιεράπετρας στο Δήμο Σητείας. Η απόφαση αυτή αποτέλεσε αντικείμενο δικαστικής διαμάχης, με το Συμβούλιο της Επικρατείας να απορρίπτει, εν τέλει, το 2020 (απόφαση 909/2020) την προσφυγή του Δήμου Ιεράπετρας κατά του Υπουργείου Εσωτερικών και του Δήμου Σητείας για την ακύρωση του 105/2011 ΦΕΚ 239/9-11-2011 Προεδρικού Διατάγματος που προέβλεπε τη συγκεκριμένη προσάρτηση.

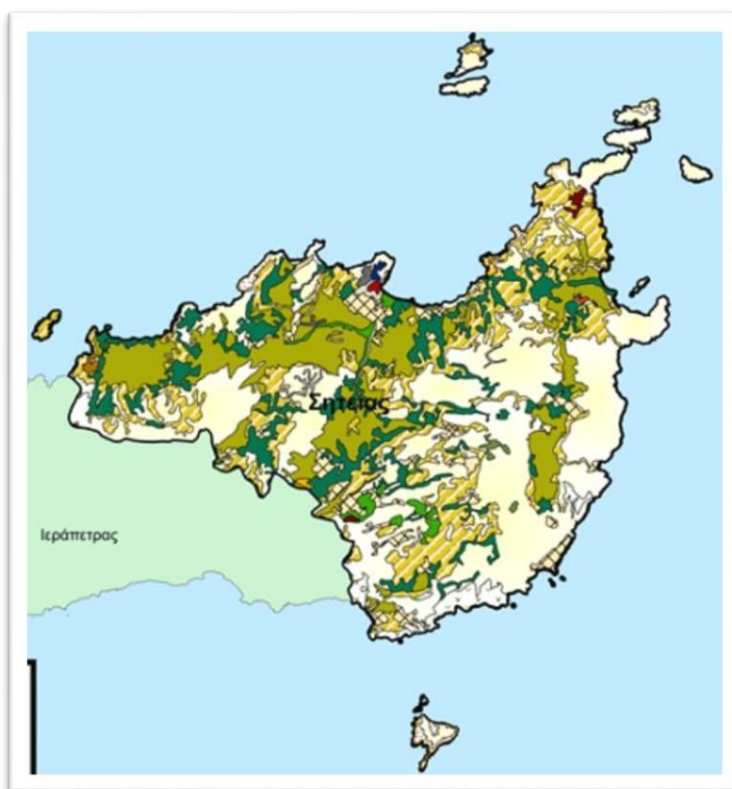
κόλπο της Σητείας μέχρι τις παραλίες της Ιτάνου, του Παλαίκαστρου, της Ζάκρου και του Ξερόκαμπου. Ο Δήμος περιβάλλεται από νησιά και βραχονησίδες με σημαντική ποικιλία σε πανίδα, χλωρίδα και αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Τα δύο πιο γνωστά νησάκια είναι οι Διονυσάδες, με το σπάνιο αρπακτικό γεράκι *Falco eleonora* και το Κουφονήσι με τις καθαρές θάλασσες και τα αξιόλογα αρχαιολογικά ευρήματα.

Εκτός από την πλούσια χλωρίδα και πανίδα και την ποικιλία γεωλογικών στοιχείων, ο Δήμος Σητείας διαθέτει πολλά μονοπάτια οργανωμένα για πεζοπορίες που ευνοούν εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Η γεωγραφική του θέση, στο ανατολικότερο άκρο του νησιού, επέτρεψε την ανταλλαγή ιδεών και πρακτικών με τη Μικρά Ασία, που σε συνδυασμό με το έντονα ξηροθερμικό κλίμα της περιοχής συνέβαλαν στη δημιουργία ενός μωσαϊκού ιδιαίτερων οικοσυστημάτων, μερικά από τα οποία, όπως το φοινικόδασος του Βάι, είναι μοναδικά για την περιοχή της Μεσογείου. Το φοινικόδασος έχει έκταση 20 εκτάρια και είναι από τα πιο σημαντικά σημεία περιβαλλοντικής κληρονομιάς της περιοχής με το μοναδικό είδος φοινίκων «*Phoenix theophrastii*» της Ευρώπης. Στο Δήμο Σητείας υπάρχει το Φυσικό Πάρκο Σητείας που ανήκει στο δίκτυο των Γεωπάρκων της Unesco. Το Γεωπάρκο έχει έκταση 517 km² και εκτείνεται από τα Μέσα Μουλιανά ως το Κάβο Σίδερο και από τα Κρυά μέχρι και τον Ξερόκαμπο.¹²

Οι τοπικές οικονομικές δραστηριότητες βασίζονται κυρίως στον πρωτογενή και τον τριτογενή τομέα. Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, από το σύνολο του απασχολούμενου πληθυσμού το 63,08% (3.879) δραστηριοποιείται στον τριτογενή τομέα, το 23,14% (1.387) στον πρωτογενή και μόλις το 13,76% στον δευτερογενή τομέα (825). Ο πρωτογενής τομέας παρουσιάζει σημαντικά διαρθρωτικά προβλήματα. Η γεωγραφική απομόνωσή του μακριά από σημαντικές αγορές αυξάνει το κόστος των μεταφορικών και κατ' επέκταση το ύψος των συντελεστών της παραγωγής και μειώνει τα περιθώρια κέρδους. Ο πολυτεμαχισμός των καλλιεργειών σε μικρού μεγέθους κλήρους, η γήρανση του εργατικού δυναμικού και η κινητικότητα των νέων προς αστικά κέντρα επηρεάζουν την ανάπτυξη της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής. Παρά τα προβλήματα αυτά η αγροτική οικονομία εξακολουθεί να διαδραματίζει ζωτικό ρόλο στην οικονομία και την απασχόληση στο Δήμο Σητείας.

¹² Βλ. σχετικά Ιστοσελίδα Γεωπάρκου Σητείας, <https://www.sitia-geopark.gr/the-region.aspx>. Τελευταία πρόσβαση 30-8-2022.

Χάρτης χρήσεων γης Δήμου Σητείας

Πηγή: 7^η ΥΠΕ Κρήτης, <https://www.hc-crete.gr/7η-υπε/η-κρητη-μας-ηρακλειο-δημοι>

Η αγροτική οικονομία στην ενδοχώρα του Δήμου βασίζεται κυρίως στην ελαιοπαραγωγή που καλύπτει την πλειοψηφία της καλλιεργήσιμης έκτασης του Δήμου και δευτερευόντως στην αμπελοκαλλιέργεια, τη μελισσοκομία και σε μικρότερο βαθμό στην καλλιέργεια κηπευτικών. Στα θετικά σημεία της τοπικής οικονομίας είναι ο χαρακτηρισμός τοπικών προϊόντων ως ΠΟΠ (ελαιόλαδο, ξύγαλο, τσικουδιά και κρασί) κάποια εκ των οποίων, όπως το ελαιόλαδο «SITIA» της Ένωσης Αγροτικών Συνεταιρισμών Σητείας έχουν βραβευτεί σε διεθνείς διαγωνισμούς (Οργανισμός Ανάπτυξης Σητείας 2017). Η ποιότητα των προϊόντων οφείλεται στα συστατικά του εδάφους, στο ξηροθερμικό κλίμα και στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον μέρους των αγροτών της Σητείας προς τη γη τους που έχει οδηγήσει σε ήπιες πρακτικές καλλιέργειας. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να επισημανθούν αφενός οι προσπάθειες των τελευταίων ετών από ανεξάρτητους παραγωγούς της περιοχής για κοινές πρωτοβουλίες, που έχουν ως στόχο, μεταξύ άλλων, την προώθηση της βιολογικής καλλιέργειας, την τυποποίηση του αγροτικού προϊόντος και την ενίσχυση των εξαγωγών (Οργανισμός Ανάπτυξης Σητείας 2017) αλλά και κάποια συλλογικά εγχειρήματα για την κοινωνική παραγωγή αγαθών του τομέα της κοινωνικής οικονομίας στην περίοδο της οικονομικής κρίσης (Spyridakis & Dima 2017). Στον πρωτογενή τομέα, το 2011

λειτουργούσαν συνολικά 28 επιχειρήσεις η πλειοψηφία των οποίων (57%) στη Δ.Ε. Σητείας, το 28 % στη Δ.Ε. Λεύκης και το υπόλοιπο 15% στη Δ.Ε. Ιτάνου.

Η τοπική οικονομία γνώρισε σημαντικά προβλήματα μετά την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη σταδιακή ενσωμάτωση της αγροτικής παραγωγής στις ευρωπαϊκές αγορές και στις συνθήκες ανταγωνισμού στην ελεύθερη αγορά που οδήγησαν στη σημαντική μείωση της καλλιέργειας οιναμπέλων, σουλτανίνας και της μπανανοκαλλιέργειας (Σπυριδάκης 2005). Ο εκσυγχρονισμός των μεθόδων παραγωγής και η διαμόρφωση έργων υποδομής συντελέστηκαν με καθυστέρηση λόγω και του απομονωτισμού που χαρακτηρίζει την περιοχή. Στις συνθήκες αυτές η αγροτική παραγωγή επικεντρώθηκε στην ελαιοκαλλιέργεια που είχε μικρότερο κόστος παραγωγής και σήμερα καλύπτει την πλειοψηφία της καλλιεργήσιμης έκτασης του Δήμου. Επιπλέον, παρατηρήθηκε μικρή στροφή στην καλλιέργεια πρώιμων κηπευτικών σε μια προσπάθεια να αναπληρωθούν οι απώλειες αγροτικού εισοδήματος, αλλά οι χαμηλές τιμές πώλησης δεν επέτρεπαν την ουσιαστική αύξηση των αγροτικών εισοδημάτων. Στον τομέα της κτηνοτροφίας η περιορισμένη βλάστηση και η έλλειψη σύγχρονων κτηνοτροφικών μονάδων διαμορφώνουν συνθήκες περιορισμένης βοσκοικανότητας δυσχεραίνοντας σε σημαντικό βαθμό την κτηνοτροφία στο επίπεδο της ποιμενικής και οικόσιτης αιγοπροβατοτροφίας.

Ένα σημαντικό πρόβλημα του Δήμου μέχρι και σήμερα είναι ο πολυτεμαχισμός και το μικρό μέγεθος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων που περιορίζει τις δυνατότητες της γεωργικής απόδοσης. Διαχρονικά οι χαμηλές επενδύσεις στη γεωργία, ο τρόπος διαμόρφωσης των τιμών στην ελεύθερη αγορά και τα μικρά περιθώρια κέρδους των αγροτών οδηγούσαν ολοένα και περισσότερο στο φαινόμενο της αγροτικής εξόδου είτε στην εσωτερική είτε στην εξωτερική μετανάστευση (Σπυριδάκης 2005: 11).

Ο δευτερογενής τομέας έχει μικρό μερίδιο στην συνολική οικονομική δραστηριότητα στο Δήμο Σητείας. Περιλαμβάνει περίπου 300 επιχειρήσεις μικρής οικονομικής κλίμακας, συχνά οικογενειακού χαρακτήρα με τοπική εμβέλεια. Στην καχεξία του τομέα συμβάλλουν το μεγάλο μεταφορικό κόστος, λόγω των μεγάλων αποστάσεων από τα αστικά κέντρα, το προβληματικό οδικό δίκτυο και η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού. Με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011, η πλειονότητα των επιχειρήσεων (83,7%) εδρεύει στη Δημοτική Ενότητα Σητείας, ενώ ο κύριος όγκος τους αφορά σε εξειδικευμένες

κατασκευαστικές δραστηριότητες σε κατασκευές κτιρίων και στη βιομηχανία τροφίμων (12,36%) (Οργανισμός Ανάπτυξης Σητείας 2017).

Ο τριτογενής τομέας έχει υψηλή θέση στην τοπική οικονομία, ιδιαίτερα στους κλάδους του λιανικού εμπορίου, των τουριστικών καταλυμάτων και των υπηρεσιών εστίασης. Στον Δήμο το 2011 λειτουργούσαν 837 επιχειρήσεις με την πλειοψηφία τους (85)% να συγκεντρώνεται στη Δ.Ε. Σητείας. Η τουριστική ανάπτυξη επικεντρώνεται κυρίως στη Σητεία, αλλά τις δύο τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται και μια ήπια τουριστική ανάπτυξη στο νοτιοανατολικό παραθαλάσσιο τμήμα του Δήμου γύρω από μικρούς οικισμούς όπως η Ζάκρος, ο Ξερόκαμπος και η Χιόνα.

Ιστορία

Η περιοχή στην οποία βρίσκεται σήμερα ο Δήμος Σητείας γνώρισε σημαντική ανάπτυξη στη διάρκεια του Μινωϊκού πολιτισμού γύρω από οικισμούς της Ανατολικής Κρήτης, όπως το Παλαίκαстро, το Καβούσι, τον Πετρά και την Κάτω Ζάκρο στις οποίες έχουν γίνει σημαντικές ανασκαφές από γνωστούς αρχαιολόγους στον 20^ο αιώνα σε διάφορες (Ζωϊτόπουλος 2017). Κατά τον Μεσαίωνα η Σητεία αποτέλεσε σημαντικό εμπορικό λιμάνι του Βυζαντίου και στην περίοδο της Ενετοκρατίας συνιστούσε κέντρο των πολιτικών, κοινωνικών και εκκλησιαστικών εξουσιών της περιοχής, έδρα βενετού ρέκτορα, δηλαδή τοπικού κυβερνήτη, Λατίνου επισκόπου και συμβουλίου της κοινωνικά κυρίαρχης τάξης (Λαμπρινός 2011-12). Στα χρόνια αυτά χτίστηκαν φρούρια στρατηγικής σημασίας, όπως αυτό που διασώζεται ακόμη και σήμερα στην πόλη (Καζάρμα).

Στην πορεία της η πόλη καταστράφηκε από σεισμό το 1508 και από επιδρομή πειρατών ξανά το 1538, ενώ το 1651 καταστράφηκε από τους Βενετούς ώστε να αποφύγουν να την παραδώσουν στους Οθωμανούς. Στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας η επαρχία κατοικείται από Χριστιανούς και Μουσουλμάνους οι οποίοι συνυπάρχουν χωρίς ιδιαίτερες προστριβές, με εξαίρεση περιόδους πολιτικών εντάσεων όπως η προεπαναστατική περίοδος 1895-1898 όταν στην περιοχή σημειώνονται σημαντικές συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο κοινότητες της επαρχίας (Ανδριώτης 2004). Η Σητεία είναι ο τόπος γέννησης του δημιουργού του Ερωτόκριτου Βιτσέντζου Κορνάρου και του διακεκριμένου βιολιτζή και καλλιτέχνη της Κρητικής μουσικής Στρατή Καλογερίδη.

Κοινωνική οργάνωση, κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές

Ο Δήμος Σητείας έχει ως έδρα τη Σητεία, όπου στεγάζεται το Δημαρχείο με τις επιτελικές, τεχνικές και οικονομικές υπηρεσίες του, τις υπηρεσίες πρασίνου και περιβάλλοντος και το Τμήμα Πολεοδομίας. Παράλληλα, στο επίπεδο του Δήμου λειτουργούν το Τμήμα Κοινωνικής Προστασίας, Παιδείας και Αθλητισμού με το Αυτοτελές Τμήμα Κοινωνικής Προστασίας, Παιδείας και Πολιτισμού που περιλαμβάνει το Γραφείο Κοινωνικής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων, το Γραφείο Προστασίας και Προαγωγής της Δημόσιας Υγείας και το Γραφείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Πολιτισμού. Βασικοί φορείς παροχής κοινωνικών υπηρεσιών στους πολίτες είναι η Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου, το ΚΑΠΗ, το Κέντρο Κοινότητας, τα Προγράμματα Βοήθεια στο Σπίτι (Σητείας, Παλαίकाστρου, Πισκοκέφαλου, Τουρλωτής και Σκοπής), το Κοινωνικό Παντοπωλείο και το TOMY.

Στο Κέντρο Κοινότητας, το οποίο εξυπηρετεί το σύνολο των δημοτών παρέχονται ποικίλες κοινωνικές υπηρεσίες. Στον παρακάτω πίνακα φαίνεται ο αριθμός των αιτημάτων για το τελευταίο οκτάμηνο του 2022

Πίνακας 18

Παρεχόμενες υπηρεσίες και αριθμός αιτημάτων στο ΚΚ Σητείας (Ιανουάριος-Αύγουστος 2022)

Παρεχόμενες Κοινωνικές Υπηρεσίες	Αριθμός Αιτημάτων Ιαν-Αυγ 2022
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων ΕΕΕ (πρώην ΚΕΑ)	362
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων ΟΠΕΚΑ	37
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων Στέγασης	212
Υπηρεσίες υποβολής αιτημάτων επιδομάτων Γέννησης Παιδιού	3
Υπηρεσίες Ανασφάλιστων Υπερηλίκων	3

Πηγή: Κέντρο Κοινότητας Δήμου Σητείας (συλλογή δεδομένων Μαριαλένα Τσαλέρα)

Παράλληλα με τις επίσημες οργανώσεις κοινωνικής προστασίας λειτουργούν και εθελοντικές πρωτοβουλίες πολιτών που συμβάλλουν στην κάλυψη επιμέρους αναγκών του πληθυσμού. Το Εθελοντικό Κοινωνικό Παντοπωλείο λειτουργεί από το 2012 ως μια απάντηση στη δυστοπική συνθήκη της οικονομικής κρίσης και των μέτρων λιτότητας, διαμορφώνοντας ένα πρωτόγνωρο κύμα αλληλεγγύης και ανάπτυξης σχετικών εγχειρημάτων στην κοινωνία των πολιτών. Η μονάδα παρέχει μέχρι και σήμερα τρόφιμα,

ρούχα και είδη πρώτης ανάγκης σε ευάλωτες ομάδες και πολίτες και συμμετέχει ενεργά σε δράσεις κοινωνικής αλληλεγγύης. Σημαντικό ρόλο σε ζητήματα που αφορούν τις ανάγκες υγείας του Δήμου Σητείας έχει ο Σύλλογος Φίλων Νοσοκομείου Σητείας, που συμβάλλει με εθελοντικές δράσεις στη στήριξη του Γενικού Νοσοκομείου Σητείας και στην προαγωγή της υγείας στην περιοχή. Μια ακόμη εθελοντική ομάδα στο Δήμο είναι οι Εθελοντές Διασώστες Εκτάκτων Αναγκών Κρήτης που συμβάλουν στη διαχείριση έκτακτων αναγκών στην περιοχή, παρέχοντας, για παράδειγμα, βοήθεια σε προσπάθειες απεγκλωβισμού πολιτών, οργανώνοντας σεμινάρια πρώτων βοηθειών και εκπαιδευτικά παιχνίδια για παιδιά και νέους και συμβάλλοντας στην ομαλή διεξαγωγή των ψυχαγωγικών εκδηλώσεων του Δήμου. Παράλληλα, υπάρχουν και πρωτοβουλίες πολιτών με πολιτικοκοινωνικό χαρακτήρα που επιχειρούν να παρέμβουν σε ζητήματα της κοινωνικής καθημερινότητας των πολιτών. Μια από αυτές είναι η συλλογικότητα

«Κουκούτσι», η οποία πραγματοποιεί συνελεύσεις ανοιχτές σε όλους τους πολίτες σε εβδομαδιαία βάση με σκοπό την ανάδειξη κοινωνικοπολιτικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων που απασχολούν την κοινότητα. Μια από τις βασικές δράσεις τους είναι δράσεις αλληλεγγύης, πολιτισμού, τέχνης και μάθησης.

Σε σχέση με την εκπαίδευση, οι πρωτοβάθμιες εκπαιδευτικές δομές του Δήμου Σητείας βρίσκονται τόσο στην ενδοχώρα του Δήμου (6 νηπιαγωγεία και 6 δημοτικά), όσο και στην πόλη της Σητείας (6 νηπιαγωγεία και 4 δημοτικά). Ενώ οι σχολικές μονάδες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν μια στοιχειώδη διασπορά σε όλη την επικράτεια του Δήμου, οι σχολικές μονάδες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης βρίσκονται συγκεντρωμένες κυρίως στην πόλη της Σητείας (1^ο & 2^ο Γυμνάσιο Σητείας, Γενικό Λύκειο Σητείας, ΕΠΑ.Λ. Σητείας, ΕΕΕΕΚ) ενώ στην ενδοχώρα λειτουργούν τρία Γυμνάσια (σε Παλαίκαστρο, Χανδρά και Τουρλωτή). Το σχολικό έτος 2021-22 από το σύνολο των

2.335 μαθητών/τριών, οι 2.077 φοίτησαν στη Δημοτική Ενότητα Σητείας, οι 175 στη Δημοτική Ενότητα Ιτάνου και μόλις 83 στη Δημοτική Ενότητα Λεύκης. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Δημοτική Ενότητα Ανάληψης υπάρχει μόνο μια σχολική μονάδα η οποία στεγάζεται μεν χωροταξικά στο Δήμο Σητείας αλλά διοικητικά ανήκει στο Δήμο Ιεράπετρας. Πρόκειται για το Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο Μακρύ Γυαλού το οποίο το σχολικό έτος 2021-22 φιλοξένησε 78 συνολικά μαθητές/τριες εκ των οποίων μόνο ένας/μία από το Δήμο Σητείας (και συγκεκριμένα από την Κοινότητα των Λιθινών). Στην πόλη της Σητείας λειτουργεί και το Τμήμα Διατροφής και Διαιτολογίας του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου. Επιπλέον, η Σητεία διαθέτει σπουδαστική εστία, η οποία

φιλοξενεί μαθητές/τριες (κυρίως Λυκείου) που ζουν σε χωριά της επαρχίας και δεν δύνανται να μετακινούνται καθημερινά στη Σητεία για την παρακολούθηση των μαθημάτων τους. Παρακάτω παρουσιάζονται αναλυτικά οι μονάδες της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης με τους μαθητές της τελευταίας σχολικής χρονιάς:

Πίνακας 19

Σχολικές μονάδες και αριθμός μαθητών 2021-22 σε Δημοτικές Ενότητες Σητείας

Δημοτικές Ενότητες	Νηπ/γία	Μαθητές	Δημοτικά	Μαθητές	Γυμνάσια	Μαθητές	Λύκεια	Μαθητές	Σύνολο Σχολεία	Σύνολο Μαθητές
Ιτάνου	2	35	2	95	1	45	-	-	5	175
Λεύκης	2	21	2	46	1	16	-	-	5	83
Σητείας	8	208	6	795	3	579	2	495	19	2.077
Σύνολα	12	264	10	936	5	640	2	495	29	2.335

Πηγή: Σχολικές Επιτροπές Δήμου Σητείας (συλλογή δεδομένων Μαριαλένα Τσαλέρα)

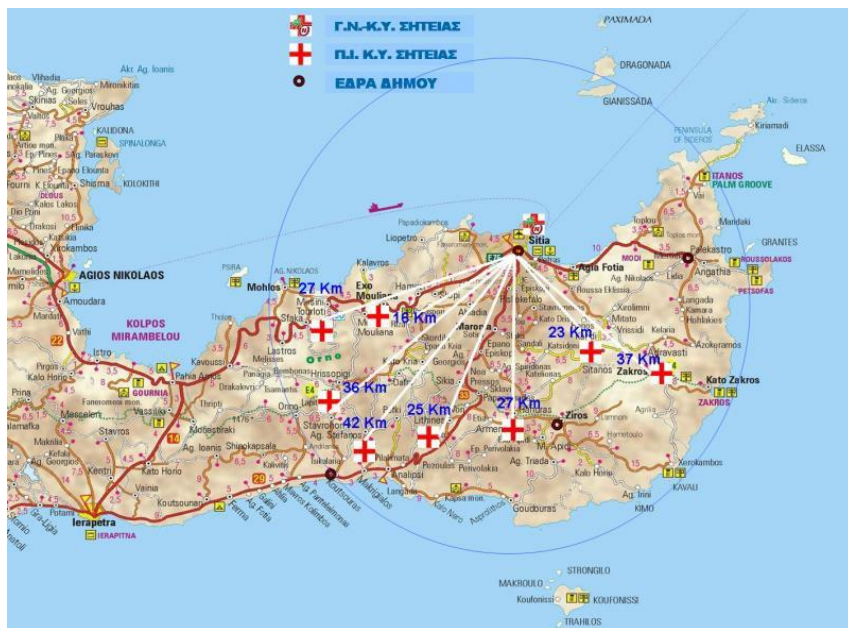
Εκτός από τον περιορισμένο αριθμό σχολικών μονάδων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην ενδοχώρα της Σητείας, οι κάτοικοι της περιοχής έχουν να αντιμετωπίσουν και τα προβλήματα των υποβαθμισμένων δημοτικών σχολείων με μικρό αριθμό μαθητών, όπως προβλήματα λειτουργικότητας και απουσίας σημαντικών δραστηριοτήτων (π.χ. αθλητικών) και την αδυναμία διδασκαλίας βασικών μαθημάτων όπως τα Αγγλικά και οι Υπολογιστές, όπως φαίνεται και από την κοινή ανακοίνωση που εξέδωσαν τοπικοί πολιτιστικοί φορείς κ.ά. έπειτα από την απόφαση υποβάθμισης του Δημοτικού Σχολείου Σφάκας από τετραθέσιο σε τριθέσιο.¹³

Στον τομέα της υγείας, ο Δήμος Σητείας διαθέτει Νοσοκομείο το οποίο λειτουργεί στην πόλη της Σητείας ως Γενικό Νοσοκομείο και Κέντρο Υγείας και αποτελεί αποκεντρωμένη οργανική μονάδα του Γενικού Νοσοκομείου Λασιθίου. Εκτός από το Νοσοκομείο Σητείας ο Δήμος διαθέτει 5 Περιφερειακά Ιατρεία (Ζάκρου, Χανδρά, Έξω Μουλιανών, Καρυδίου και Τουρλωτής). Ως προς την κάλυψη των αναγκών στον τομέα της ψυχικής υγείας

¹³ Βλ. κοινή ανακοίνωση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης των πολιτιστικών συλλόγων <https://www.facebook.com/sitiaon.line/photos/pcb.3388942744724002/3388942028057407/>

υπάρχουν μόνο δύο διαθέσιμες υπηρεσίες. Το Πρόγραμμα Προαγωγής Αυτοβοήθειας Σητείας στεγάζεται στην πόλη της Σητείας παρέχοντας ψυχοκοινωνική υποστήριξη σε πολίτες που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης από νόμιμες ή παράνομες ουσίες και συμβάλει στην κοινωνική ένταξη των εξαρτημένων και την υποστήριξη συγγενών και φίλων. Η Πολυκλαδική Ομάδα της Κινητής Μονάδας Ψυχικής Υγείας του Ν. Λασιθίου παρέχει βοήθεια περίπου σε εβδομαδιαία βάση.¹⁴

Χάρτης δημόσιων Περιφερειακών Ιατρείων Δήμου Σητείας

Πηγή: Γενικό Νοσοκομείο-Κέντρο Υγείας Σητείας. Διαθέσιμο στο: <https://ghsitia.gr/periochi-eythynis/>

Στον τομέα του αθλητισμού, παρατηρούμε ότι η αθλητική δραστηριότητα επικεντρώνεται στην πόλη της Σητείας όπου βρίσκεται το Εθνικό Στάδιο Σητείας που φιλοξενεί τις ανάγκες προπόνησης αθλητικών σωματείων και πολιτών στο στίβο και το ποδόσφαιρο και διαθέτει κερκίδες χωρητικότητας 1.600 θέσεων. Το πιο γνωστό και ιστορικό σωματείο του Δήμου είναι η Νίκη Σητείας που ιδρύθηκε το 1951. Στην πόλη της Σητείας εδρεύει, επίσης, ο Κεραυνός Σητείας και ο Αρίων Σητείας (ποδόσφαιρο σάλας). Κεντρικά του Δήμου υπάρχουν μόλις τρία αθλητικά σωματεία, (Οροπεδιακός Αθλητικός Όμιλος Χανδρά, Αθλητικός Όμιλος Παλαικάστρου «Ο Ίτανος» και Αθλητικός Όμιλος Σκοπής) μια σαφής ένδειξη της υστέρησης της ενδοχώρας στο σημαντικό τομέα του αθλητισμού, που θα μπορούσε κάτω από άλλες συνθήκες να αποτελέσει βασικό μοχλό ενίσχυσης της νεανικής κοινωνικότητας.

¹⁴ Βλ. σχετικά την σχετική ιστοσελίδα της Πολυκλαδικής Ομάδας της Κινητής Μονάδας Ψυχικής Υγείας Ν. Λασιθίου, στο: <https://ghsitia.gr/programma-episkepseon-kinitis-monadas-psychikis-ygeias>.

Δείκτες αποστέρησης στο Δήμο Σητείας

Από την παρακολούθηση των θυλάκων φτώχειας και του δείκτη Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης προκύπτει ότι ο Δήμος Σητείας συγκεντρώνει το τέταρτο υψηλότερο ποσοστό αποστερημένων κοινοτήτων (53,6%) στο σύνολο της Κρήτης με τις 15 από τις 28 συνολικά περιοχές της να κατατάσσονται στο κλιμάκιο της υψηλότερης αποστέρησης (5^ο). Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι οικισμοί που συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη αποστέρηση (>50), οι οποίοι στο σύνολό τους βρίσκονται στην ενδοχώρα του Δήμου σε ημιορεινές ή λοφώδεις περιοχές.

Πίνακας 20

Οικισμοί Δήμου Σητείας με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αποστέρησης >50

Οικισμοί Δήμου Σητείας	Δείκτης Συνολικής Πολλαπλής Αποστέρησης
Σταυρωμένος	70,2
Πραισός	63,4
Αχλάδια	59,4
Χαμέζι	56,8
Μητάτο	51,9
Καρύδι	50,5
Αγία Τριάδα	50,4

Πηγή: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021)

Χάρτης χωρικής απεικόνισης οικισμών Δήμου Σητείας με τη μεγαλύτερη αποστέρηση

Πηγή: Επεξεργασία χάρτη με βάση δορυφορική λήψη του Google από την ερευνήτρια Μαρία Ταμβάκη

Σε σχέση με το εισόδημα (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 24, 25 και 26), το 58,1% του φορολογούμενου πληθυσμού του Δήμου Σητείας δήλωσε για το οικονομικό έτος 2018 έσοδα κάτω των 5.000 € ετησίως. Το ποσοστό αυτό δεν διαφέρει, ωστόσο, από το αντίστοιχο της Περιφερειακής Ενότητας Λασιθίου και του συνόλου της Κρήτης. Μέσο δηλωθέν εισόδημα το ίδιο έτος ήταν τα 795,1 €, ποσό που το 2019 ανήλθε στα 819,42 €. Και τα δύο έτη στο Δήμο καταγράφηκε χαμηλότερο εισόδημα από ότι στην Π.Ε. Λασιθίου (859,7 € και 897,19 € αντίστοιχα). Ο Σ.Χ. 0,76 και 0,77 δείχνει, επίσης, τη σημαντική υστέρηση των εισοδημάτων σε σχέση με το μέσο δηλωθέν εισόδημα σε επίπεδο νησιού (1048,64 € και 1064,66 € αντίστοιχα). Επιπλέον, ο Δήμος παρουσιάζει υψηλό ποσοστό δικαιούχων του ΕΕΕ (6,8%), περίπου διπλάσιο του αντίστοιχου ποσοστού στην Π.Ε. Λασιθίου (3,9%) και αρκετά υψηλότερο (Σ.Χ. 1,52) από το αντίστοιχο ποσοστό στο σύνολο της Κρήτης (4,5%).

Οι εγγεγραμμένοι του Κέντρου Κοινότητας Δήμου Σητείας την τριετία 2018-2020 έφτασαν το 23,1% του συνόλου των εγγεγραμμένων της Π.Ε. Λασιθίου, ποσοστό ελαφρώς μειωμένο από το ποσοστό της αναλογίας του συνολικού πληθυσμού (26,70%). Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η μεγάλη πλειοψηφία των εγγεγραμμένων (67%) προέρχεται από την ηλικιακή ομάδα του παραγωγικού ιστού (25-54 ετών), γεγονός που επιβεβαιώνει την ευαλωτότητα του παραγωγικού ιστού του Δήμου.

Στον τομέα της απασχόλησης (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 27, 28 και 29), η ανεργία στη Σητεία το 2020 παρουσίασε αύξηση 9,69% σε σχέση με το 2018, καθώς τον Ιανουάριο του 2020 οι άνεργοι έφτασαν τους 1.697 κατοίκους σε απόλυτους αριθμούς (το 8,4% του συνολικού πληθυσμού), σε αντίθεση με τους 1.547 άνεργους τον Ιανουάριο του 2018. Τα ποσοστά των μακροχρόνια άνεργων επί του συνόλου των εγγεγραμμένων άνεργων τον Ιανουάριο, Μάιο και Αύγουστο του 2019 αφενός είχαν αρχικά αυξητική και στη συνέχεια σταθεροποιητική τάση (25,02%, 44,08% και 43,46%) και αφετέρου ήταν σημαντικά υψηλότερα από εκείνα της Π.Ε. Λασιθίου (14,33%, 39,99% και 36,59% αντίστοιχα). Τέλος, με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011 το ποσοστό των απασχολούμενων χωρίς ειδίκευση (10,54%) ήταν ελαφρώς χαμηλότερο από το αντίστοιχο της Π.Ε. Λασιθίου (12,99%) και πολύ κοντά στο ποσοστό του συνόλου της Περιφέρειας Κρήτης (10,98%).

Στον τομέα της εκπαίδευσης (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 30, 31 και 32), με βάση στοιχεία της απογραφής του 2011, το ποσοστό του αναλφάβητου πληθυσμού/πληθυσμού που δεν έχει ολοκληρώσει τη δημοτική εκπαίδευση είναι ελαφρώς υψηλότερο (13%) από το αντίστοιχο της Περιφέρειας Κρήτης (12,4%). Το ποσοστό των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (12,6%) είναι σημαντικά υψηλότερο από τους υπόλοιπους υπό μελέτη Δήμους αλλά παρουσιάζει υστέρηση σε σχέση με το σύνολο του νησιού (14,6%). Στους δείκτες που αφορούν το ποσοστό των νέων (19-24 ετών) που ενώ έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης ο Δήμος βρίσκεται σε καλύτερα επίπεδα (8,95%) σε σύγκριση τόσο με την Π.Ε. Λασιθίου (9,67%) όσο και με το σύνολο του νησιού (8,47%). Η σχολική διαρροή για τη σχολική χρονιά 2019-2020 σύμφωνα με στοιχεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καταγράφηκε στο 0.31%, ποσοστό χαμηλότερο από το αντίστοιχο της Π.Ε. Λασιθίου (0,47%). Σε γενικές γραμμές η εικόνα του εκπαιδευτικού επιπέδου και της σχολικής διαρροής στο Δήμο Σητείας δεν φαίνεται ανησυχητική.

Αναφορικά με τη στέγαση (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 33, 34 και 35), το ποσοστό στεγαστικής φτώχειας το 2011 έφτασε το 14.6%, δυο ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο από το αντίστοιχο της Π.Ε. Λασιθίου (12,4%). Ωστόσο, το 2020 το ποσοστό των κατοίκων της Σητείας που ήταν δικαιούχοι επιδόματος στέγασης ήταν μικρότερο (4,88%) τόσο σε σύγκριση με την Π.Ε. Λασιθίου (6,85%) όσο και με το σύνολο του νησιού (5,24%). Μεγαλύτερη απόκλιση παρουσίασαν τα νοικοκυριά χωρίς θέρμανση καθώς το 2011 αριθμούσαν το 19,91% του συνόλου, ποσοστό σημαντικά πιο αυξημένο από εκείνο της Περιφέρειας Κρήτης (10,68%).

Ο Δήμος Σητείας εμφανίζει στοιχεία αποστέρησης και στον τομέα της προσβασιμότητας φροντίδας (βλ. Κεφ. ΙΙΙ πίνακες 36 και 37). Ο δείκτης εξάρτησης (αριθμός εξαρτημένων ατόμων σε σχέση με τα παραγωγικά) στο Δήμο Σητείας αγγίζει το 40,08%, υψηλότερος κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες από τον αντίστοιχο της Π.Ε. Λασιθίου (37%) και ακόμη περισσότερο από το σύνολο του νησιού (34,30%). Ο πληθυσμός άνω των 65 ετών φτάνει το 26,97% του συνόλου και καταγράφεται σημαντικά υψηλότερος (Σ.Χ. 1,53) σε σύγκριση με το σύνολο της Κρήτης (17,80%). Η συνθήκη αυτή καταδεικνύει την ύπαρξη περισσότερου γερασμένου πληθυσμού γεγονός που συνδέεται και με την τάση μετακίνησης των νέων από αγροτικές περιοχές του Δήμου σε αστικά κέντρα. Ένας ακόμη παράγοντας που επιδρά στην ποιότητα ζωής και τη δυνατότητα παροχής φροντίδας, ιδιαίτερα στους ηλικιωμένους, είναι η διαθεσιμότητα ιδιωτικού αυτοκινήτου. Στο Δήμο

Σητείας παρατηρούμε σχετικά υψηλό ποσοστό κατοίκων χωρίς αυτοκίνητο 19,73% έναντι του 18,36% της Π.Ε. Λασιθίου και του 18,05% της Περιφέρειας Κρήτης.

Μια ακόμη ένδειξη αποστέρησης αποτελεί η συρρίκνωση του πληθυσμού. Όπως φαίνεται και από τα σχετικά στοιχεία του πίνακα της πληθυσμιακής πορείας των οικισμών με τη μεγαλύτερη αποστέρηση τις δεκαετίες 1951-2011 καταγράφεται μια διαρκώς φθίνουσα τάση του αριθμού των κατοίκων, συνθήκη που σε ορισμένες περιπτώσεις οδηγεί στην ερημοποίηση των πιο απομακρυσμένων αγροτικών οικισμών.

Πίνακας 21

Εξέλιξη πληθυσμού πιο αποστερημένων οικισμών Δήμου Σητείας (1951-2011)

Οικισμός	Δείκτης ΣΠΑ	Πορεία πληθυσμού							Μεταβολή (%)
		1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011	
Μητάτο	51,9	55	41	18	12	12	7	7	-87,3
Καρύδι	50,5	302	282	257	142	67	51	43	-85,8
Πραισός	63,4	145	96	81	76	55	44	32	-77,9
Αγία Τριάδα	50,4	310	310	285	183	156	124	77	-75,2
Αχλάδια	59,4	482	424	324	311	305	302	199	-58,7
Χαμέζι	56,8	569	540	456	319	309	241	253	-55,5
Σταυρωμένος	70,2	87	101	93	110	122	88	61	-29,9

Πηγή: Συγκέντρωση στοιχείων από απογραφές πληθυσμών 1951-2011 της ΕΛΣΤΑΤ στο Ανδριώτης 2006, και από Δείκτες ΣΠΑ στο Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης (2021).

Η μεγαλύτερη αρνητική μεταβολή παρατηρείται στον πολύ μικρό οικισμό του Μητάτου, όπου ο πληθυσμός από το 1951 έως το 2011 μειώθηκε κατά 87,30% (από 55 στα 7 άτομα). Ιδιαίτερα σημαντική πληθυσμιακή μείωση καταγράφεται και στα χωριά Καρύδι, Πραισός και Αγία Τριάδα (από 75,2% έως 85,8%) όλοι πολύ μικροί αγροτικοί οικισμοί.

Αντίθετα, σημαντική πληθυσμιακή αύξηση καταγράφει η πόλη της Σητείας, όπου οι κάτοικοι της από το 1951 έως το 2011 αυξήθηκαν κατά 122,84% (από 4.195 σε 9.348). Σταθεροποιητική τάση παρουσιάζει η Ζάκρος, που ενώ όλες τις δεκαετίες παρουσίαζε σχετική αύξηση το 2011 κατέγραψε μικρή απώλεια (10,98%).

Πίνακας 22

Εξέλιξη πληθυσμού μεγαλύτερων οικισμών Δήμου Σητείας (1951-2011)

Οικισμοί	Δείκτης ΣΠΑ	Πορεία Πληθυσμού							Μεταβολή (%)
		1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011	1951-2011
Ζάκρος	47,3	719	780	755	746	765	769	640	-10,98%
Σητεία	35,7	4195	5327	6176	6659	7028	8238	9348	+122,84%

Πηγή: Συγκέντρωση στοιχείων από απογραφές πληθυσμών 1951-2011 της ΕΛΣΤΑΤ στο Ανδριώτης 2006, και από Δείκτες ΣΠΑ στο Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης (2021).

Μια συνολική αποτίμηση των ζητημάτων αποστέρησης στο Δήμο Σητείας μας δείχνει πως τα προβλήματα εντοπίζονται κυρίως σε αγροτικές κοινότητες με μικρό πληθυσμό. Σε αυτές τις περιοχές δεν λειτουργούν σχολικές μονάδες, υπάρχει γερασμένος πληθυσμός, οι υποδομές είναι σε χαμηλό επίπεδο, οι συνθήκες στέγασης μέτριες και η νεανική κοινωνικότητα ουσιαστικά ανύπαρκτη. Ακόμη, η πρόσβαση των κατοίκων σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής φροντίδας δεν είναι εύκολη. Το πρόβλημα αυτό συνδέεται με την περιορισμένη κάλυψη των αναγκών των πολιτών από τα μέσα μαζικής μεταφοράς αλλά και με την ύπαρξη στο Δήμο Σητείας ενός υψηλού ποσοστού κατοίκων χωρίς αυτοκίνητο. Τα χαμηλά εισοδήματα, το υψηλό ποσοστό δικαιούχων του ΕΕΕ (άτομα με ετήσιο εισόδημα κάτω των 2.400€) και ο υψηλός βαθμός εξάρτησης ηλικιωμένων και μικρών παιδιών αποτελούν σημαντικούς ακόμη δείκτες αποστέρησης στο Δήμο.

Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων Δήμου Σητείας

Οι πιο σημαντικές θεματικές που αναδεικνύονται από την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων της έρευνας στο Δήμο Σητείας επικεντρώνονται σε ζητήματα που αφορούν την οικονομική κρίση και την επίδρασή της στην κοινωνική καθημερινότητα των πολιτών, τις δυσκολίες του πρωτογενούς τομέα και ιδιαίτερα της ελαιοκαλλιέργειας, την ανεπάρκεια του οδικού δικτύου, την τάση ερημοποίησης των αγροτικών περιοχών και το αίσθημα της εγκατάλειψης του τόπου από τους δημόσιους/κρατικούς φορείς.

Φτώχεια, αποστέρηση και πρακτικές ανθεκτικότητας σε περιόδους κρίσης

Η καθημερινή ζωή στη Σητεία, αλλά και οι κοινωνικές σχέσεις επηρεάζονται από τις κοινωνικές μεταβολές και τις οικονομικές συνθήκες στις οποίες διαβιών οι κάτοικοι. Το βίωμα της κρίσης προβληματοποιείται σε μεγάλο βαθμό στις αφηγήσεις των

συνεντευξιαζόμενων. Σε αυτές τονίζεται ότι η οικονομική κρίση υποβάθμισε το επίπεδο διαβίωσης των πολιτών και άλλαξε τις παραδοσιακές συνήθειες και πρακτικές της καθημερινότητας σε διάφορα επίπεδα. Για παράδειγμα ωφελούμενοι του Εθελοντικού Κοινωνικού Παντοπωλείου Σητείας τονίζουν ότι εξαιτίας των οικονομικών δυσκολιών έχει περιοριστεί ο ελεύθερος χρόνος τους και οι κοινωνικές συναναστροφές τους. Σε αυτή τη βάση έχουν διαρραγεί παραδοσιακές πρακτικές που συνδέονται με ιδιαίτερους κώδικες επικοινωνίας και συναλλαγής των κατοίκων, όπως είναι η φιλοξενία και το κέρασμα στους χώρους συναναστροφής και διασκέδασης. Το «κέρασμα» προσλαμβάνεται ως ένας σημαντικός άγραφος κανόνας που ενισχύει τη κοινωνική συμβίωση και επικοινωνία. Οι ωφελούμενοι τονίζουν το αίσθημα της ντροπής όταν βλέπουν πως δεν μπορούν να ανταποκριθούν στην πρόσκληση και να ανταποδώσουν.

Αμα με φωνάζουνε στο δρόμο θα μου πούνε «έλα να πεις ένα καφέ», πρέπει να τις κεράσω. Ενώ αυτά τα λεφτά πρέπει να τα κρατήσω για να βγει η κόρη μου μια βόλτα. Γιατί είναι μικρή, αμαρτία, να πάρει ένα φουστάνι. Εγώ αυτά όλα τα σέβομαι. Και όλα αυτά γιατί υπάρχει μεγάλη κρίση μεγάλη φτώχεια [...] Ούτε σε ένα καφενείο. Έχω να κατέβω τρία χρόνια στο λιμάνι. Δεν πάω πουθενά. Δεν βγαίνω έξω γιατί δεν περισσεύουνε τα λεφτά και ντρέπομαι κιόλας να βγω έξω γιατί με έχουνε κεράσει δέκα άνθρωποι. (Συνέντευξη Νο 25)

Οι οικονομικές πιέσεις ωθούν στην εσωστρέφεια και τον περιορισμό της κοινωνικής καθημερινότητας των αποστερημένων κατοίκων στον περίγυρο των οικογενειακών σχέσεων. Ενίοτε τα οικονομικά προβλήματα οδηγούν του πολίτες σε πρακτικές αυτοκατανάλωσης με την καλλιέργεια μικρών χωραφιών ή κήπων γύρω από το σπίτι. Από ό,τι φαίνεται η δραστηριότητα αυτή έχει διπλή στόχευση: αφενός συμβάλει στην οικιακή οικονομία με την κάλυψη βασικών αναγκών από την καλλιέργεια κηπευτικών και λαχανικών μέσα από το «κηπούλι» της οικογένειας και αφετέρου λειτουργεί ως μια εθελούσια δραστηριότητα, ένας τρόπος για «να γεμίσει η καθημερινότητα» των πολιτών.

Ένα άλλο στοιχείο που θεματοποιείται στις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων είναι η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια των ανθρώπων. Διάφορες αφηγήσεις περιγράφουν περιπτώσεις δράσεων και στελέχη κοινωνικών υπηρεσιών τονίζουν τη σημασία της προσφοράς εθελοντισμού από πολίτες με ιδιαίτερες ευαισθησίες στα προβλήματα των ευάλωτων ατόμων/οικογενειών.

Η πόλη της Σητείας χαρακτηρίζεται από πολύ εθελοντισμό, ευτυχώς υπάρχει αλληλεγγύη, αν η Μαρία έχει ανάγκη σε μια μέρα έχουν τακτοποιηθεί τα πάντα. Στηρίζεται στους εθελοντές σε πάρα πολλές περιπτώσεις (Ομάδα Εστιασμένης Συζήτησης Νο2).

Στις αγροτικές περιοχές οι ευκαιρίες για κοινωνική ζωή και συνεύρεση των χωριανών έχει επηρεαστεί με διαφορετικό τρόπο από τα οικονομικά δεδομένα της κρίσης. Οι θεσμοί του καφενείου και των πολιτιστικών εκδηλώσεων έχουν ατονήσει. Οι κάτοικοι, συχνά, εκφράζουν τη δυσαρέσκειά τους για τον περιορισμό των χώρων συναναστροφής τους με το κλείσιμο αρκετών καφενείων σε χωριά και την αδρανοποίηση πολιτιστικών συλλόγων, ιδιαίτερα στην περίοδο της κρίσης πανδημίας. Στις αγροτικές κοινωνίες οι εργασίες στα χωράφια είναι στο επίκεντρο της καθημερινής ζωής και οι αφηγητές αρέσκονται να περιγράφουν την καθημερινότητά τους στους χώρους των αγροτικών καλλιεργειών. Η ζωή στην ύπαιθρο συνδέεται με μια κοινότητα αλληλογνωριμίας και καθημερινής συναναστροφής, ωστόσο στις αφηγήσεις δεν λείπουν και οι εκφράσεις για την έλλειψη αλληλεγγύης των συγχωριανών.

Η αίσθηση της κοινωνικής αποστέρησης γίνεται εμφανής στο λόγο των υποκειμένων που βιώνουν συνθήκες υλικής και κοινωνικής αποστέρησης στον οποίο συχνά εκφράζεται μια διάθεση διαμαρτυρίας απέναντι στις κρατικές πολιτικές και την αδυναμία της Πολιτείας να αντιμετωπίσει τα προβλήματα ευάλωτων ομάδων. Σε αυτή τη βάση τονίζεται ότι είναι πιο εύκολη η πρόσβαση σε βοήθεια που προέρχεται από την κοινωνία και τους πολίτες σε αντίθεση με την βοήθεια από το κράτος. Μητέρα μονογονεϊκής οικογένειας περιέγραψε τη βοήθεια της κοινότητας («Είχανε κάνει οι άνθρωποι έρανο, μου είχαν μαζέψει κάποια χρήματα») για την αντιμετώπιση προβλημάτων επιβίωσης που σε συνδυασμό με τα σοβαρά ζητήματα υγείας των μελών της οικογένειας διαμόρφωναν μια δυστοπική συνθήκη. Επιπλέον, περιέγραψε τα προβλήματα γραφειοκρατίας που πολλές φορές αντιμετωπίζουν και την αδυναμία των υπηρεσιών να στηρίξουν τα μέλη της οικογένειας, περιορίζοντας τις παροχές τους στο επίπεδο μιας μικρής επιδοματικής οικονομικής στήριξης.

Ελλείψεις κοινωνικών υπηρεσιών, εξυπηρέτηση πολιτών και επιδοματικές πολιτικές

Ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα που θεματοποιείται από εργαζόμενους των κοινωνικών υπηρεσιών είναι το έλλειμμα των υλικών και ανθρώπινων πόρων. Σε αυτό το πλαίσιο,

τονίζονται η υποστελέχωση των κοινωνικών υπηρεσιών, οι ανεπαρκείς χώροι στέγασης και η ανάγκη καλύτερου εξοπλισμού για να μπορέσουν ως υπηρεσία να ανταποκριθούν στις ανάγκες των πολιτών, οι οποίες έχουν αυξηθεί ιδιαίτερα στην περίοδο της κρίσης πανδημίας της ασθένειας COVID 19. Τονίζεται, ακόμη, η ανάγκη κρατικής στήριξης με υποδομές, όπως είναι η ψηφιοποίηση των δεδομένων των κοινωνικών υπηρεσιών και σχολιάζονται τα ευρύτερα προβλήματα αλληλεπικάλυψης αρμοδιοτήτων δημόσιων και δημοτικών υπηρεσιών που αναγκάζουν, συχνά, τους/τις εργαζόμενους/ες να εκτελούν εργασίες που δεν συνδέονται με το αντικείμενο της ειδικότητάς τους (για παράδειγμα καλούνται να αναζητήσουν πληροφορίες που χρειάζονται οι πολίτες από υπηρεσίες εκτός του Δήμου Σητείας). Πολλές φορές ο ρόλος τους υποβιβάζεται στη διεκπεραίωση γραφειοκρατικών διαδικασιών.

Εργαζόμενοι/ες στις κοινωνικές υπηρεσίες τονίζουν την ανάγκη πρόσληψης νέων ειδικοτήτων, όπως είναι οι σύμβουλοι επαγγελματικού προσανατολισμού. Επίσης, σχολιάζουν τα προβλήματα επικοινωνίας και των σχέσεων εξουσίας που ανακύπτουν στη συνεργασία τους με αιρετούς εκπροσώπους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Μια σημαντική επισήμανση που φαίνεται από σχετική αφήγηση είναι το περιορισμένο πλαίσιο παρεμβάσεων των κοινωνικών υπηρεσιών λόγω του γραφειοκρατικού φόρτου εργασίας που αποτρέπει τους εργαζόμενους από την εις βάθος ενασχόληση με τα ζητήματα των πολιτών.

Τα προβλήματα στέγασης υπήρξαν μια άλλη σημαντική ενότητα στις απόψεις των συνεντευξιαζόμενων. Η συστέγαση κοινωνικών υπηρεσιών με άλλες υπηρεσίες δημιουργεί σημαντικά δεοντολογικά προβλήματα καθώς δεν διασφαλίζει την ιδιωτικότητα και την «ανωνυμία» που απαιτούν τα περιστατικά των κοινωνικών υπηρεσιών.

Στις συνεντεύξεις συζητήθηκαν και οι επιδοματικές πολιτικές του κεντρικού κράτους με τους εργαζόμενους να τονίζουν ότι οι πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας πρέπει να επανασχεδιαστούν στοχεύοντας στην ένταξη των πολιτών στην παραγωγική διαδικασία και όχι απλώς στην κάλυψη των βασικών αναγκών επιβίωσής τους. Όπως υποστήριξε υπάλληλος κοινωνικής υπηρεσίας:

Πρέπει να αλλάξει ρότα αυτή η εισοδηματική πολιτική και να περάσουμε στο πραγματικό του «πώς θα απασχοληθούμε», «πού θα απορροφήσουμε στην εργασία τους ωφελούμενους» και όχι «πώς θα το δίνουμε απλά τη φρατζόλα και άντε εντάξει» (Ομάδα Εστιασμένης Συζήτησης Νο2).

Κατά την άποψη των εργαζομένων αυτές οι πολιτικές ωθούν τους ωφελούμενους να συνηθίζουν στην κάλυψη των βασικών αναγκών επιβίωσης χωρίς να προσπαθήσουν να διαμορφώσουν μια καλύτερη συνθήκη διαβίωσης μέσω της παραγωγικής διαδικασίας. Επίσης, επισημαίνεται ότι δεν υπάρχει διασύνδεση των περιστατικών βοήθειας μέσω επιδομάτων με προγράμματα ένταξης στην αγορά εργασίας ούτως ώστε να σπάσει η ατελέσφορη λογική της επιβίωσης μέσω επιδομάτων. Ένας εργαζόμενος έθεσε ένα παράδειγμα σχετικά με την αξιοποίηση των μεταναστών και των προσφύγων σχολιάζοντας το πρόβλημα της κωλυσιεργίας στην έκδοση χαρτιών που δεν τους επιτρέπει να δουλέψουν με ασφάλιση κάτι που συχνά τους οδηγεί στη «μαύρη» εργασία στον αγροτικό τομέα.

«Από χωριό, μετόχι»: Η ερήμωση των οικισμών

Ένα από τα πιο βασικά ζητήματα που απασχολούν τους κατοίκους του Δήμου Σητείας είναι η ερημοποίηση της ενδοχώρας του. Το ζήτημα της συρρίκνωσης του πληθυσμού τέθηκε σε όλες τις συνεντεύξεις και συνδέθηκε με διάφορα προβλήματα, όπως είναι η έλλειψη υποδομών και ανάπτυξης του αγροτικού τομέα, το ανεπαρκές οδικό δίκτυο, η περιορισμένη νεανική κοινωνικότητα στην ύπαιθρο και η γήρανση του πληθυσμού.

Ο πληθυσμός των χωριών δεν ανακυκλώνεται, διότι ουσιαστικά όποιος ηλικιωμένος φεύγει από τη ζωή δεν αντικαθίσταται και δεύτερον και κυριότερο έχει αλλάξει η παραγωγική δραστηριότητα. Οι νέοι δεν βρίσκουν λόγο για να μείνουν στο χωριό και δεν μιλάω μόνο για την κοινωνική τους ζωή. Δεν υπάρχει δουλειά στο χωριό (Ομάδα Εστιασμένης Συζήτησης Νο2).

Σύμφωνα με τον συνεντευξιζόμενο όσοι στο παρελθόν ασχολούνταν με τη γη έμεναν σε αγροτικές περιοχές του Δήμου και είχαν σημαντική παρουσία στην κοινότητα, ενώ τώρα οι νέοι άνθρωποι έχουν εγκαταλείψει τα χωριά τους, αμελώντας τον πρωτογενή τομέα. Ένα ζήτημα που στις αφηγήσεις των κατοίκων συνδέεται αιτιακά με την ερήμωση της ενδοχώρας της Σητείας είναι το πρόβλημα του οδικού δικτύου. Σε αυτό το πλαίσιο, οι κάτοικοι υποστηρίζουν ότι η κατάσταση του οδικού δικτύου ανατολικά του Αγίου Νικολάου περιορίζει τις δυνατότητες τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής και επιπλέον δυσχεραίνει το έργο των κοινωνικών υπηρεσιών και την πρόσβασή τους στην ενδοχώρα της Σητείας. Σύμφωνα με εργαζόμενη στις κοινωνικές υπηρεσίες το οδικό δίκτυο «δεν είναι απλά κακό αλλά χειρίστο». Η συνθήκη αυτή δυσχεραίνει την πρόσβαση των

πολιτών, ιδίως των ηλικιωμένων σε υπηρεσίες αλλά και τη δυνατότητα των κοινωνικών και οικονομικών ανταλλαγών ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο.

Το ζήτημα της ελαιοκαλλιέργειας

Η ελαιοκαλλιέργεια αποτελεί βασική οικονομική δραστηριότητα της τοπικότητας με διττή οικονομική και συμβολική σημασία. Οι αφηγητές επισημαίνουν ότι η καλλιέργεια της ελιάς δεν παράγει ικανοποιητικές ποσότητες για εμπόριο, και κάποιες χρονιές η παραγωγή περιορίζεται στην κάλυψη των αναγκών της οικογενειακής κατανάλωσης («ελιές τη μια χρονιά έχεις, την άλλη δεν έχουνε, μόνο το λάδι του σπιτιού για το φαί»)

Στα ζητήματα που θέτουν είναι η υψηλή, κατά την άποψη τους, φορολογία στην οποία υπάγεται η καλλιέργεια της ελιάς που επηρεάζει την «τσέπη» των καλλιεργητών και τα αυξημένα έξοδα παραγωγής σε περιόδους συνεχών οικονομικών κρίσεων. Τα έξοδα αυτά αφορούν την άρδευση, τα λιπάσματα, τα χρήματα για τη διασφάλιση εργατικών χεριών στην περίοδο της συγκομιδής και τα καύσιμα για τη μετακίνηση των αγροτών στον ελαιώνα και τον εφοδιασμό των μηχανημάτων. Παράλληλα, οι συνεντευξιαζόμενοι θέτουν το ζήτημα της κρατικής στήριξης μέσω των επιδοτήσεων που έχουν μειωθεί και την αύξηση στη φορολόγηση της παράγωγης. Αυτές οι συνθήκες οδηγούν τους καλλιεργητές της ελιάς στην απομάκρυνση από αυτή την παραδοσιακή πρακτική αφού τα έσοδα δεν φτάνουν να καλύψουν τις οικογενειακές ανάγκες και το κόστος διαβίωσης των παιδιών που σπουδάζουν με αποτέλεσμα η γη να μένει «ρημαγμένη».

Οι αφηγητές αναφέρονται ακόμη στις στρεβλώσεις που επιφέρει στην κουλτούρα των αγροτών το καθεστώς των επιδοτήσεων που δεν επικεντρώνεται στην παραγωγή λαδιού από τον κάθε παραγωγό («δηλαδή ανάλογα με τα κιλά λαδιού που παρήγαγες») αλλά στην έκταση των ελαιοκαλλιεργειών. Η συνθήκη αυτή σε συνδυασμό με την αύξηση της φορολογίας αποθαρρύνει τους καλλιεργητές από τη εντατική προσπάθεια αύξησης του όγκου της παραγωγής τους με αποτέλεσμα πολλοί αγρότες να απομακρύνονται από την ελαιοκαλλιέργεια. Σε συμβολικό επίπεδο, το ζήτημα της ελαιοκαλλιέργειας συνδέεται με μια βαθύτερη κουλτούρα των αγροτών της τοπικής κοινωνίας. Οι αφηγητές τονίζουν πως οι παλαιότεροι παραγωγοί είχαν την τεχνογνωσία και επέμεναν στην καλλιέργεια της ελιάς, πρακτική που δεν μεταλαμπαδεύτηκε στις μεταγενέστερες γενιές. Στο παρακάτω απόσπασμα ελαιοπαραγωγού φαίνεται αυτή η νοσταλγική ενατένιση στην παραδοσιακή

αξία της ελαιοκαλλιέργειας και σχολιάζεται η αργόσυρτη πορεία προς την εγκατάλειψη της:

Αυτοί που πραγματικά καλλιεργούσαν, δηλαδή οι πατεράδες μας ή οι παππούδες μας, γιαγιάδες μας, έφυγαν από τη ζωή και άρχισε σιγά σιγά να εγκαταλείπεται η καλλιέργεια της ελιάς ή τουλάχιστον να μη γίνεται στον ίδιο βαθμό που γινόταν παλιά. Ναι μεν είμαστε μία περιοχή φτωχή σε δουλειές, ιδιαίτερα όταν απαιτείται κάποια εξειδίκευση είναι δύσκολο να βρεις δουλειά στη Σητεία, αλλά και το εργαλείο, το όπλο που έχουμε στα χέρια μας, που είναι η καλλιέργεια της αγροτικής γης δεν το χρησιμοποιούμε και πολύ φοβάμαι ότι πλέον είναι αργά για να το ενεργοποιήσουμε.[...] Διότι το κόστος παραγωγής πλέον έχει αυξηθεί τόσο πολύ που όποιος ξεκινήσει να μπαίνει τώρα στη διαδικασία να καλλιεργήσει την ελιά, δεν μπορεί (Ομάδα Εστιασμένης Συζήτησης Νο3).

Ένα ακόμη ζήτημα που, επίσης, τονίστηκε στις συνεντεύξεις είναι η δυσκολία εύρεσης βοηθητικού προσωπικού για τις πάγιες εργασίες στις ελιές. Τέλος, επισημάνθηκε και η σημασία για εργαζόμενους με χαμηλά εισοδήματα της διασφάλιση ενός συμπληρωματικού αγροτικού εισοδήματος από τις ελιές σε περιόδους αλλεπάλληλων κρίσεων (οικονομική, υγειονομική και ενεργειακή).

Προτάσεις για τη βελτίωση της καθημερινότητας και την επίλυση προβλημάτων

Με βάση τα παραπάνω προβλήματα που εκφράστηκαν στις συνεντεύξεις οι κάτοικοι παρουσίασαν προτάσεις για λύσεις, τις οποίες συνέδεσαν, κυρίως, με παρεμβάσεις του κεντρικού κράτους και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Οι προτάσεις αυτές αφορούν τη βελτίωση των συγκοινωνιών και των υποδομών του οδικού δικτύου. Σε αυτήν την προοπτική τονίζουν τη σημασία που θα είχε για τον τόπο τους η δημιουργία του Βόρειου Οδικού Άξονα μέχρι και τη Σητεία. Ακόμη τονίζουν την ανάγκη μείωσης της φορολογίας στους αγρότες και του ελέγχου των υψηλών τιμών των αγροτικών προϊόντων. Σε σχέση με την απασχόληση θεωρούν πως πρέπει να δημιουργηθούν ευκαιρίες απασχόλησης για όλους τους κατοίκους μέσω της ενίσχυσης της τοπικής οικονομίας. Σε αυτήν τη βάση υπογραμμίζεται η σημασία της αναβάθμισης του ρόλου του ΟΑΕΔ, η μεγαλύτερη συνεργασία και δικτύωση με τις κοινωνικές υπηρεσίες (Κέντρα Κοινότητας, Κοινωνική Υπηρεσία Δήμου, Κοινωνικό Παντοπωλείο) και η διαμόρφωση ενός στρατηγικού σχεδιασμού για την αναζήτηση εξατομικευμένων λύσεων στα προβλήματα της ανεργίας ή και της κακοπληρωμένης και μαύρης εργασίας. Έτσι προτείνουν δράσεις του ΟΑΕΔ οι οποίες να συνδέουν τις κλίσεις και τις δεξιότητες των ωφελουμένων με τις ανάγκες της

αγοράς εργασίας και της οικονομίας του τόπου μέσα από προγράμματα κατάρτισης, εκπαίδευσης και ένταξης στην αγορά εργασίας.

Ο ΟΑΕΔ θα έπρεπε να έχει έναν ειδικό σύμβουλο. «Πού εσύ μπορείς να απασχοληθείς; Τι ικανότητες έχεις; Πού μπορείς να αναπτυχθείς; Στον τουρισμό; Που αλλού μπορώ να σε τοποθετήσω;» Να ξέρω, να μπορώ να συμβουλευτώ τον κάθε ενδιαφερόμενο (Ομάδα Εστιασμένης Συζήτησης Νο2).

Μια ακόμα πρόταση που σχετίζεται με το πρόβλημα της απασχόλησης στο Δήμο της Σητείας αφορά στην προοπτική αξιοποίησης από ωφελούμενους διαθέσιμων κτημάτων με ελιές που παραμένουν ακαλλιέργητες. Τα κτήματα αυτά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο εξειδικευμένων προγραμμάτων ένταξης στην αγορά εργασίας που θα συμβάλουν στην ενίσχυση της απασχόλησης, του εισοδήματος ευάλωτων πολιτών και κατ' επέκταση της τοπικής οικονομίας. Τονίζεται, ακόμη, ο ρόλος που θα μπορούσαν να παίξουν προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας σε ζητήματα συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού, με στόχο την επιμόρφωση τόσο των υπαλλήλων όσο και των ωφελούμενων. Όπως, για παράδειγμα, μια δράση που θα προωθεί πιο μακροχρόνιες λύσεις στα προβλήματα των πολιτών και θα διαμορφώνει μια διαχρονική και αλληλεπιδραστική σχέση των θεσμών με τους πολίτες. Οι εργαζόμενοι των υπηρεσιών τονίζουν την κοινωνική σημασία τέτοιων παρεμβάσεων που έχουν μακροπρόθεσμο κοινωνικό όφελος αλλά συνήθως υποβαθμίζονται από τους εκπροσώπους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, οι οποίοι στρέφονται συνήθως σε πιο πρακτικές και ευκαιριακές παρεμβάσεις (π.χ. σε έργα οδοποιίας).

Αναφορικά με τα ζητήματα της απασχόλησης οι συνεντευξιαζόμενοι/ες προτείνουν την ανάπτυξη οργανωμένων εποχιακών προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης, ιδίως στους καλοκαιρινούς μήνες κατά τους οποίους η πόλη της Σητείας έχει αυξημένη οικονομική και τουριστική δραστηριότητα. Στα προγράμματα αυτά θα μπορούν να εργαστούν πολίτες σε διάφορους τομείς π.χ. στην καθαριότητα και στις ποικίλες καλοκαιρινές εκδηλώσεις του Δήμου. Σε αυτό το πλαίσιο οι ωφελούμενοι/ες θα μπορούσαν να εργαστούν με ασφάλιση και επί πληρωμή, σε θέσεις που μέχρι τώρα καλύπτονταν από το εθελοντικό δίκτυο του Δήμου.

Τέλος, τονίστηκε η ανάγκη αξιοποίησης των κτηριακών υποδομών της πόλης της Σητείας για κοινωνικές πολιτικές προς όφελος των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων και, παράλληλα, η ανάγκη μεταφοράς της κοινωνικής υπηρεσίας του Δήμου στο κέντρο της πόλης για τη

διευκόλυνση της πρόσβασης των ωφελούμενων, ιδίως όσων δεν διαθέτουν μεταφορικό μέσο. Στο ίδιο πλαίσιο εκφράστηκαν προτάσεις για την υλοποίηση σύγχρονων προγραμμάτων φροντίδας ηλικιωμένων, τα οποία θα απασχολούν άτομα με χαμηλό εισόδημα επιτρέποντάς τους να επιλέγουν τη νόμιμη εργασία έναντι της άτυπης/μαύρης απασχόλησης συμβάλλοντας, παράλληλα, με τις υπηρεσίες τους στην ενδυνάμωση των ηλικιωμένων. Σε σχέση με τα προβλήματα των αγροτικών περιοχών εκφράστηκαν απόψεις και προβληματισμοί αφενός για την ενίσχυση της αγροτικής και της τουριστικής δραστηριότητας στις περιοχές τους και αφετέρου για την ανάπτυξη πολιτιστικών, κοινωνικών και αθλητικών δραστηριοτήτων που θα παρέχουν κίνητρα στους νέους ώστε να μην εγκαταλείπουν τον τόπο τους.

Δήμος Μινώα Πεδιάδας: Αποστέρηση σε συνθήκες έκτακτων γεγονότων

Ο Δήμος Μινώα Πεδιάδος δεν συγκαταλέγεται στον κατάλογο των τεσσάρων πιο αποστερημένων Δήμων της Κρήτης που αναλύουμε σε αυτή τη μελέτη, καθώς βρίσκεται στην 6^η κατά σειρά θέση. Ωστόσο, διαθέτει δύο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που μας ώθησαν να αναφερθούμε στα ζητήματα που απασχολούν τους δημότες του. Αυτά αφορούν τις συνέπειες του μεγάλου σεισμού στις 27 Σεπτέμβρη του 2021. Ο κύριος σεισμός μεγέθους 5.8 της κλίμακας Ρίχτερ, με επίκεντρο το Αρκαλοχώρι, ήταν τμήμα σεισμικής ακολουθίας που αναστάτωνε την περιοχή τέσσερις μήνες πριν και συνεχίστηκε αρκετούς μήνες μετά. Προκάλεσε τεράστιες υλικές ζημιές στην ευρύτερη περιοχή και ένας άνθρωπος έχασε τη ζωή του καθώς εκτελούσε οικοδομικές εργασίες σε ιερό ναό ο οποίος κατέρρευσε. Σε αυτό το πλαίσιο, οι επιπτώσεις του σεισμού φαίνεται να μεταβάλουν ριζικά τα δεδομένα της περιοχής και να διαμορφώνουν δυναμικά χαρακτηριστικά υλικής και στεγαστικής αποστέρησης. Από την άλλη πλευρά, η κατασκευή του νέου Διεθνούς Αεροδρομίου Καστελλίου στο Δήμο Μινώα Πεδιάδος αναμένεται να επηρεάσει σημαντικά την ανάπτυξη της περιοχής και των όμορων Δήμων που παρουσιάζουν προβλήματα αποστέρησης.

Γενική περιγραφή: πληθυσμός-κοινωνική μορφολογία-τοπική οικονομία

Ο Δήμος Μινώα Πεδιάδας συστήθηκε με τις διοικητικές ρυθμίσεις του Προγράμματος Καλλικράτης και σύμφωνα με την απογραφή του 2021 έχει πληθυσμό 14.161 κατοίκους σημαντικά μειωμένο (-24%) σε σχέση με τον αντίστοιχο πληθυσμό του 2011 (17.563). Ο Δήμος αποτελείται από τρεις Δημοτικές Ενότητες οι οποίες αντιστοιχούν στους τρεις καταργηθέντες Δήμους Αρκαλοχωρίου, Θραψανού και Καστελλίου και οι οποίες περιλαμβάνουν 32 Κοινότητες με 71 οικισμούς. Έδρα του Δήμου ορίστηκε ο Ευαγγελισμός Πεδιάδας με ιστορικές έδρες το Αρκαλοχώρι και το Καστέλλι. Η έκταση του νέου Δήμου είναι 398,453 m². Η εδαφική επικράτεια του Δήμου καλύπτει το ανατολικό κομμάτι της ενδοχώρας της Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου και βρίσκεται περίπου 35χλμ νοτιοανατολικά της πόλης του Ηρακλείου, ενώ νότια βρέχεται από το Λιβικό πέλαγος στην περιοχή του Τσούτσουρου. Σημαντικοί οικισμοί με αυξημένη οικονομική και κοινωνική δυναμική είναι το Αρκαλοχώρι, το Καστέλλι και το Θραψανό.

Οι τοπικές οικονομικές δραστηριότητες βασίζονται κυρίως στον πρωτογενή και στον τριτογενή τομέα και λιγότερο στο δευτερογενή. Ο Δήμος χαρακτηρίζεται κυρίως αγροτικός αν και υπάρχει σαφής τάση συρρίκνωσης του αγροτικού εισοδήματος. Η αγροτική παραγωγή αντιμετωπίζει σημαντικά διαρθρωτικά προβλήματα, μεταξύ των οποίων ο πολυτεμαχισμένος και μικρός κλήρος, η γήρανση του πληθυσμού, η έλλειψη εργατικών χεριών, οι χαμηλές τιμές πώλησης, η αδυναμία προώθησης των αγροτικών προϊόντων, η πρόσφατη απώλεια εδαφών αλλά και η υποβάθμιση των προϊόντων κυρίως στη πεδιάδα Καστελλίου, λόγω της κατασκευής του νέου αεροδρομίου. Επιπλέον, το χαμηλό αγροτικό εισόδημα έστρεψε πολλούς νέους στον τομέα του τουρισμού, κυρίως σε χαμηλά αμειβόμενες και βοηθητικές εργασίες λόγω της έλλειψης εμπειρίας και σχετικής εξειδίκευσης. Παρ' όλα αυτά, η αγροτική οικονομία εξακολουθεί να διαδραματίζει ζωτικό ρόλο στην οικονομία, την απασχόληση και τις πολιτισμικές αναφορές στο Δήμο Μινώα Πεδιάδας.

Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: Πληθυσμιακή διαρροή και στεγαστικό πρόβλημα

Οι πιο σημαντικές θεματικές που αναδεικνύονται από την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων της έρευνας στο Δήμο Μινώα Πεδιάδας επικεντρώνονται σε ζητήματα και ανάγκες που προέκυψαν μετά το σεισμό. Βασικότερα προβλήματα που αναδείχθηκαν ήταν το στεγαστικό ζήτημα, η αλλαγή της καθημερινότητας και το βίωμα των σεισμόπληκτων, η διαχείριση της κρίσης από τον κρατικό μηχανισμό, η υποβάθμιση των κοινωνικών υπηρεσιών, η επιτάχυνση της πληθυσμιακής διαρροής και η εγκατάλειψη της περιοχής. Αντίβαρο φαίνεται να υπήρξε η ανάπτυξη της κουλτούρας αλληλεγγύης του εθελοντισμού από διάφορες συλλογικότητες στην περιοχή.

Μια τεράστια πρόκληση που έχει να αντιμετωπίσει η κοινωνία και οι θεσμοί της περιοχής είναι η συγκράτηση της διαρροής του πληθυσμού λόγω του σεισμού. Βασική αιτία αποτελεί το στεγαστικό πρόβλημα με πολλούς πληγέντες να προσαρμόζουν τη ζωή τους μακριά από τον οικισμό που κατοικούσαν. Αρκετοί εργαζόμενοι σε υπηρεσίες στην πόλη του Ηρακλείου και σε όμορους Δήμους μέχρι πρόσφατα αξιοποιούσαν το νέο οδικό δίκτυο Ηρακλείου-Αρκαλοχωρίου κατοικώντας στα χωριά του Δήμου Μινώα Πεδιάδας, μετακινούμενοι για την εργασία τους στις άλλες περιοχές. Πλέον, όσοι αντιμετωπίζουν στεγαστικό πρόβλημα αναζητούν λύσεις πλησιέστερα στους χώρους εργασίας τους. Μια ακόμη κοινωνική ομάδα που εγκαταλείπει μαζικά την περιοχή είναι ηλικιωμένοι που

επιλέγουν να μεταφερθούν εγγύτερα στα παιδιά τους. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε υπάλληλος του Δήμου:

Έχουν φύγει. Η οικογένεια που είχαμε σε ξενοδοχείο με τα ανήλικα παιδιά του. Δεν μπορούσε να πηγαινοφέρνει τα ανήλικα παιδιά του σχολείου [...] το σπίτι του καταστράφηκε, θα χρειαζόταν σπίτι και έμεινε στη Χερσόνησο ο άνθρωπος. Ηλικιωμένοι που ήρθαν τα παιδιά τους και τους πήρανε και μένουν στο Ηράκλειο (Συνέντευξη Νο 31).

Η μετανάστευση των αστέγων της περιοχής διαμόρφωσε μια νέα δυστοπική συνθήκη στην εντόπια κοινωνία. Σε αυτή τη νέα συνθήκη διάφοροι παράγοντες επιτείνουν την πληθυσμιακή διαρροή και δυσχεραίνουν τη ζωή των κατοίκων της περιοχής. Οι κάτοικοι τονίζουν τη δύσκολη και κοστοβόρα γραφειοκρατική διαδικασία τόσο στη διαδικασία χαρακτηρισμών των ζημιών στις κατοικίες όσο και στις αποφάσεις για αποζημιώσεις που βρίσκονται σε στασιμότητα.

Θα συνταχθεί ένας φάκελος από πολιτικούς μηχανικούς, τον οποίο πολιτικό μηχανικό τον πληρώνει ο ωφελούμενος. Μιλάμε για ένα ποσό που διαφοροποιείται ανάλογα τον πολιτικό μηχανικό, αλλά δεν είναι και κάτω από 2.000 ευρώ, το να σου φτιάξει τον φάκελο. Οπότε θα πρέπει να φτιαχτεί ο φάκελος, να πάει στην Αθήνα, να πάει στο υπουργείο... Κανείς δεν έχει κάνει ακόμα κάτι. Αν κάποιος έκανε κάτι, ήταν με δικά τους έξοδα και ίσως γιατί δεν είχανε σοβαρές ζημιές (Συνέντευξη Νο 31).

Εκτός από τις γραφειοκρατικές διαδικασίες που είναι σύνθετες και οδηγούν πολλούς κατοίκους είτε να αναζητούν ιδίους πόρους για την επισκευή των κατοικιών τους, είτε να αξιοποιούν μέρος των χρημάτων που διατίθενται για προκαταβολές των επιδιορθωτικών εργασιών, χωρίς να καταθέτουν φάκελο. Σε ανάλογες περιπτώσεις το κράτος αναμένεται να διεκδικήσει επιστροφή των χρημάτων, συνθήκη που ενδέχεται να οδηγήσει σε μελλοντικές εντάσεις. Η κρίση που επέφερε στην τοπική κοινωνία ο σεισμός συνοδεύτηκε από την αναστολή σημαντικών οικονομικών δραστηριοτήτων κυρίως στον τομέα του εμπορίου και της κατανάλωσης (κλείσιμο εμπορικών μαγαζιών, υποβάθμιση παροχής υπηρεσιών κ.ά.) με αρνητικές συνέπειες για την τοπική οικονομία. Επιπλέον, η συνεχόμενη σεισμική δραστηριότητα αυξάνει τις ζημιές στα ήδη χτυπημένα σπίτια, επιταχύνοντας τη διαδικασία μετανάστευσης των κατοίκων προς άλλες όμορες περιοχές ή προς το αστικό κέντρο του Ηρακλείου:

Συζητάμε ότι ακόμα και τώρα που μιλάμε γίνονται σεισμοί. Τη μια μικροί, την άλλη μεγάλοι. Η πρώτη ανάγκη τώρα είναι η στέγαση, να μην αναγκάζεται ο άλλος να φύγει από την περιοχή και όταν ηρεμήσουν πραγματικά τα πράγματα τότε να ασχοληθούμε με τις αποζημιώσεις (Συνέντευξη Νο 30).

Τα αρχικά μέτρα αντιμετώπισης του στεγαστικού ζητήματος, σε μια καθημερινότητα με έντονη σεισμική δραστηριότητα, ήταν μέσω της εγκατάστασης αντίσκηνων στο εκθεσιακό κέντρο Αρκαλοχωρίου και στις πλατείες των χωριών αλλά και με τη διάθεση ξενοδοχειακών κλινών σε περιοχές μακριά από τα όρια του Δήμου. Σε δεύτερο χρόνο διατέθηκαν σε κατοίκους προκατασκευασμένοι οικίσκοι, δημιουργώντας ουσιαστικά έκτακτους οικισμούς και γειτονιές σεισμόπληκτων. Τέτοιες υποδομές υπάρχουν σήμερα στο Αρκαλοχώρι, στο Ίνι, στα Πάρτηρα, στο Σαμπά, στο Χουμέρι, στο Αρχοντικό και στη Βόννη. Όπως ανέφεραν οι κάτοικοι, υπάρχει μεγάλη ανάγκη να παραχωρηθούν επιπλέον οικίσκοι ώστε να καλυφθούν όλες οι ανάγκες και να επιταχυνθούν οι διαδικασίες χαρακτηρισμού των σπιτιών και των αποζημιώσεων για να μην απομακρυνθεί και άλλος κόσμος από την περιοχή και να μην ριψοκινδυνεύει να μένει σε ακατάλληλα σπίτια.

Η αποψίλωση των κοινωνικών υπηρεσιών αποτελεί ένα μεγάλο πρόβλημα, ιδιαίτερα για τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, το οποίο έχει μεγεθυνθεί μετά το μεγάλο σεισμό. Οι σταδιακές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες και οι αλλαγές στις αρμοδιότητες των διάφορων επιπέδων αυτοδιοίκησης με τους Καλλικρατικούς Δήμους έχουν ως αποτέλεσμα οι κοινωνικές υπηρεσίες στους Δήμους να είναι υποστελεχωμένες και να δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στις αυξημένες ανάγκες των πολιτών. Η υποστελέχωση σε συνδυασμό με τη συνθήκη εκτάκτου ανάγκης που δημιούργησε η σεισμική δραστηριότητα στην περιοχή αύξησαν δραματικά τον όγκο εργασίας των εργαζομένων στις κοινωνικές υπηρεσίες που έχουν να διαχειριστούν πληθώρα περιστατικών. Επιπλέον, οι χώροι στους οποίους λειτουργούσαν στο παρελθόν κοινωνικές υπηρεσίες του Δήμου, όπως το ΚΑΠΗ έχουν υποστεί ζημιές, με αποτέλεσμα να έχουν αδρανοποιηθεί.

Ένα άλλο ζήτημα που αναδύεται στις συνεντεύξεις των κατοίκων είναι η κοινωνική αλληλεγγύη προς τους σεισμόπληκτους. Οι πρακτικές κοινωνικής αλληλεγγύης και εθελοντικής προσφοράς προς τους πληγέντες στο επίπεδο της κοινωνίας των πολιτών ενίσχυσε την κοινωνική συνοχή της τοπικότητας και συνέβαλε στη διαμόρφωση ποικίλων δράσεων για την αντιμετώπιση της συνθήκης της κρίσης. Στις αφηγήσεις τονίζεται η

αίσθηση ευγνωμοσύνης των κατοίκων της περιοχής απέναντι σε αυτή τη διαδικασία ενεργοποίησης της κοινωνίας των πολιτών και του εθελοντικού τομέα:

Όλοι βρεθήκαν εδώ. Απίστευτα πολύς κόσμος. Και ήταν τόσο ενεργοί και δραστήριοι και ήρθαν και άλλοι φίλοι. Ήρθε πολύς κόσμος και δεν ξέρω ποιον να ευχαριστήσω, την ανθρωπότητα; Θα τους πω όλους η ανθρωπότητα. Πολύ μεγάλος ο ρόλος της οικογένειας επίσης (Συνέντευξη No 31).

Μετά τη δεύτερη μέρα ήρθαν εθελοντές από παντού. Από το Ηράκλειο, από τη Σητεία... Ήτανε τότε να τρέξει και μααραθώνιος στην Κρήτη και ήτανε πολλά παιδιά που ήθελαν να συμμετάσχουν. Και τρέξανε και φέρανε καζάνια και μαγειρεύανε και έτρωγε ο κόσμος (Συνέντευξη No 30).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της αλληλεγγύης προς τη σεισμόπληκτη κοινωνία, τις πρώτες ημέρες μετά το μεγάλο σεισμό εθελοντές απ' όλη την Κρήτη βοήθησαν είτε με φυσική παρουσία στο Αρκαλοχώρι είτε στέλνοντας υλική βοήθεια και προμήθειες στους σεισμοπλήκτους. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν και φορείς της τοπικής κοινωνίας, όπως πολιτιστικοί σύλλογοι, αθλητικά σωματεία καθώς επίσης και τα παραδοσιακά οικογενειακά δίκτυα και οι κοινότητες αλληλογνωριμίας της περιοχής. Οι δομές αυτές αλληλεγγύης φαίνεται να αναπτύχθηκαν στα κενά που άφηναν οι κρατικές ανεπάρκειες διαχείρισης της κρίσης.

Από ό,τι φαίνεται οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης και αλληλεγγύης για την αντιμετώπιση της κρίσης στην έκτακτη συνθήκη των σεισμών διαμορφώθηκαν σε τρία επίπεδα τα οποία τέμνονται, αλληλοσυμπληρώνονται και συγκρούονται. Το θεσμικό, που συνυπάρχουν όλα τα επίπεδα εξουσίας (Κυβέρνηση, Περιφέρεια, Δήμος, Τοπικές Κοινότητες) με τις διαθεσμικές αντιθέσεις να είναι ορατές. Το κοινωνικό, στο οποίο πρωταγωνίστησαν οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, όπως η εκκλησία, πολιτιστικοί σύλλογοι, πολιτικές ομάδες, ο Ερυθρός Σταυρός κ.ά, οι οποίες διαθέτουν μηχανισμούς, υποδομές και σχετική οργάνωση για να παρέμβουν συλλογικά και τέλος στο επίπεδο της αυτό-οργάνωσης των πολιτών που άλλοτε συνδράμει τις θεσμικές πρωτοβουλίες, άλλοτε καλύπτει τα κενά που αφήνουν αυτές και άλλοτε συγκρούεται μαζί τους σ' ένα διεκδικητικό πλαίσιο για καλύτερους όρους διαχείρισης της κρίσης και για ύπαρξη διαφάνειας στις διάφορες κινήσεις. Μερίδα των κατοίκων οργανώθηκε στο «Σύλλογο σεισμόπληκτων, ΕΛΠΙΔΑ» με σκοπό να διεκδικήσει τα συμφέροντα τους. Αργότερα

έγιναν προσπάθειες δημιουργίας του «Συλλόγου Οικίσκων Αρκαλοχωρίου», ενώ λειτουργεί και η εθελοντική κοινωνική κουζίνα με στόχο κυρίως το σμίξιμο των σεισμόπληκτων και του μοιράσματος υλικών και γευμάτων.

Το αεροδρόμιο Καστελλίου και οι προκλήσεις του

Το έργο που έρχεται να αλλάξει τη φυσιογνωμία και την οικονομία της περιοχής είναι ο νέος διεθνής αερολιμένας Ηρακλείου, ο οποίος αναμένεται να αποτελέσει τομή για την ιστορία και τη φυσιογνωμία της περιοχής. Ο Δήμος εισέρχεται σε μια μεταβατική περίοδο αλλάζοντας ριζικά τις κοινωνικές γεωγραφίες και τις χρήσεις γης κοντά στην έκταση του αεροδρομίου και επηρεάζοντας τις τοπικές οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες του νησιού. Η κατασκευή μιας τόσο μεγάλης υποδομής που συνδέεται άμεσα με την τουριστική βιομηχανία δεν επηρεάζει μονάχα την περιοχή πέριξ του αεροδρομίου αλλά συνολικά το νησί της Κρήτης και ακόμα περισσότερο τις όμορες περιοχές. Ήδη, σε γειτονικούς Δήμους έχουν επηρεαστεί οι τιμές γης και ετοιμάζονται επενδύσεις για να υποδεχτούν τα αυξημένα τουριστικά κύματα που προβλέπονται από την κατασκευή του νέου αεροδρομίου. Για το Δήμο Μινώα Πεδιάδας αναμένεται εκτίναξη της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα και αντίστοιχη συρρίκνωση του πρωτογενούς. Οι βαθιές συνέπειες των μεταβολών αυτών στις τοπικές κοινωνίες είναι αδύνατο να ποσοτικοποιηθούν και να αποτυπωθούν άμεσα. Η διεθνής και εγχώρια εμπειρία πάντως δείχνει τεράστιες ποιοτικές αλλαγές ανθρωπολογικού και πολιτισμικού χαρακτήρα.

Το υπό κατασκευή έργο έχει προκαλέσει μεγάλη συζήτηση για τις οικονομικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις του στην Πεδιάδα Καστελλίου αλλά και στην ευρύτερη περιοχή. Σε μεγάλο βαθμό οι κάτοικοι ευελπιστούν ότι η «θυσία» σε καλλιεργήσιμη γη, με την απώλεια της βιοποικιλότητας, την ηχορύπανση, τη φωτορύπανση κ.ά, θα έχει ανταποδοτικούς οικονομικούς καρπούς καθώς θα μεταβάλει την οικονομία κλίμακας της περιοχής και θα αυξήσει τις δραστηριότητες προσφέροντας νέες θέσεις εργασίας. Για πολλούς το νέο αεροδρόμιο θα αποτελέσει το εφελτήριο για την ανάπτυξη της περιοχής και της επιχειρηματικής δραστηριότητας με την προσέλκυση επενδύσεων που θα ενισχύσουν την τοπική οικονομία.

Στον αντίποδα, υπάρχουν αρκετοί που αμφισβητούν αυτή τη μετάβαση και θεωρούν ότι το αρνητικό αποτύπωμα στο οικονομικό, περιβαλλοντικό και πολιτισμικό υπόβαθρο της περιοχής θα είναι τεράστιο και μη αναστρέψιμο. Όπως χαρακτηριστικά μας ανέφερε

συνεντευξιαζόμενος «το σεισμό τον έφερε η φύση αλλά το αεροδρόμιο το φέρνει ο άνθρωπος» εξισώνοντας τις δυο «καταστροφές» για την περιοχή. Οι κάτοικοι που είναι ενάντια στο αεροδρόμιο στο Καστέλλι έχουν συγκροτήσει την «Πρωτοβουλία Πολιτών για τη Διάσωση, Προβολή και Αειφόρο Ανάπτυξη της Πεδιάδος» και την καμπάνια «Προσοχή αεροδρόμιο»¹⁵ όπου με δράσεις και ενημερώσεις προβάλλουν την αντίθεσή τους στην κατασκευή του νέου αεροδρομίου και θέτουν αντιπροτάσεις για την ανάπτυξη στην περιοχή τους.

Συμπερασματικά η έκτακτη κατάσταση που έχει βρεθεί ο Δήμος Μίνωα-Πεδιάδας φαίνεται να συνιστά μια τομή στην ιστορία της περιοχής με πολλαπλές συνέπειες στην τοπική κοινωνία. Ο σεισμός αποτέλεσε ένα βίαιο γεγονός που οι συνέπειές του φαίνεται να είναι τεράστιες για την περιοχή. Τα βασικά προβλήματα εντοπίζονται στην πληθυσμιακή διαρροή, στο στεγαστικό ζήτημα των σεισμόπληκτων κατοίκων αλλά και σε υποδομές που έχουν υποστεί ζημιές προκαλώντας προβλήματα στην καθημερινότητα των πολιτών. Ακόμα, η περαιτέρω υποτίμηση των κοινωνικών υπηρεσιών επιβαρύνει περισσότερο τα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού που είναι οι ωφελούμενοι αυτών των υπηρεσιών. Μετά από την πρώτη περίοδο του σεισμού η περιοχή δοκιμάζεται καθώς η κρατική και δημοτική διαχείριση της συνθήκης της κρίσης δείχνει ανεπάρκειες και αδυναμίες και οι σχέσεις μεταξύ θεσμών και κοινωνίας των πολιτών φαίνεται να έχουν διαρραγεί. Παράλληλα το νέο αεροδρόμιο δημιουργεί προβληματισμούς, προκλήσεις, ευκαιρίες αλλά και κινδύνους που συνδέονται με κοινωνικά, περιβαλλοντικά και πολιτισμικά ζητήματα. Παρά τις ελπίδες που αρκετός κόσμος έχει εναποθέσει στο υπό κατασκευή αεροδρόμιο, η περιοχή παρουσιάζει εμφανείς κινδύνους διευρυμένης αποστέρησης. Σε αυτό το πλαίσιο, υπάρχει ανάγκη για έναν ολοκληρωμένο στρατηγικό σχεδιασμό αντιμετώπισης των αναδυόμενων προκλήσεων με ενισχυμένες κοινωνικές υπηρεσίες και με εστίαση στην έρευνα για τις δυνατότητες αντιμετώπισης των συνθηκών αποστέρησης, της στεγαστικής φτώχειας και της υποβάθμισης της ποιότητας ζωής των πολιτών στην περιοχή.

¹⁵ Βλ. σχετικά την ιστοσελίδα της Πρωτοβουλίας, <https://prosoxiaerodromio.gr/>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ ΑΠΟΣΤΕΡΗΣΗΣ

Υλική και κοινωνική αποστέρηση

Τα ευρήματα της έρευνας αναδεικνύουν ελλείψεις και προβλήματα στους τομείς του εισοδήματος, της εκπαίδευσης, της κοινωνικής φροντίδας, της στέγασης και της πληθυσμιακής γήρανσης και συρρίκνωσης. Σε όλες τις υπό μελέτη περιοχές παρατηρούνται σημαντικές ελλείψεις σε επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης, δομών, υποδομών καθώς και υποστελέχωση των κοινωνικών υπηρεσιών. Επίσης διαγνώστηκαν διαφορετικές περιοχές αποστέρησης (οικονομικής, εργασιακής, στεγαστικής, παροχής φροντίδας, χωρικής κ.ά.), που σε συνδυασμό με το έλλειμμα κρατικής υποστήριξης και ολοκληρωμένων χωρικών παρεμβάσεων και κοινωνικών πολιτικών επιδρά αρνητικά σε πολλές πτυχές της καθημερινής ζωής, εμποδίζοντας την προσωπική ανάπτυξη, την κοινωνικοποίηση και τη διαμόρφωση μιας ποιοτικής διαβίωσης. Οι συμμετοχικές διαδικασίες και τα δίκτυα κοινωνικής καινοτομίας είναι μάλλον υποβαθμισμένα.

Τα ευρήματα της έρευνας επιβεβαιώνουν ορισμένες τάσεις που παρατηρούνται σε αποστερημένες κοινότητες: Όταν στις (τοπικές) κοινωνίες υπάρχουν δυνατότητες να κινητοποιηθούν οι κάτοικοι και να αναζητηθούν πόροι, προγράμματα και κοινωνικό κεφάλαιο, τα περιθώρια βελτιώσεων και αλλαγών είναι σημαντικά ενώ σε διάσπαρτες και κατακερματισμένες κοινωνίες οι δυσκολίες είναι μεγαλύτερες και η εξωτερική βοήθεια απαραίτητη (Nordberg 2020). Όσο οι φτωχοί και περιθωριοποιημένοι πληθυσμοί της υπαίθρου παραμένουν αποδιοργανωμένοι και ανίκανοι να οδηγήσουν την αλλαγή στις αγροτικές περιοχές μέσω της δικής τους δραστηριότητας, είναι απίθανο να συντελεστούν μεγάλες αλλαγές.

Χάρτης περιοχών με το δείκτη συνολικής πολλαπλής αποστέρησης

Πηγή: Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα, Σπυρέλλης (2021)

Ο παραπάνω χάρτης αποτυπώνει την κατανομή των 786 περιοχών της Κρήτης σε 5 κλιμάκια του Δείκτη ΣΠΑ και δείχνει την ύπαρξη ενός άξονα αποστέρησης στο νοτιοανατολικό τμήμα της Κρήτης που περιλαμβάνει επιμέρους αγροτικές κοινότητες και τη συγκέντρωση αστικών θυλάκων αποστέρησης στο Ηράκλειο.¹⁶

Όπως έχει επισημανθεί στη σχετική μελέτη των Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα και Σπυρέλλη (2021: 9) η Π.Ε. Ηρακλείου όχι μόνο συγκεντρώνει τις περισσότερες αποστερημένες περιοχές στην Κρήτη αλλά διακρίνεται και για την ύπαρξη, αναλογικά με τις άλλες ενότητες, λιγότερων μη-αποστερημένων περιοχών, γεγονός που αποτελεί ένδειξη για διάχυση της αποστέρησης κι όχι απλώς για συγκέντρωσή της σε θύλακες. Η Π.Ε. Λασιθίου εμφανίζεται περισσότερο χωρικά και κοινωνικά διαιρεμένη (πολωμένη) από τις άλλες περιφερειακές ενότητες, καθώς τα ενδιάμεσα κλιμάκια περιλαμβάνουν αναλογικά λιγότερες περιοχές. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τους δείκτες αποστέρησης που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο στους τέσσερις υπό μελέτη αγροτικούς Δήμους σε συγκριτική βάση.

Φτώχεια, εισόδημα και εξάρτηση από επιδόματα

Ένα βασικό χαρακτηριστικό των Δήμων που μελετάμε είναι η υψηλή συχνότητα νοικοκυριών με χαμηλά εισοδήματα που επηρεάζει και το κατά κεφαλή ΑΕΠ στο κάθε

¹⁶ Για τεχνικούς λόγους που έχουν να κάνουν με το μέγεθος του χάρτη η ύπαρξη θυλάκων αποστέρησης στη εδαφική επικράτεια της πόλης του Ηρακλείου δεν αποτυπώνεται με ευκρίνεια, τεκμηριώνεται, ωστόσο, από τα στοιχεία της σχετικής μελέτης (Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα, Σπυρέλλης 2021) .

Δήμο. Διαθέσιμα στοιχεία για το ΑΕΠ σε κάθε Δήμο δεν υπάρχουν. Ωστόσο, εξετάζοντας στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά Περιφερειακή Ενότητα μπορούμε να εξάγουμε ορισμένες χρήσιμες παρατηρήσεις. Τα στοιχεία αυτά βλ. Πίνακα 23 δείχνουν ότι η Π.Ε. Ηρακλείου, στην οποία συγκεντρώνονται οι τρεις πιο αποστερημένοι Δήμοι της Κρήτης, έχει διαχρονικά χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ από το σύνολο της Κρήτης ενώ η Π.Ε. Λασιθίου βρίσκεται σε καλύτερη κατάσταση. Τα ευρήματα αυτά είναι σημαντικά γιατί σε συνδυασμό με τα στοιχεία για τη χωρική αποστέρηση που διαθέτουμε αναδεικνύουν την ανάγκη ευρύτερων αναπτυξιακών και κοινωνικών παρεμβάσεων στην Περιφερειακή Ενότητα Ηρακλείου όπου υπάρχει υστέρηση στο κατά κεφαλή ΑΕΠ και διάχυση των κοινωνικών ανισοτήτων με την ύπαρξη πολλών θυλάκων αποστέρησης τόσο στο νότο -σε αγροτοκτηνοτροφικές κατά βάση κοινωνίες- όσο και στον αστικό χώρο, κυρίως στην πόλη του Ηρακλείου.

Στην Π.Ε. Λασιθίου βλέπουμε ότι διαχρονικά το κατά κεφαλήν ΑΕΠ βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο από το σύνολο της Κρήτης και παρουσιάζει μια μάλλον ανοδική πορεία. Σε σημαντικό βαθμό αυτό συνδέεται με την οικονομική ανάπτυξη που παρατηρείται στις πόλεις της Ιεράπετρας και του Αγίου Νικολάου κυρίως μέσω του τουρισμού και δευτερευόντως με τη μαζική καλλιέργεια οπωροκηπευτικών στην Ιεράπετρα. Ωστόσο, αυτή η αναπτυξιακή συνθήκη δεν φαίνεται να διαχέεται σε όλη την εδαφική επικράτεια της Π.Ε. με την ενδοχώρα του Δήμου Σητείας και το Δήμο Οροπεδίου Λασιθίου να παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα προβλήματα αποστέρησης.

Πίνακας 23

Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά Π.Ε. στην Κρήτη (2011-2019)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Κρήτη	15.262	13.866	13.653	13.976	13.972	13.611	13.939	14.212	14.695
Ηράκλειο	14.985	13.675	13.397	13.729	13.533	13.145	13.543	13.752	14.056
Λασιθί	15.522	14.440	14.841	15.205	15.655	15.385	15.738	15.960	16.727
Ρέθυμνο	14.597	13.241	13.048	13.155	13.380	13.047	13.187	13.672	14.325
Χανιά	16.042	14.308	13.923	14.327	14.365	14.001	14.287	14.599	15.214

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. Κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν. 2022

Από τα συγκριτικά στοιχεία που διαθέτουμε για τις φορολογικές δηλώσεις στο σύνολο των δηλώσεων κάτω των 5000 € και το μέσο δηλωθέν εισόδημα ανά φορολογική δήλωση

στην περίοδο 2018-19 στους Δήμους που μελετάμε (βλ. Πίνακες 24 και 25) προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα: Οι Δήμοι Γόρτυνας, Φαιστού και Βιάννου παρουσιάζουν σημαντική υστέρηση σε σχέση με τα αντίστοιχα ποσοστά της Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου και της Κρήτης. Μάλιστα, στη Γόρτυνα το μέσο δηλωθέν εισόδημα είναι κάτω από το μισό του αντίστοιχου εισοδήματος στην Π.Ε. Ηρακλείου και στα δύο έτη, ενώ στους Δήμους Βιάννου και Φαιστού ελάχιστα παραπάνω από το μισό. Στο Δήμο Σητείας στα έτη 2018-19 το ποσοστό των φορολογικών δηλώσεων κάτω από τις 5000 € στο σύνολο των δηλώσεων δεν είχε σημαντικές αποκλίσεις από τα αντίστοιχα ποσοστά της Περιφερειακής Ενότητας Λασιθίου, αλλά το μέσο δηλωθέν ανά φορολογική δήλωση ήταν σε αρκετά χαμηλότερο επίπεδο από την Π.Ε. Λασιθίου και την Κρήτη.

Πίνακας 24

Φορολογικές δηλώσεις (%) κάτω των 5000 € στο σύνολο των δηλώσεων (2018-19)

Δήμοι	Δηλώσεις 2018 (%)	Σ.Χ.	Δηλώσεις 2019 (%)	Σ.Χ.
Βιάννου	65,7	1,13	60,7	1,11
Γόρτυνας	65,6	1,13	61,4	1,12
Φαιστού	65,6	1,13	62,8	1,15
Π.Ε. Ηρακλείου	57,0	0,98	53,2	0,98
Σητείας	58,1	1,00	54,6	1,00
Π.Ε. Λασιθίου	57,8	0,99	54,6	1,00
Περιφέρεια Κρήτης	58,2	1,00	54,6	1,00

Πηγή: ΑΑΔΕ 2018-2019 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Πίνακας 25

Μέσο δηλωθέν εισόδημα (€) ανά φορολογική δήλωση (2018-19)

Δήμοι	Μέσο εισόδημα 2018 (€)	Σ.Χ.	Μέσο εισόδημα 2019 (€)	Σ.Χ.
Βιάννου	545,01	0,52	540,91	0,51
Γόρτυνας	430,14	0,41	446,26	0,42
Φαιστού	615,03	0,59	623,91	0,59
Π.Ε. Ηρακλείου	1110,05	1,06	1101,74	1,03
Σητείας	795,1	0,76	819,42	0,77
Π.Ε. Λασιθίου	859,7	0,82	897,19	0,84
Περιφέρεια Κρήτης	1048,64	1,00	1064,66	1,00

Πηγή: ΑΑΔΕ 2018-2019 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Το ποσοστό των δικαιούχων του ΕΕΕ για το 2019 (στο σύνολο των φορολογικών δηλώσεων του ίδιου έτους) στους Δήμους Γόρτυνας και Φαιστού ήταν περίπου διπλάσιο, και στους Δήμους Βιάννου και Σητείας περίπου μιάμιση φορά αυξημένο, από το αντίστοιχο ποσοστό της Περιφέρειας Κρήτης. Και στους τέσσερις Δήμους τα ποσοστά ήταν μεγαλύτερα από τα αντίστοιχα των Π.Ε. (Ηρακλείου και Λασιθίου).

Πίνακας 26

Ποσοστό (%) δικαιούχων ΕΕΕ προς τις φορολογικές δηλώσεις 2019

Δήμος	Δικαιούχοι ΕΕΕ 2019	Σ.Χ.
Βιάννου	6,7	1,51
Γόρτυνας	8,7	1,94
Φαιστού	9,1	2,03
Π.Ε. Ηρακλείου	6,1	1,36
Σητείας	6,8	1,52
Π.Ε. Λασιθίου	3,9	0,88
Περιφέρεια Κρήτης	4,5	1,00

Πηγή: ΗΔΙΚΑ 2019 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Τα ευρήματα της έρευνας υποδεικνύουν ένα συνδυασμό χαμηλών εισοδημάτων, κάτω από το όριο της φτώχειας¹⁷ και υψηλά ποσοστά πολιτών των οποίων η διαβίωση συνδέεται από επιδόματα. Όπως φαίνεται και από τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας, ο συνδυασμός χαμηλών εισοδημάτων και μη προσοδοφόρων μορφών απασχόλησης με την εξάρτηση από επιδοματικές πολιτικές δυσχεραίνει τις πολιτικές κοινωνικής ένταξης και ωθεί μέρος των ευάλωτων πληθυσμών να επαναπαύεται στα επιδόματα και σε συμπληρωματική εργασία στη μαύρη οικονομία, παρά σε εργασίες με χαμηλές αποδοχές.

Απασχόληση, ανεργία και εκπαίδευση

Οι περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης, η υψηλή εξάρτηση των τοπικών οικονομιών, ιδιαίτερα στην ενδοχώρα, από τον κορεσμένο αγροτικό τομέα και η έλλειψη εξειδικευμένων στελεχών και καινοτόμων πρακτικών αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν τις συνθήκες αποστέρησης και τα εισοδήματα στην περιοχή. Οι αυξητικές τάσεις της συνολικής αλλά και της μακροχρόνιας ανεργίας τα τελευταία χρόνια δείχνουν

¹⁷ Το μέσο ισοδύναμο ατομικό εισόδημα το 2018 ήταν 9.034 € και το 2019 το 9.382 € και το όριο φτώχειας ενός μονομελούς νοικοκυριού ανερχόταν το 2018, σε 410 € μηνιαίο εισόδημα και αντίστοιχα 860 € για ένα τετραμελές, (Μανιάτης & Μπασιάκος 2020, ΕΛΣΤΑΤ 2022)

ότι το πρόβλημα της ανεργίας που δεν ήταν σε υψηλά επίπεδα στην απογραφή του 2011 θα απασχολήσει τις τοπικές κοινωνίες και θα εντείνει τα προβλήματα της αποστέρησης.

Τα διαθέσιμα δεδομένα δείχνουν ότι το ποσοστό μεταβολής της ανεργίας στους Δήμους Φαιστού και Γόρτυνας τη διετία 2018-2020 ήταν υπερδιπλάσιο του αντίστοιχου της Π.Ε. Ηρακλείου, ενώ στη Βιάννο η αντίστοιχη διαφορά ήταν μικρότερη (7,45% αύξηση στην Π.Ε. Ηρακλείου έναντι 8,48% στο Δήμο Βιάννου).

Πίνακας 27

Αριθμητική και ποσοστιαία (%) μεταβολή ανεργίας 2018-2020

Δήμος	Αριθμός ανέργων Ιανουάριος 2018	Αριθμός ανέργων Ιανουάριος 2019	Αριθμός ανέργων Ιανουάριος 2020*	Μεταβολή ανεργίας (%) Ιαν. 2018-20
Βιάννου	165	158	179 (4,1%)	8,48
Γόρτυνας	948	1.017	1.109 (7,9%)	16,98
Φαιστού	1.801	2.049	2.144 (8,9%)	19,04
Π.Ε. Ηρακλείου	37.574	39.203	40.375 (13,3%)	7,45
Σητείας	1.547	1.591	1.697 (8,4%)	9,69
Π.Ε. Λασιθίου	8.580	8.805	9.157 (12,1%)	6,72
Περιφέρεια Κρήτης	72.421	75.433	78.275 (12,7%)	8.08

Πηγή: ΟΑΕΔ 2021 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021) [Το ποσοστό των ανέργων στη στήλη του Ιανουαρίου 2020 υπολογίστηκε με βάση τον πληθυσμό της απογραφής του 2021]

Ανησυχητικό είναι το φαινόμενο του υψηλού ποσοστού μακροχρόνια ανέργων επί του συνόλου των εγγεγραμμένων ανέργων σε μετρήσεις που έγιναν τους μήνες Ιανουάριο, Μάιο και Αύγουστο του 2019. Όπως φαίνεται από τον πίνακα 28 στους Δήμους Βιάννου, Γόρτυνας και Φαιστού τα ποσοστά των μακροχρόνιων ανέργων στα χρονικά διαστήματα της μέτρησης κυμάνθηκαν από 32,7% έως 58,33% και ήταν σταθερά σε πολύ υψηλότερα επίπεδα από την Π.Ε. Ηρακλείου και το σύνολο της Κρήτης. Στην ίδια περίοδο, το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων στο σύνολο των καταγεγραμμένων ανέργων του Δήμου Σητείας ήταν σε όλες τις περιπτώσεις πολύ υψηλότερο από εκείνο της Π.Ε. Λασιθίου, αλλά κοντά στο αντίστοιχο ποσοστό της Κρήτης.

Πίνακας 28
Μακροχρόνια άνεργοι (%) επί του συνόλου των εγγεγραμμένων ανέργων
για Ιανουάριο, Μάιο και Αύγουστο 2019

Δήμος	Μακροχρόνια άνεργοι 01/2019	Σ.Χ.	Μακροχρόνια άνεργοι 05/2019	Σ.Χ.	Μακροχρόνια άνεργοι 08/2019	Σ.Χ.
Βιάννου	43,51	2,05	58,33	1,27	51,61	1,20
Γόρτυνας	35,20	1,66	52,31	1,14	50,94	1,18
Φαιστού	32,70	1,54	45,65	1,00	43,48	1,01
Π.Ε. Ηρακλείου	26,56	1,25	49,61	1,08	46,65	1,08
Σητείας	25,02	1,18	44,08	0,96	43,46	1,01
Π.Ε. Λασιθίου	14,33	0,67	39,99	0,87	36,59	0,85
Περιφέρεια Κρήτης	21,26	1,00	45,79	1,00	43,17	1,00

Πηγή: ΟΑΕΔ (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Σε σχέση με το ποσοστό των απασχολούμενων σε επαγγέλματα χωρίς ειδικευση που αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα οικονομικής υστέρησης μιας περιοχής παρατηρούμε ότι στους τρεις Δήμους της Π.Ε. Ηρακλείου το ποσοστό των ανειδίκευτων σύμφωνα με την απογραφή του 2011 ήταν υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό στην Κρήτη, και, μάλιστα, στην περίπτωση της Βιάννου περίπου μιάμιση φορά υψηλότερο. Στη Σητεία το ποσοστό ήταν υψηλότερο από την Π.Ε. Λασιθίου και ελάχιστα χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό στην Κρήτη.

Πίνακας 29
Ποσοστό απασχολούμενων (%) σε επαγγέλματα χωρίς ειδικευση (2011)

Δήμος	Απασχολούμενοι 2011	Σ.Χ.
Βιάννου	16,72	1,52
Γόρτυνας	11,29	1,03
Φαιστού	12,53	1,14
Π.Ε. Ηρακλείου	10,31	0,94
Σητείας	10,54	0,96
Π.Ε. Λασιθίου	12,99	1,18
Περιφέρεια Κρήτης	10,98	1,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Στις συνεντεύξεις της έρευνας σχολιάστηκαν τα διαρθρωτικά προβλήματα της τοπικής αγροτικής παραγωγής: μικρές και συχνά απομακρυσμένες μεταξύ τους ιδιοκτησίες, αδυναμία εμπορίας και μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων, απουσία σταθερών εργατικών χεριών, αυξημένο κόστος παραγωγής λόγω των συχνών μετακινήσεων για την εμπορία των προϊόντων και των μεγάλων αποστάσεων από τις αγορές των μεγάλων αστικών κέντρων του νησιού.

Το χαμηλό εκπαιδευτικό κεφάλαιο των κατοίκων των τεσσάρων Δήμων αποτελεί έναν ακόμη δείκτη που επηρεάζει την τοπική οικονομία. Όπως φαίνεται και από τον πίνακα που ακολουθεί (Πίνακας 30), τα ποσοστά του πληθυσμού το 2011 που δεν είχε φοιτήσει ή είχε εγκαταλείψει τη δημοτική εκπαίδευση, καθώς επίσης και όσων είχαν ολοκληρώσει μόνο το Δημοτικό ήταν και στους τρεις Δήμους της Π.Ε. Ηρακλείου αρκετά υψηλότερα σε σχέση τόσο με την ίδια την Π.Ε. Ηρακλείου όσο και με το σύνολο του νησιού, με τις αρνητικές αποκλίσεις να είναι υψηλότερες στις περιπτώσεις των Δήμων Γόρτυνας και Βιάννου. Και στην περίπτωση του Δήμου Σητείας το αντίστοιχο ποσοστό ήταν υψηλότερο από την Π.Ε. Λασιθίου και από το σύνολο του νησιού, χωρίς ωστόσο η σχετική απόκλιση να είναι σημαντική. Το εκπαιδευτικό έλλειμμα εντοπίζεται και στους πτυχιούχους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σε σύγκριση με το ποσοστό των πτυχιούχων στην Περιφέρεια Κρήτης, στο Δήμο Γόρτυνας το ποσοστό είναι τρεις φορές μικρότερο, στο Δήμο Βιάννου δύο φορές μικρότερο και στο Δήμο Φαιστού στο ένα δεύτερο, περίπου. Η κατάσταση παρουσιάζεται βελτιωμένη στο Δήμο Σητείας αλλά και εκεί υπάρχει αρνητική απόκλιση σε σχέση με την Περιφέρεια Κρήτης (12,6% έναντι 14,6% αντίστοιχα).

Πίνακας 30
Εκπαιδευτικό επίπεδο πληθυσμού (%) το 2011

Δήμοι	Τριτοβάθμια και άνω	Πτυχιούχοι μετα-δευτεροβάθμιας (ΠΕΚ, κολέγια)	Απόφοιτοι Λυκείου	Απόφοιτοι Γυμνασίου και επαγγελματικών σχολών	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατάλειψη στο Δημοτικό ή αναλφάβητοι	Μη κατατασσόμενοι (προσχολική ηλικία)
Βιάννου	6,5	2,1	15,5	12,4	41,5	17,0	5,0
Γόρτυνας	4,8	1,8	10,7	14,2	39,1	22,3	7,1
Φαιστού	8,3	2,9	16,9	14,8	34,1	15,0	8,0

Π.Ε. Ηρακλείου	14,9	4,2	20,8	13,7	25,9	13,1	7,5
Σητείας	12,6	3,7	20,9	14,0	30,7	13	5,2
Π.Ε. Λασιθίου	13,0	3,7	20,8	15,0	28,8	12,4	6,2
Περιφέρεια Κρήτης	14,6	4,0	21,9	14,1	25,7	12,5	7,3

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Ενώ τα ποσοτικά δεδομένα από την απογραφή του 2011 δείχνουν το περιορισμένο εκπαιδευτικό κεφάλαιο της τοπικής κοινωνίας, τα δεδομένα που αφορούν στη σχολική διαρροή δεν φαίνονται ανησυχητικά. Η σχολική διαρροή ήταν ελαφρώς υψηλότερη στους Δήμους Γόρτυνας, Φαιστού και Σητείας σε σχέση με την Περιφέρεια Κρήτης ενώ στο Δήμο Βιάννου πολύ χαμηλότερη. Ωστόσο, ένας δείκτης που πρέπει να μας απασχολήσει είναι η ύπαρξη υψηλών ποσοστών νεανικού πληθυσμού ηλικίας 19-24 ετών που ενώ έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης. Όπως φαίνεται στον πίνακα 32 με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011 το πρόβλημα είναι έντονο στους Δήμους Γόρτυνας, Βιάννου και Φαιστού και μάλιστα στην περίπτωση της Γόρτυνας το ποσοστό είναι υπερδιπλάσιο σε σχέση με το σύνολο της Κρήτης ενώ στο Δήμο Σητείας το αντίστοιχο ποσοστό είναι λίγο πιο πάνω από την Περιφέρεια Κρήτης. Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με την απαξία της σχολικής εκπαίδευσης από μικρή μερίδα της τοπικής κοινωνίας και τη στροφή νέων και παιδιών σε, συνήθως εποχιακές δραστηριότητες στη γεωργία και την κτηνοτροφία και στη στην άτυπη (μαύρη) οικονομία. Οι δείκτες αυτοί υποδεικνύουν το χαμηλό μορφωτικό κεφάλαιο της περιοχής που επηρεάζει τις δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης και οικονομικής ένταξης και συνδέεται με το αγροτοκτηνοτροφικό προφίλ του Δήμου και την ενασχόληση με τον πρωτογενή τομέα των νέων από πολύ μικρή ηλικία.

Πίνακας 31
Ποσοστό (%) σχολικής διαρροής (2020)

Δήμος	Σχολική διαρροή
Βιάννου	0,05
Γόρτυνας	0,40

Φαιστού	0,31
Π.Ε. Ηρακλείου	0,29
Σητείας	0,31
Π.Ε. Λασιθίου	0,47
Περιφέρεια Κρήτης	0,30

Πηγή: Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Βλασάκη, Λουκάκης, Παπαναστασίου & Κασσαπάκη 2022)

Πίνακας 32

Ποσοστό (%) πληθυσμού 19-24 ετών που έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και βρίσκεται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης (2011)

Δήμος	19-24 ετών εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης	Σ.Χ.
Βιάννου	12,62	1,49
Γόρτυνας	18,59	2,20
Φαιστού	12,23	1,44
Π.Ε. Ηρακλείου	8,84	1,04
Σητείας	8,95	1,06
Π.Ε. Λασιθίου	9,67	1,14
Περιφέρεια Κρήτης	8,47	1,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Στέγαση

Οι συνθήκες στέγασης στους υπό μελέτη Δήμους δεν φαίνεται να εμπνέουν ανησυχία ιδιαίτερα στους μεγάλους οικισμούς. Ωστόσο, σε μικρότερους οικισμούς παρατηρούμε πληθώρα εγκαταλελειμμένων ή πολύ παλιών κατοικιών. Αντίθετα με τον αστικό χώρο, οι αγροτικές περιοχές διαθέτουν μεγαλύτερες εκτάσεις για οικοδόμηση σπιτιών και σε πιο χαμηλές τιμές, γεγονός που ευνοεί τη δημιουργία νέων και πιο ευρύχωρων σπιτιών. Από την άλλη σε μικρούς οικισμούς η ερευνητική ομάδα εντόπισε πολλά εγκαταλελειμμένα σπίτια ή πολύ παλιές κατοικίες. Σε σχέση με το μέγεθος των κατοικιών παρατηρούμε πως οι κάτοικοι των Δήμων Γόρτυνα, Φαιστού και Βιάννου ακολουθώντας τη σχετική τάση που παρατηρούμε στους περισσότερους Δήμους της ενδοχώρας της Κρήτης παρουσιάζουν μικρότερο ποσοστό κατοικιών που είναι μικρότερες από το 60% του διαμέσου κατοικίας

ανά άτομο στην Κρήτη (με βάση την απογραφή του 2011). Ωστόσο, στο Δήμο Σητείας το αντίστοιχο ποσοστό είναι λίγο υψηλότερο από την Κρήτη και την Π.Ε. Λασιθίου γεγονός που συνδέεται με την πυκνοκατοίκηση που παρατηρείται στην πόλη της Σητείας.

Πίνακας 33

Ποσοστό (%) στεγαστικής φτώχειας: κατοικία μικρότερη από το 60% του διάμεσου των m² κατοικίας ανά άτομο στην Κρήτη (2011)

Δήμος	Στεγαστική φτώχεια	Σ.Χ.
Βιάννου	9,0	0,68
Γόρτυνα	12,0	0,91
Φαιστού	11,9	0,90
Π.Ε. Ηρακλείου	12,6	0,95
Σητείας	14,6	1,10
Π.Ε. Λασιθίου	12,4	0,94
Περιφέρεια Κρήτης	13,2	1,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Βασικό χαρακτηριστικό των Δήμων που μελετάμε είναι η ιδιοκατοίκηση. Η συντριπτική πλειοψηφία των νοικοκυριών διαθέτει δική της στέγη και η ενοικίαση περιορίζεται σε οικογένειες εργαζομένων ή μεμονωμένους πολίτες που εργάζονται ή και διαμένουν μόνιμα ή προσωρινά στους μεγαλύτερους οικισμούς των Δήμων (συχνά μετανάστες). Στον πίνακα που ακολουθεί (Πίνακας 34) παρατηρούμε ότι στους Δήμους Βιάννου και Γόρτυνας το ποσοστό δικαιούχων επιδόματος στέγασης είναι πολύ μικρότερο από το αντίστοιχο στην Περιφέρεια Κρήτης. Μεγάλη απόκλιση (προς τα πάνω) έχει ολόκληρη η Π.Ε. Λασιθίου, ενώ ο Δήμος Σητείας παρουσιάζεται με μειωμένο ποσοστό σε σύγκριση τόσο με την Π.Ε. όσο και με το σύνολο της Κρήτης. Άξιο σημείωσης, ωστόσο, είναι ότι οι δικαιούχοι του Δήμου Φαιστού, ενός αγροτικού Δήμου της ενδοχώρας, είναι σε σχεδόν ίδια επίπεδα με τους δικαιούχους της Π.Ε. Ηρακλείου, του μεγαλύτερου αστικού κέντρου της Περιφέρειας.

Πίνακας 34
Αναλογία (%) δικαιούχων επιδόματος στέγασης έτους 2020
προς συνολικό πληθυσμό 2021

Δήμος	Ποσοστό δικαιούχων
Βιάννου	2,20
Γόρτυνας	1,35
Φαιστού	4,29
Π.Ε. Ηρακλείου	4,75
Σητείας	4,88
Π.Ε. Λασιθίου	6,85
Περιφέρεια Κρήτης	5,24

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από ΗΔΙΚΑ 2021 (δικαιούχοι επιδόματος) και ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2021 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Ένας άλλος σημαντικός δείκτης που δείχνει την ποιότητα των συνθηκών στέγασης αφορά τα νοικοκυριά που δεν διαθέτουν κεντρική θέρμανση. Στον πίνακα 35 βλέπουμε ότι στους Δήμους Βιάννου, Φαιστού και Σητείας καταγράφονται σχετικά υψηλά ποσοστά νοικοκυριών χωρίς κεντρική θέρμανση με το πρόβλημα να είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό στον Δήμο Βιάννου, μεγάλο μέρος της έκτασης του οποίου βρίσκεται σε ημι-ορεινή περιοχή.

Πίνακας 35
Ποσοστό νοικοκυριών χωρίς θέρμανση (2011)

Δήμος	Ποσοστό νοικοκυριών χωρίς θέρμανση	Σ.Χ.
Βιάννου	17,55	1,64
Γόρτυνας	8,28	0,77
Φαιστού	12,36	1,16
Π.Ε. Ηρακλείου	10,79	1,01
Σητείας	19,92	1,87
Π.Ε. Λασιθίου	20,2	1,89
Περιφέρεια Κρήτης	10,68	1,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Προσβασιμότητα και κοινωνική φροντίδα

Ένα από τα πιο βασικά πεδία των συνθηκών αποστέρησης είναι η προσβασιμότητα αλλά και η ποιότητα των υπηρεσιών υγείας και κοινωνικής φροντίδας και η ύπαρξη μεγάλου αριθμού εξαρτημένων ατόμων στο σύνολο του πληθυσμού. Στο Δήμους που μελετάμε και με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011 η ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού ηλικιωμένων κατοίκων επηρεάζει το ποσοστό του συνόλου του εξαρτώμενου πληθυσμού που είναι σε όλους τους Δήμους υψηλότερο από το σύνολο της Κρήτης. Το πρόβλημα παρουσιάζεται μεγαλύτερο στους Δήμους Βιάννου και Γόρτυνας όπου καταγράφονται τα υψηλότερα ποσοστά γερασμένου πληθυσμού. Επισημαίνουμε ότι οι εξαρτημένοι ηλικίας έως 14 ετών είναι στην περίπτωση των Δήμων Γόρτυνας και Φαιστού στο ίδιο περίπου επίπεδο με την Περιφέρεια Κρήτης ενώ στους Δήμους Βιάννου και Σητείας σε χαμηλότερο επίπεδο. Το ζήτημα της δημογραφικής γήρανσης σχολιάζεται σε πολλές συνεντεύξεις στις οποίες τονίζεται η αδυναμία ανανέωσης του τοπικού εργατικού δυναμικού παράλληλα με τη δημογραφική συρρίκνωση.

Πίνακας 36

Ποσοστό (%) εξαρτημένου πληθυσμού (έως 14 και 65 και άνω ετών) στο σύνολο του πληθυσμού (2011)

Δήμος	Εξαρτημένοι ηλικίας έως 14 ετών	Σ.Χ.	Εξαρτημένοι ηλικίας 65 και άνω ετών	Σ.Χ.	Σύνολο εξαρτημένου πληθυσμού	Σ.Χ.
Βιάννου	11,41	0,69	32,90	1,86	44,31	1,29
Γόρτυνας	16,98	1,02	27,53	1,56	44,52	1,30
Φαιστού	17,61	1,06	20,52	1,16	38,13	1,11
Π.Ε. Ηρακλείου	17,07	1,02	16,87	0,96	33,94	0,99
Σητείας	13,11	0,79	26,97	1,53	40,08	1,17
Π.Ε. Λασιθίου	14,82	0,89	22,19	1,26	37	1,08
Περιφέρεια Κρήτης	16,50	1,00	17,80	1,00	34,30	1,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Ένας ακόμη ενδιαφέρων δείκτης της αποστέρησης που συνδέεται τόσο με την ποιότητα ζωής των τοπικών κοινωνιών όσο και με την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, κοινωνικής φροντίδας και εκπαίδευσης είναι η κατοχή αυτοκινήτου. Παρά τις μεγάλες εκτάσεις των υπό μελέτη Δήμων τη σημαντική χωρική διασπορά των οικισμών και την ελλιπή δημόσια συγκοινωνία, σημαντικό ποσοστό των κατοίκων δεν διαθέτει αυτοκίνητο για τις μετακινήσεις του, συνθήκη που όπως φαίνεται και στην ποιοτική ανάλυση επιδρά δυσμενώς στην ποιότητα ζωής του. Με βάση στοιχεία της απογραφής του 2011 σε όλους τους αποστερημένους Δήμους που μελετάμε το ποσοστό του πληθυσμού χωρίς αυτοκίνητο είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο στο σύνολο της Κρήτης. Αρνητικό παράδειγμα αποτελεί ο Δήμος Βιάννου που έχει το μεγαλύτερο ποσοστό κατοίκων χωρίς αυτοκίνητο (μιάμιση φορά περισσότερο από το αντίστοιχο ποσοστό της Κρήτης και της Π.Ε. Ηρακλείου), γεγονός που πιθανόν σχετίζεται με την ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού ηλικιωμένων.

Πίνακας 37
Ποσοστό (%) πληθυσμού χωρίς αυτοκίνητο (2011)

Δήμος	Πληθυσμός χωρίς αυτοκίνητο	Σ.Χ.
Βιάννου	27,79	1,54
Γόρτυνας	21,58	1,19
Φαιστού	18,91	1,05
Π.Ε. Ηρακλείου	18,05	1,00
Σητείας	19,73	1,09
Π.Ε. Λασιθίου	18,36	1,02
Περιφέρεια Κρήτης	18,07	1,00

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Απογραφή 2011 (Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων 2021)

Η πληθυσμιακή συρρίκνωση των Δήμων

Η τάση συνεχούς μείωσης του πληθυσμού των περισσότερων οικισμών των Δήμων είναι ένα ειδοποιό χαρακτηριστικό της δυστοπικής συνθήκης της αποστέρησης. Με εξαίρεση την πόλη της Σητείας και λιγοστές κωμοπόλεις που έχουν αυξήσει το πληθυσμό τους τις τελευταίες δεκαετίες το φαινόμενο της πληθυσμιακής συρρίκνωσης χαρακτηρίζει το σύνολο των οικισμών των Δήμων και σε ορισμένες περιπτώσεις οδηγεί στην εγκατάλειψη

αυτών των οικισμών (βλ. για παράδειγμα τις περιπτώσεις των οικισμών Καλάμι στη Βιάννο και Μητάτο και Καρύδι στο Δήμο Σητείας). Ο πίνακας 38 παρουσιάζει την πληθυσμιακή εξέλιξη στις κοινότητες που έχουν τους υψηλότερους δείκτες αποστέρησης, επιβεβαιώνοντας μια ιδιαίτερη συσχέτιση: Από τη μια, οι συνθήκες αποστέρησης επηρεάζουν τη δημογραφική εξέλιξη των οικισμών και από την άλλη, η ίδια η δημογραφική συρρίκνωση επιδρά με τη σειρά της στην αποστέρηση.

Πίνακας 38

Εξέλιξη πληθυσμού (1951-2011) πιο αποστερημένων οικισμών στους Δήμους Βιάννου, Γόρτυνας, Φαιστού και Σητείας

Οικισμός	Δήμος	Εξέλιξη πληθυσμού 1951-2011							Συνολική Μεταβολή (%)
		1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011	1951-2011
Καλάμι	Βιάννος	420	501	447	179	93	44	8	-98
Μητάτο	Σητεία	55	41	18	12	12	7	7	-87,3
Καρύδι	Σητεία	302	282	257	142	67	51	43	-85,8
Πραισός	Σητεία	145	96	81	76	55	44	32	-77,9
Αγία Τριάδα	Σητεία	310	310	285	183	156	124	77	-75,2
Άγ. Βασίλειος	Βιάννος	707	738	550	423	357	240	180	-74,5
Κάτω Βιάννος	Βιάννος	325	307	258	208	180	150	108	-66,8
Γρηγορία	Φαιστός	478	425	348	332	394	214	173	-63,8
Αμυρά	Βιάννος	825	827	693	499	468	353	321	-61,1
Αχλάδια	Σητεία	482	424	324	311	305	302	199	-58,7
Βασιλικά Ανώγεια	Γόρτυνα	410	401	291	260	300	216	177	-56,8
Χαμέζι	Σητεία	569	540	456	319	309	241	253	-55,5
Κεφαλοβρύσι	Βιάννος	285	183	262	168	213	162	128	-55
Ρούφας	Φαιστός	173	175	145	118	163	95	82	-52,6
Αφράτι	Βιάννος	295	304	298	250	310	174	151	-47,5
Πλώρα	Γόρτυνα	411	424	382	341	278	271	217	-47,2
Βασιλική	Γόρτυνα	335	324	287	272	252	198	188	-43,9
Συκολόγος	Βιάννος	532	523	477	368	371	359	314	-41
Στέρνες	Γόρτυνα	517	582	510	447	415	369	321	-37,9
Άγ. Κύριλλος	Γόρτυνα	199	185	167	153	131	139	125	-37,2
Πηγαϊδάκια	Φαιστός	426	425	307	369	331	334	270	-36,6
Μορόνι	Φαιστός	263	287	288	295	313	293	198	-36,12

Σταυρωμένος	Σητεία	87	101	93	110	122	88	61	-29,9
Πόμπια	Φαιστός	1.462	1.730	1.193	1.114	959	955	1061	-27,4
Καστέλλι Καινούργιου	Φαιστός	431	457	432	448	406	299	328	-23,9
Άνω Μούλια	Γόρτυνα	456	510	507	577	548	510	353	-22,6
Γκαγκάλες	Γόρτυνα	423	480	487	493	505	405	329	-22,2
Αντισκάρι	Φαιστός	493	581	538	521	480	452	431	-12,57

Πηγή: Συγκέντρωση στοιχείων από απογραφές πληθυσμών 1951-2011 της ΕΛΣΤΑΤ στο Ανδριώτης 2006

Εξετάζοντας τα απογραφικά δεδομένα των τελευταίων δεκαετιών σε επίπεδο Κρήτης μπορούμε να εντοπίσουμε δύο μορφές μετακινήσεων πληθυσμού στο γεωγραφικό χώρο. Η πρώτη είναι η μετακίνηση πληθυσμών από μικρούς οικισμούς στο όριο το εκάστοτε Δήμου με κατεύθυνση κωμοπόλεις που διαθέτουν στοιχειώδεις υποδομές, δραστηριότητες αθλητισμού και ελεύθερου χρόνου και, κυρίως, υπηρεσίες εκπαίδευσης, κοινωνικής φροντίδας και υγείας. Η δεύτερη είναι η μετακίνηση μέρους του πληθυσμού σε αστικά κέντρα της Κρήτης (κυρίως το Ηράκλειο) ή και της υπόλοιπης χώρας (κυρίως Αθήνα). Οι τάσεις αυτές αναμένεται να συνεχιστούν στα επόμενα χρόνια αφού όπως δείχνουν και τα στοιχεία των απογραφών του 2011 και 2021 (βλ. πίνακα 39) η πληθυσμιακή συρρίκνωση των αγροτικών Δήμων συνεχίστηκε και στην τελευταία δεκαετία με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εκείνο του Δήμου Βιάννου που έχασε περισσότερο από έναν στους πέντε κατοίκους του (- 22,5%). Αξιοσημείωτη εξαίρεση από την πτωτική πληθυσμιακή πορεία αποτελεί ο Δήμος Σητείας, ο οποίος όχι μόνο διατήρησε τον πληθυσμό του αλλά είχε και μια μικρή αύξηση κατά 548 άτομα (+ 2,8%).

Πίνακας 39

Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού (2011-2021) σε Δήμους Βιάννου, Γόρτυνας, Φαιστού και Σητείας

Δήμοι	Εξέλιξη πληθυσμού 2011-2021						Μεταβολή (%)
	2011	Άνδρες	Γυν/κες	2021	Άνδρες	Γυν/κες	Σύνολο 1911-2021
Βιάννου	5.563	2.745 (49,3%)	2.818 (50,7%)	4.314	2.171 (50,3%)	2.143 (49,7%)	-22,5
Γόρτυνας	15.632	7.824 (50, 1%)	7.808 (49,9%)	13.936	7.090 (50,9%)	6.846 (49,1%)	-10,8
Φαιστού	24.466	12.192 (49,8%)	12.274 (50,2%)	23.994	12.230 (51)	11.764 (49)	-1,9
Σητείας	19.720	9.695	10.025	20268	10003	10265	+2,8

Περιφέρεια Κρήτης	623.065	308.655	315.400	617.306	304.372	312.988	-0,9
--------------------------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	------

Πηγή: Συγκέντρωση στοιχείων από απογραφές πληθυσμών ΕΛΣΤΑΤ 2011 και 2021

Ευρύτερα στοιχεία της απογραφής του 2021 που θα γνωστοποιηθούν το επόμενο έτος θα μας δείξουν εάν αυτή η αύξηση αφορά κυρίως στο πληθυσμό της πόλης της Σητείας και αν προέρχεται από αύξηση των γεννήσεων ή και από ένα ρεύμα επανακατοίκησης της. Επισημαίνουμε ότι με βάση τα στοιχεία των απογραφών του 2001 και του 2011 με εξαίρεση την τουριστική Δημοτική Ενότητα της Ανάληψης και την πόλη της Σητείας που γνώρισαν σημαντική αύξηση πληθυσμού, σε όλους τους αγροτικούς οικισμούς του Δήμου Σητείας καταγράφηκε μείωση.

Το ζήτημα της δημογραφικής συρρίκνωσης και της ερήμωσης των μικρών οικισμών αναδεικνύεται στο λόγο των συνεντευξιαζόμενων ως μια αναγκαία συνθήκη. Οι πολίτες αναζητούν ευκαιρίες απασχόλησης και εκπαίδευσης και μια καλύτερη ποιότητα ζωής σε ένα πιο «αστικό» περιβάλλον. Η εγκατάλειψη σχολείων στους μικρούς οικισμούς φαίνεται πως αποτελεί έναν ακόμη σημαντικό παράγοντα για τις επιλογές των πολιτών.

Ένα σημαντικό πρόβλημα που φαίνεται πως θα αντιμετωπίσουν οι αποστερημένες αγροτικές περιοχές είναι η ερήμωση μικρών απομακρυσμένων οικισμών, χαρακτηριστικό φαινόμενο στο Μεσογειακό τοπίο. Οι βασικοί λόγοι της εγκατάλειψης χωριών στην περιφέρεια της Ευρώπης έχει επισημανθεί στη σχετική βιβλιογραφία: Η μείωση του πληθυσμού λόγω της αγροτικής εξόδου και της μετανάστευσης σε αστικά κέντρα, η εντατικοποίηση της παραγωγής και η προσαρμογή της στις συνθήκες της ελεύθερης αγοράς, οι αλλαγές στη χρήση γης και η εγκατάλειψη αγροτικών εκτάσεων (Collantes et al. 2014, Jaszczak et al. 2018, Vidal-Macua, J. et al. 2018). Οι τάσεις αυτές είναι δύσκολο να αντιστραφούν χωρίς εξωτερικές παρεμβάσεις. Εναλλακτικές στρατηγικές κοινοτικής ανάπτυξης (για παράδειγμα μέσα από τη κοινωνική γεωργία, την κοινωνική οικονομία και προγράμματα κοινωνικής κατοικίας και επανακατοίκησης) που σχολιάζουμε στην επόμενη ενότητα θα μπορούσε να αποτελέσουν μια απάντηση στη διαδικασία της εγκατάλειψης οικισμών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT

Ανάλυση δυνατών και αδύνατων σημείων, ευκαιριών και απειλών των αποστερημένων κοινοτήτων (SWOT ανάλυση)

Οι Δήμοι που εξετάζουμε στην παρούσα μελέτη βρίσκονται σε αγροτικές περιοχές, κοντά σε ορεινούς ή ημιορεινούς όγκους (Αστερούσια όρη, Λασιθιώτικα Όρη, Όρη Σητείας) και μακριά από τα αστικά κέντρα του νησιού και συγκεντρώνουν χαρακτηριστικά πληθυσμιακής συρρίκνωσης και γήρανσης. Οι βασικές δομές κοινωνικής οργάνωσης και το επίκεντρο των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων αυτών των Δήμων συγκεντρώνονται σε μια μικρή πόλη (στην περίπτωση του Δήμου Σητείας) ή σε κωμοπόλεις (Άγιοι Δέκα, Αγία Βαρβάρα και Ασήμι στο Δήμο Γόρτυνας, Μοίρες, Τυμπάκι και Ζαρός στο Δήμο Φαιστού και Άνω Βιάννος στο Δήμο Βιάννου). Αυτοί οι οικισμοί παίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική οργάνωση του χώρου διαμορφώνοντας ένα δίκτυο κοινωνικής κινητικότητας στο εσωτερικό της κάθε χωρο-εδαφικής ενότητας και προσφέροντας μια στοιχειώδη «αστικότητα». Ο ρόλος τους είναι ιδιαίτερα εμφανής στις περιπτώσεις των πιο μεγάλων Δήμων όπως είναι ο Δήμος Σητείας και σε κάποιο βαθμό στο Δήμο Φαιστού με τις Μοίρες.

Οι υπό μελέτη Δήμοι βρίσκονται στο νοτιανατολικό άξονα της Κρήτης. Τρεις από αυτούς είναι στην Π.Ε. Ηρακλείου στο εσωτερικό της οποίας παρατηρείται μια διάχυση αποστερημένων κοινοτήτων, τόσο στον αγροτικό όσο και στον αστικό χώρο (Αράπογλου, Μαλούτας, Σιατίτσα & Σπυρέλλης 2021). Η αποστέρηση στον αγροτικό χώρο οφείλεται στα διαρθρωτικά προβλήματα των τοπικών οικονομιών οι οποίες εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τον αγροτοκτηνοτροφικό τομέα όπου παρατηρούνται σημαντικά προβλήματα ανάπτυξης, στην κοινωνική οικολογία των Δήμων που βρίσκονται σε απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα περιοχές, και στα υψηλά ποσοστά ενός γερασμένου πληθυσμού με χαμηλές συντάξεις. Επισημαίνουμε, ότι σύμφωνα με τη σχετική ανάλυση των Παπαθεοδώρου, Μισσού & Παπαναστασίου (2022) οι ηλικιωμένοι έχουν υψηλό ποσοστό φτώχειας στην Κρήτη (16,97% στις ηλικίες πάνω των 74 ετών και 8,66% στις ηλικίες 65-74 ετών). Οι τάσεις που εντοπίζονται στην οικονομία της Κρήτης επηρεάζουν τα ζητήματα της αποστέρησης. Για παράδειγμα, η Π.Ε. Ηρακλείου εμφανίζει έντονες

διακυμάνσεις στον αγροτικό κλάδο, με τη σχετική του αξία να μειώνεται. Σημαντικές μειώσεις εμφανίζονται και στις εξειδικευμένες υπηρεσίες και τον κατασκευαστικό τομέα. Οι κλάδοι των υπηρεσιών παρουσιάζουν μια σχετική σταθερή ποσοστιαία συμβολή ενώ ο κλάδος της μεταποίησης φαίνεται ότι αύξησε το μερίδιό του (Παπαθεοδώρου, Μισσός & Παπαναστασίου 2022). Αυτές οι τάσεις επηρεάζουν περισσότερο τις οικονομίες των αγροτικών και απομακρυσμένων Δήμων που στηρίζουν σε σημαντικό βαθμό την παραγωγή τους στον πρωτογενή τομέα και δεν καρπώνονται τις όποιες αναπτυξιακές τάσεις εμφανίζει η Π.Ε. στη μεταποίηση.

Στην Π.Ε. Λασιθίου, αντίθετα, παρατηρείται μια σχετική βελτίωση στην αξία του αγροτικού τομέα και μια ηπιότερη στις δραστηριότητες του εμπορίου αλλά εξαιρετικά δυσμενής εκτιμάται η καταγεγραμμένη αξία του κλάδου των κατασκευών (Παπαθεοδώρου, Μισσός & Παπαναστασίου 2022). Τα δεδομένα αυτά σε συνδυασμό με την ανοδική τάση που εντοπίζεται στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Π.Ε. Λασιθίου υποδεικνύουν ότι οι αναπτυξιακές προοπτικές της Π.Ε. είναι ενθαρρυντικές. Η ερευνητική έκθεση, ωστόσο, επισημαίνει την ανάγκη για διάχυση αυτών των ωφελειών στο σύνολο της Π.Ε., ιδιαίτερα στον αγροτικό χώρο όπου εντοπίζεται σημαντική υστέρηση και υψηλή πυκνότητα αποστερημένων κοινοτήτων (ιδίως στην ενδοχώρα των Δήμων Σητείας και Ιεράπετρας και στο Οροπέδιο Λασιθίου).

Στην ενδοχώρα αυτών των Δήμων παρατηρούμε πληθώρα μικρών οικισμών με υψηλό βαθμό αποστέρησης και εμφανείς τάσεις πληθυσμιακής συρρίκνωσης και γήρανσης. Τα δεδομένα της έρευνας δείχνουν ότι όπου υπάρχουν οικισμοί που έχουν μια στοιχειωδώς πολυσυλλεκτική οικονομία που δεν περιορίζεται στον αγροτικό τομέα με ένα μέγεθος πληθυσμού κοντά ή πάνω από τους 1000 κατοίκους, η τάση είναι να διατηρούν ή να αυξάνουν το πληθυσμό τους ενώ μικροί οικισμοί, ιδίως σε απομονωμένες περιοχές παρουσιάζουν τάση έντονης δημογραφικής συρρίκνωσης.

Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων για την εμπειρία της κοινωνικής αποστέρησης στις αγροτικές περιοχές δείχνει ότι κάποια ζητήματα, όπως οι μεταφορές, η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και κοινωνικής φροντίδας και η κοινωνική απομόνωση θεωρούνται πιο σημαντικά στην εμπειρία της αποστέρησης από ό,τι στις αστικές περιοχές. Όπως συμβαίνει και σε άλλες αντίστοιχες αγροτικές περιοχές στην Ευρώπη (Davies & Michie 2011, Clelland 2021) οι περιοχές αυτές έχουν χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού, περιορισμένα εισοδήματα κυρίως από τον αγροτικό τομέα, δημογραφική συρρίκνωση και

γήρανση, χαμηλά ποσοστά νέων και ενεργού πληθυσμού, γεωγραφική απόσταση από μεγάλες αγορές, περιορισμένη επιχειρηματικότητα και δυσκολίες πρόσβασης σε δημόσιες υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής φροντίδας.

Στη συνέχεια της εργασίας μας θα επιχειρήσουμε να εφαρμόσουμε τη μεθοδολογία της SWOT ανάλυσης (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats) για να αναλύσουμε την υφιστάμενη κατάσταση των Δήμων που μελετάμε και να διερευνήσουμε τις προκλήσεις, τις προοπτικές και τους κινδύνους που διαμορφώνονται κατά τη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής (Margles et al. 2010, Singh 2009). Στο επίπεδο των τοπικών κοινωνιών που βρίσκονται σε συνθήκες κοινωνικής αποστέρησης αυτό το μοντέλο δίνει τη δυνατότητα κωδικοποίησης δεδομένων και πληροφοριών που θα αναδείξουν:

- Την υφιστάμενη κατάσταση τονίζοντας πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα αποστερημένων τοπικοτήτων που πρέπει να ληφθούν υπόψη σε στρατηγικούς σχεδιασμούς αναπτυξιακών κοινωνικών πολιτικών
- Τις προκλήσεις και τις προοπτικές μιας βιώσιμης ανάπτυξης με κοινωνική δικαιοσύνη και φροντίδα για τις ευάλωτες ομάδες
- Τα βασικά εμπόδια και τους κινδύνους που συνδέονται με ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες και με δικτυώσεις της τοπικότητας που πρέπει να ληφθούν υπόψη στις στρατηγικές επιλογές περιφερειακών φορέων και τοπικών οργανώσεων

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε βασικά ευρήματα της έρευνας μέσω της ανάλυσης SWOT λαμβάνοντας υπόψη τις αντιλήψεις, τις ανησυχίες αλλά και τους οραματισμούς των συμμετεχόντων στην έρευνα καθώς επίσης και ευρύτερους προβληματισμούς της ερευνητικής ομάδας. Αυτοί οι προβληματισμοί αφορούν όχι μόνο το ζήτημα της αποστέρησης αλλά και τη βιώσιμη κοινοτική ανάπτυξη που αποτελεί βασική προϋπόθεση για την απάντηση στα προβλήματα της αποστέρησης, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού ευάλωτων κοινοτήτων και ομάδων.

Στον πίνακα 40 που ακολουθεί παρουσιάζονται συνοπτικά οι τάσεις που μπορούν να ληφθούν υπόψη από τοπικούς φορείς, οργανώσεις και σχεδιαστές αναπτυξιακών προγραμμάτων και κοινωνικών πολιτικών για την άσκηση δημόσιων πολιτικών. Ακολουθεί η συνοπτική ανάλυση των ευρημάτων που αφορούν τα δυνατά και αδύνατα σημεία, τις ευκαιρίες και τις απειλές των αποστερημένων Δήμων.

Πίνακας 40

Ανάλυση δυνατών και αδύνατων σημείων, ευκαιριών και απειλών αποστερημένων Δήμων

ΑΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	➤ Ανθεκτικότητα σε συνθήκες κρίσης χάρις τη συμβολή οικογενειακών δικτύων, πρωτοβουλιών της κοινωνίας πολιτών και εγχειρημάτων αλληλοβοήθειας ➤ Σημαντική δραστηριότητα κοινωνικών υπηρεσιών και προγραμμάτων παρά την υποστελέχυσή τους (π.χ. Βοήθεια στο σπίτι) ➤ Δυνατότητες χαλάρωσης και απόδρασης από τους έντονους ρυθμούς των αστικών κέντρων και διαμόρφωσης ενός κοινοτικού περιβάλλοντος πυκνών διαπροσωπικών σχέσεων εγγύτητας και αλληλεγγύης ➤ Ανθεκτικότητα των τοπικών κωμοπόλεων που διατηρούν ή αυξάνουν τους πληθυσμούς τους και παρέχουν ευκαιρίες κοινωνικών συναναστροφών ➤ Αραιοκατοικημένες περιοχές με μεγάλα περιθώρια οικιστικής ανάπτυξης ➤ Παραγωγή, σε ορισμένες περιπτώσεις, εξαιρετικής ποιότητας τοπικών αγροτικών και γαλακτοκομικών προϊόντων ➤ Εξαιρετικό φυσικό, υγιεινό και ποικιλόμορφο περιβάλλον με πλούσια χλωρίδα και πανίδα ➤ Τοπίο και τρόποι ζωής που δεν έχουν διαβρωθεί από το ρεύμα του μαζικού τουρισμού ➤ Πλούσια πολιτισμική κληρονομιά και ιστορία και ύπαρξη σημαντικών αρχαιολογικών χώρων και τόπων μνήμης ➤ Ύπαρξη σημαντικών ορειβατικών μονοπατιών και καθαρών παραλιών ➤ Σημαντική παράδοση οικιακής οικονομίας και αυτοκατανάλωσης που ευνοεί την ανάπτυξη πρακτικών αυτάρκειας
-----------------------	--

- Χαμηλά εισοδήματα και εξάρτηση πολλών νοικοκυριών από επιδόματα: αδυναμία πρόσβασης σε βασικά αγαθά & αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, περιορισμός κοινωνικών συναναστροφών
- Έπαρξη πολλών απομονωμένων οικισμών με γερασμένο πληθυσμό και εξάρτηση από τον αγροτοκτηνοτροφικό τομέα
- Ανεπαρκής συντήρηση ενδο-δημοτικού οδικού δικτύου και σύνδεση με αστικά κέντρα που ενισχύει την κοινωνική απομόνωση των οικισμών
- Διαρθρωτικά προβλήματα τοπικής οικονομίας: εξάρτηση από πρωτογενή τομέα και εποχιακό τουρισμό, περιορισμένη ανάπτυξη υπηρεσιών και μεταποίησης, αυξημένο κόστος μεταφορικών, χαμηλή αποδοτικότητα μικρών κλήρων, απουσία καινοτόμων μεθόδων παραγωγής και εμπορίας προϊόντων και εξειδικευμένων στελεχών
- Περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης και ενίσχυσης των εισοδημάτων
- Έμφυλες ανισότητες και διακρίσεις που σε συνδυασμό με τις συνθήκες αποστέρησης περιορίζουν την κοινωνική ένταξη των γυναικών
- Απουσία δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων
- Άνισες μορφές ανάπτυξης αγροτοκτηνοτροφικών οικισμών, παραθαλάσσιων περιοχών και μεγάλων κωμοπόλεων που δημιουργούν διαχωρισμούς και πολώσεις
- Απουσία εξωσχολικών δραστηριοτήτων, επαρκών μηχανισμών κοινωνικοποίησης παιδιών και νέων και δικτύων ψυχαγωγίας για τον ελεύθερο χρόνο
- Αδυναμία παροχής πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας, υπηρεσιών ψυχικής και κοινωνικής φροντίδας σε όλο τον πληθυσμό
- Περιορισμένη ανάπτυξη συνεταιριστικής κουλτούρας και μορφών συλλογικής δράσης
- Νοοτροπίες μέρους των τοπικών κοινωνιών που ενισχύουν τοπικισμούς, συγκρουσιακές σχέσεις, οδηγική παραβατικότητα και αλκοολισμό

ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ

- Ενίσχυση της μικρής τάσης επανεγκατάστασης κατοίκων σε αγροτικές περιοχές με κίνητρα (δημιουργία θέσεων εργασίας, κοινωνική κατοικία, κ.λπ.)
- Αξιοποίηση νέων μοντέλων αγροτικής ανάπτυξης και κοινωνικής γεωργίας με σεμινάρια σύγχρονων μεθόδων καλλιέργειας φιλικών προς το περιβάλλον
- Σχεδιασμός πολιτικών κοινωνικής ένταξης και κοινωνικής καινοτομίας για την ενίσχυση της απασχόλησης σε δυναμικούς τομείς (π.χ. μεταποίηση και εμπορία τοπικών προϊόντων, ψηφιακή οικονομία)
- Συμβουλευτική για την ανάπτυξη της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας μέσω της δημιουργίας Κοιν.Σ.Επ. και της κοινωνικής γεωργίας
- Αξιοποίηση προγραμμάτων Τοπικής Ανάπτυξης με Πρωτοβουλία Τοπικών Κοινοτήτων
- Αναβάθμιση και στελέχωση των κοινωνικών υπηρεσιών με στόχο την πρόληψη και την κοινοτική παρέμβαση
- Διαμόρφωση ενός χωρικού σχεδιασμού προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας με την ανάπλαση εγκαταλελειμμένων ιδιόκτητων κτιρίων που θα προσελκύσουν νέα νοικοκυριά
- Αξιοποίηση εγκαταλελειμμένων δημόσιων κτιρίων για την ενίσχυση ενός οργανωμένου δικτύου κοινωνικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων και νεανικής κοινωνικότητας
- Δημιουργία Παραγωγικού Συνεταιρισμού Γυναικών με πρακτικές κοινωνικής οικονομίας από γυναίκες που δραστηριοποιούνται στην παραγωγή και τη μεταποίηση τοπικών αγροτικών προϊόντων
- Ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού (ορεινού, θρησκευτικού, οικοτουρισμού κ.ά.) για την προσέλκυση περισσότερων επισκεπτών και την παράταση της τουριστικής περιόδου
- Προσέλκυση του ενδιαφέροντος επισκεπτών και προβολή φυσιολατρικών δραστηριοτήτων (π.χ. πεζοπορίας, σπηλαιολογίας, κ.ά.).
- Ανάδειξη ιστορικών μνημείων και τοπικής ιστορίας και προβολή πολιτιστικών και ιστορικών διαδρομών

- Οι οικονομικές πιέσεις της ενεργειακής κρίσης και ακρίβειας περιορίζουν τη δυνατότητα κάλυψης των αναγκών των αποστερημένων νοικοκυριών, ενισχύουν τάσεις μοιρολατρίας και την αίσθηση του κοινωνικού αποκλεισμού
- Η αποστέρηση διαβρώνει παραδοσιακές μορφές κοινωνικής συναναστροφής και επικοινωνίας
- Η περαιτέρω δημογραφική συρρίκνωση των πληθυσμών των Δήμων με επιδείνωση των δεικτών εξάρτησης και γήρανσης
- Η ενίσχυση της ροής μετανάστευσης νεανικού πληθυσμού σε αστικά κέντρα και συνακόλουθα η μείωση του παραγωγικού δυναμικού των περιοχών
- Η εγκατάλειψη και ερήμωση μικρών αγροτοκτηνοτροφικών οικισμών, καλλιεργήσιμων εκτάσεων και περιουσιών
- Οι περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης σε συνδυασμό με τα χαμηλά ημερομίσθια ενδέχεται να οδηγήσουν στην αύξηση της άτυπης (μαύρης) απασχόλησης και σε εξάρτηση από επιδόματα
- Η διαδικασία ανάπτυξης των Δήμων μέσα από ένα μοντέλο μαζικού τουρισμού μετά την κατασκευή του αεροδρομίου Καστελλίου μπορεί να οδηγήσει στη αλλοίωση της πολιτισμικής ταυτότητας των τοπικών κοινωνιών, τη διάβρωση των παραδοσιακών τρόπων ζωής και την περιβαλλοντική επιβάρυνση
- Η παγίωση κοινωνικών ανισοτήτων ανάμεσα σε διαφορετικές επικράτειες των Δήμων (π.χ. παραθαλάσσιων οικισμών, αγροτοκτηνοτροφικών οικισμών και αστικών ή ημιαστικών κέντρων)
- Η περιβαλλοντική επιβάρυνση και οι κίνδυνοι της δημόσιας υγείας από την εκτεταμένη χρήση φυτοφαρμάκων σε ορισμένες περιοχές
- Η συνθήκη της αποστέρησης που ενισχύει συμπεριφορές βίας, παραβατικότητας και τοπικών εντάσεων
- Η υποβάθμιση ή το κλείσιμο των σχολικών μονάδων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε μικρούς οικισμούς.

Τα δυνατά σημεία

Στο λόγο των κατοίκων της περιοχής σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρούνται θετικές νοηματοδοτήσεις της τοπικότητας που συνοδεύονται και από προτάσεις για το μέλλον. Οι αγροτικές κοινότητες παρέχουν ευκαιρίες για χαλάρωση από τους έντονους ρυθμούς των αστικών κέντρων και διαμορφώνουν έντονες διαπροσωπικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από εγγύτητα και αλληλεγγύη. Επιπλέον, παρέχουν δυνατότητες παραγωγής και άμεσης κατανάλωσης ποιοτικών αγροτικών προϊόντων και διαμόρφωσης ενός καλύτερου πλαισίου διατροφικών πρακτικών.

Τα άτυπα δίκτυα κοινωνικής προστασίας στις αγροτικές κοινωνίες έχουν μια μεγαλύτερη δυναμική σε σχέση με τις αστικές κοινωνίες και μαζί με τα υφιστάμενα δίκτυα αλληλεγγύης στο επίπεδο της κοινωνίας πολιτών (εκκλησία, οργανώσεις πολιτών, σύλλογοι κλπ.) μπορούν να διαμορφώσουν ένα ισχυρό δίκτυο κοινωνικής προστασίας, ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσεων. Παράλληλα, οι τοπικές κοινωνικές υπηρεσίες και τα προγράμματα Βοήθεια στο Σπίτι έχουν μια ισχυρή παρουσία και παρέμβαση στα κοινωνικά προβλήματα των κατοίκων βασισμένη σε σχέσεις εγγύτητας και συνεργασίας οι οποίες αναγνωρίζονται από τους πολίτες.

Οι οικονομικές πιέσεις μολονότι εξωθούν τις ευάλωτες ομάδες σε μια κατάσταση εσωστρέφειας στον περίγυρο των οικογενειακών σχέσεων σε ορισμένες περιπτώσεις τις ωθούν να στραφούν σε πρακτικές ανθεκτικότητας αξιοποιώντας την αυτοκατανάλωση και την καλλιέργεια μικρών χωραφιών ή κήπων. Τέτοιες δραστηριότητες ενισχύουν μια λογική αυτάρκειας και είναι συμβατές με την κοσμοθεώρηση της κοινωνικής γεωργίας. Πρόκειται για την ανάπτυξη μιας οικιακής οικονομίας που αφενός στοχεύει στην κάλυψη βασικών αναγκών από την καλλιέργεια κηπευτικών και λαχανικών μέσα από το «κηπούλι» της οικογένειας και αφετέρου λειτουργεί ως μια εθελούσια δραστηριότητα, έναν τρόπο για «να γεμίσει η καθημερινότητα» των πολιτών. Η ενθάρρυνση τέτοιων πρακτικών ανθεκτικότητας κρίνεται σημαντική.

Η αραιοκατοίκηση των περιοχών επιτρέπει την απόκτηση κατοικίας με χαμηλότερο κόστος συγκριτικά με τα αστικά κέντρα του νησιού και καλύτερες συνθήκες στέγασης. Η σχέση των κατοίκων με τις κοινότητες αλληλογνωριμίας της υπαίθρου σε συνδυασμό με την ιδιαίτερη σχέση που μπορούν να αναπτύξουν με το φυσικό περιβάλλον ευνοεί την καλή ψυχική υγεία και την ποιότητα ζωής και κατ' επέκταση την ανάπτυξη πρακτικών

κοινωνικής γεωργίας που συνδυάζουν την ποιοτική αναβάθμιση της τοπικής γεωργίας με θεραπευτικές πρακτικές και πολιτικές κοινωνικής ένταξης.

Το οικολογικό κεφάλαιο της περιοχής είναι σημαντικό. Γύρω από τα Αστερούσια Όρη, στις παρυφές των Λασιθιώτων Όρων και στην ενδοχώρα της Σητείας συναντάμε ένα ποικιλόμορφο φυσικό και υγιεινό περιβάλλον με πλούσια χλωρίδα και πανίδα μέρος του οποίου έχει συμπεριληφθεί στις προστατευόμενες περιοχές (Natura) και ακόμη σημαντικά ορειβατικά μονοπάτια. Εκτός από τις ευκαιρίες του ορειβατικού τουρισμού οι υπό μελέτη κοινωνίες διαθέτουν εξαιρετικές παραλίες με καθαρά νερά και παρθένα φύση οι οποίες μπορούν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον επισκεπτών που αναζητούν εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Σε αυτήν την προοπτική μπορεί να συμβάλει η πλούσια πολιτισμική κληρονομιά και η τοπική ιστορία με τα ιδιαίτερα τοπόσημα μνήμης (για παράδειγμα το ολοκαύτωμα της Βιάννου) και τους αρχαιολογικούς χώρους (π.χ. Μινωϊκές πόλεις του Δήμου Σητείας). Επιπλέον, η ύπαρξη σημαντικών ορειβατικών μονοπατιών και το φυσικό περιβάλλον αποτελούν σημαντικά κίνητρα για την ανάπτυξη του φυσιολατρικού τουρισμού.

Σε επίπεδο της τοπικής οικονομίας υπάρχει πρόσφορο έδαφος για την τυποποίηση και την εμπορία τοπικών προϊόντων ώστε να δημιουργηθούν θέσεις απασχόλησης που θα αναζωογονήσουν την τοπική οικονομία. Η προώθηση πιθανώς και μέσα από συνεργατικές πρακτικές των τοπικών αγροτικών και γαλακτοκομικών προϊόντων, που σε ορισμένες περιπτώσεις είναι εξαιρετικά, μπορεί να συμβάλει σε αυτήν την κατεύθυνση. Παρομοίως, η παράδοση οικιακής οικονομίας και αυτοκατανάλωσης και η λογική της αυτάρκειας που υπάρχει ακόμη σε αγροτικούς θύλακες μπορεί να ενισχυθεί και να προβληθεί ως ένα άλλο μοντέλο οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων απομακρυσμένο από τη λογική του καταναλωτισμού.

Επιπλέον, η διατήρηση ή και αύξηση του πληθυσμού σε ορισμένες κωμοπόλεις και στην πόλη της Σητείας αποτελεί δείγμα της ανθεκτικότητας των τοπικών κοινωνιών και της σημασίας της ανάπτυξης ενός «αστικού» περιβάλλοντος που δίνει ευκαιρίες κοινωνικών συναναστροφών, αθλητισμού και ψυχαγωγίας στους κατοίκους. Η συνεργασία τοπικών κοινοτήτων και πολιτιστικών συλλόγων για τη διαμόρφωση ενός σχεδιασμού πολιτιστικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων που θα καλύπτουν ευρύτερες κατηγορίες πληθυσμού και περιοχών στον κάθε Δήμο θα μπορούσε να αντιμετωπίσει τα προβλήματα συγκεντρωτισμού που παρατηρούνται σε κάθε Δήμο.

Αδυναμίες/Μειονεκτήματα

Τα χαμηλά εισοδήματα και η εξάρτηση πολλών νοικοκυριών από επιδοματικές λογικές αποτελούν ένα βασικό πρόβλημα των κοινωνιών που μελετάμε με πολλαπλές αρνητικές συνέπειες. Η αδυναμία των νοικοκυριών να καλύψουν βασικές τους ανάγκες επιδεινώνει τις συνθήκες διαβίωσης και, παράλληλα, περιορίζει τον ελεύθερο χρόνο και τις κοινωνικές συναναστροφές. Σε αυτήν την κατεύθυνση παραδοσιακές πρακτικές που συνδέονται με ιδιαίτερους κώδικες επικοινωνίας και ανταλλαγής των κατοίκων, όπως είναι η φιλοξενία και το κέρασμα σε χώρους παρουσίας και συναναστροφής των μελών της κοινότητας, διαβρώνονται.

Η συνθήκη της αποστέρησης και της παρατεταμένης οικονομικής κρίσης έχει ενισχύει τις συμπεριφορές βίας και ποικίλες μορφές τοπικών εντάσεων που συχνά παίρνουν τη μορφή της βεντέτας -ενός ιδιαίτερου παραδοσιακού κώδικα επίλυσης των προβλημάτων μεταξύ ευρύτερων οικογενειών ή και διαφορετικών κοινωνικών ομάδων π.χ. ανάμεσα σε κτηνοτρόφους και αγρότες. Συγκρουσιακές σχέσεις αναφέρονται και μεταξύ κατοίκων οικισμών που αναπαράγονται στο πέρασμα των χρόνων ή δημιουργούνται στο πλαίσιο νέων κοινωνικών συναναστροφών. Οι διαμάχες αυτές ενισχύονται από το έντονο αίσθημα τοπικισμού, κυρίαρχο σε αρκετούς οικισμούς των Δήμων που επιλέγουν πρακτικές αποχής ή «εμπάργκου» στα προϊόντα και τις υπηρεσίες άλλων οικισμών.

Η υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ παρουσιάζεται ως ένα από τα κυρίαρχα προβλήματα των υπό μελέτη τοπικών κοινωνιών το οποίο, συχνά, συνδέεται ή και ενισχύει αντικοινωνικές συμπεριφορές όπως βία, παραβατικότητα κ.ά. Από την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων προκύπτει η σύνδεση της κατανάλωσης αλκοόλ ή της οδικής παραβατικότητας με δεσπόζουσες νοοτροπίες και κώδικες συμπεριφοράς μιας επιδεικτικής ανδροπρέπειας που νομιμοποιούν τα φαινόμενα, αναπαράγοντάς τα διαγενεακά και περιορίζοντας τις δυνατότητες παρέμβασης.

Η αποστέρηση πλήττει τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που χρειάζονται δομές ενδυνάμωσης, στήριξης, συμβουλευτικής και κοινωνικής ένταξης. Ωστόσο, σε ορισμένες περιοχές δεν υπάρχουν στελεχωμένες κοινωνικές υπηρεσίες (Δήμος Βιάννου) και σε άλλες εντοπίζονται προβλήματα υποστελέχωσης και υπερβολικού φόρτου εργασίας στα στελέχη των κοινωνικών υπηρεσιών. Επιπλέον, η αποστέρηση και η συνθήκη της οικονομικής λιτότητας έχει επηρεάσει την απασχόληση και την κοινωνική ένταξη των γυναικών. Οι

γυναίκες σε όλους τους Δήμους συγκεντρώνουν χαμηλότερο μορφωτικό κεφάλαιο από τους άνδρες και περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης σε μια οικονομία που μεγάλο μέρος της βασίζεται στον αγροτοκτηνοτροφικό τομέα. Οι περιορισμένες εργασιακές ευκαιρίες των γυναικών και οι πατριαρχικές αντιλήψεις, συχνά, περιορίζουν τους ρόλους των γυναικών στον οικιακό χώρο και συμβάλλουν στην αναπαραγωγή έμφυλων ανισοτήτων και διακρίσεων.

Η δημογραφική συρρίκνωση των τοπικών πληθυσμών με δυσμενείς δημογραφικούς δείκτες νεανικότητας, εξάρτησης και γήρανσης είναι ακόμη ένα σημαντικό μειονέκτημα των περιοχών, ιδιαίτερα εμφανές σε μικρούς αγρότο-κτηνοτροφικούς οικισμούς σε ημιορεινές περιοχές που βρίσκονται σε μια διαδικασία ερήμωσης. Στον τομέα της εκπαίδευσης το κλείσιμο πολλών σχολείων σε αγροτικές περιοχές και οι περιορισμένες εκπαιδευτικές υπηρεσίες ενισχύουν την τάση μετακίνησης κατοίκων προς ημιαστικές ή αστικές περιοχές.

Στο επίπεδο της οικονομίας, η εξάρτηση μεγάλου μέρους των κοινοτήτων των Δήμων από τον πρωτογενή τομέα ή σε άλλες περιπτώσεις από το εποχιακό τουρισμό δεν διευκολύνει την ανάπτυξη νέων θέσεων εργασίας και την ενίσχυση των εισοδημάτων. Με εξαίρεση λιγοστούς αστικούς ή ημιαστικούς οικισμούς (Σητεία, Μοίρες, Τυμπάκι) και παραθαλάσσιους οικισμούς, η οικονομία των τοπικών κοινοτήτων βασίζεται στην ελαιοπαραγωγή και δευτερευόντως στην αμπελοκαλλιέργεια, τη μελισσοκομία, τη κτηνοτροφία και στην καλλιέργεια κηπευτικών. Η γεωγραφική απομόνωση των υπό μελέτη περιοχών μακριά από σημαντικές αγορές αυξάνει το κόστος των μεταφορικών και κατ' επέκταση το ύψος των συντελεστών της παραγωγής και μειώνει τα περιθώρια κέρδους. Ο πολυτεμαχισμός των καλλιεργειών σε μικρού μεγέθους κλήρους, η γήρανση του εργατικού δυναμικού, η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού, η κινητικότητα των νέων προς αστικά κέντρα και η απουσία καινοτόμων μεθόδων παραγωγής μεταποίησης και εμπορίας των προϊόντων επηρεάζουν την ανάπτυξη της αγροτικού και κτηνοτροφικού τομέα. Στα προβλήματα προστίθεται η υψηλή φορολογία της καλλιέργειας της ελιάς, τα αυξημένα έξοδα παραγωγής (άρδευση, λίπανση, εργατικά χέρια, κόστος καυσίμων) σε περιόδους συνεχών οικονομικών κρίσεων και η μειωμένη κρατική στήριξη μέσω επιδοτήσεων. Επισημαίνουμε, ακόμη, την απουσία πρακτικών κοινωνικής γεωργίας και σύγχρονων συνεταιριστικών αγροτικών επιχειρήσεων με τη μορφή των Κοιν.Σ.Επ.

Η απουσία δυναμικών τομέων της οικονομίας (τρίτογενούς, μεταποίησης, οικονομίας της γνώσης) και η μειωμένη αγοραστική δύναμη και κατανάλωση των τοπικών πληθυσμών των εν λόγω περιοχών περιορίζουν τις δυνατότητες ανάπτυξης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και την εισροή επενδύσεων στις περιοχές. Επιπλέον, η απουσία ενός σχεδιασμού ολοκληρωμένων χωρικών παρεμβάσεων για την ποιοτική αναβάθμιση των αποστερημένων κοινοτήτων μέσω επενδύσεων (δημόσιων και ιδιωτικών) και ενεργητικών πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας ενισχύουν το πρόβλημα της ανεργίας και της ευέλικτης εργασίας, συχνά στη μαύρη αγορά, και θέτουν εμπόδια και φραγμούς στη διαδικασία κοινωνικής ένταξης. Τα προβλήματα αυτά ενισχύουν τη διαδικασία της εξωτερικής μετανάστευσης και της αναζήτησης εργασίας σε άλλες περιοχές του νησιού ή της χώρας.

Οι χωρικές ανισότητες αποτελούν ένα ακόμη σημαντικό μειονέκτημα στους Δήμους που μελετάμε στους οποίους παρατηρούμε διαφορετικά πρότυπα διαχωρισμών. Στο Δήμο Βιάννου υπάρχει διαχωρισμός ανάμεσα σε μια εδαφική επικράτεια τουριστικών δραστηριοτήτων ή καλλιέργειας οπωροκηπευτικών προϊόντων σε παραθαλάσσιες περιοχές με μεγαλύτερες δυνατότητες ανάπτυξης και σε παραμελημένους αγροτο-κτηνοτροφικούς οικισμούς στην ημι-ορεινή Βιάννο (συμπεριλαμβανομένης και της έδρας του Δήμου). Στο Δήμο Γόρτυνας παρατηρείται μια διχοτομική κοινωνική γεωγραφία. Από τη μια κωμοπόλεις (Αγία Βαρβάρα, Ασήμι, Γέργερη και Άγιοι Δέκα) με μια στοιχειώδη εμπορική δραστηριότητα και υπηρεσίες και από την άλλη διάσπαρτοι μικροί αγροτοκτηνοτροφικοί οικισμοί με σημαντικά προβλήματα αποστέρησης. Στο Δήμο αυτό οι απομονωμένες και δύσκολα προσβάσιμες παραθαλάσσιες περιοχές δεν ευνοούν την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας.

Στο Δήμο Φαιστού παρατηρείται μια τριχοτομική κοινωνική γεωγραφία: μια ζώνη τουριστικών δραστηριοτήτων που ευνοείται από την ύπαρξη του δημοφιλούς προορισμού των Ματάλων και εκβάλλει στην αγορά κατοικιών από μικροεπενδυτές, συχνά από άλλες χώρες· μια ζώνη αγροτο-κτηνοτροφικών οικισμών με προβλήματα αποστέρησης· και, τέλος, ανεπτυγμένες κωμοπόλεις (Μοίρες, Τυμπάκι και Ζαρός) που λειτουργούν ως εμπορικά και εκπαιδευτικά κέντρα της περιοχής και υποδέχονται πολίτες από τους μικρότερους οικισμούς. Ο Δήμος Σητείας αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα γεωγραφικού διαχωρισμού. Στο Δήμο αυτό η πόλη της Σητείας συγκεντρώνει το μεγαλύτερο μέρος των κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών δραστηριοτήτων της περιοχής, παρουσιάζει

αύξηση πληθυσμού (κυρίως από τη μετανάστευση κατοίκων της ενδοχώρας) και συγκεντρώνει περιορισμένη αποστέρηση. Σε παραθαλάσσιες περιοχές υπάρχει μια ζώνη μικρών οικισμών που είτε έχουν μια δυναμική τουριστική ανάπτυξη που συνοδεύεται από διατήρηση ή αύξηση του πληθυσμού και από ευκαιρίες απασχόλησης στον τριτογενή τομέα (Δημοτική Ενότητα Ανάληψης) είτε συγκροτούν μικρής κλίμακας εποχιακής τουριστικής δραστηριότητας. Τέλος σε ημι-ορεινές περιοχές του Δήμου παρατηρούμε πολλούς μικρούς οικισμούς με γερασμένο πληθυσμό και δημογραφική συρρίκνωση, ανάμεσα στους οποίους χωριά με εμφανή σημάδια εγκατάλειψης και πολύ υψηλό δείκτη αποστέρησης.

Προκλήσεις/ευκαιρίες

Η οικονομική ανάπτυξη και η ενίσχυση της απασχόλησης με την αξιοποίηση των ενδογενών πλεονεκτημάτων είναι από τις βασικές προτάσεις των κατοίκων οι οποίοι προτείνουν την προβολή και την αξιοποίηση των αγροτικών προϊόντων με νέες μεθόδους τυποποίησης και επεξεργασίας και τη διακίνησή τους σε ευρύτερες αγορές. Ο συνδυασμός της γεωργίας με άλλες πηγές εισοδημάτων (από εμπόριο, τουρισμό και μεταποίηση) αποτελεί μια πρόκληση για την ανάπτυξη των Δήμων. Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι οικισμοί με πολυεπίπεδες οικονομικές λειτουργίες, ιδίως σε δυναμικούς τομείς της οικονομίας της Κρήτης όπως είναι ο τουρισμός, οι δείκτες αποστέρησης είναι σε χαμηλά επίπεδα και ο πληθυσμός σταθεροποιείται ή έχει αυξητική τάση. Αντίθετα γεωγραφικά απομακρυσμένοι αγροτο-κτηνοτροφικοί οικισμοί έχουν υψηλά επίπεδα αποστέρησης, γερασμένο πληθυσμό και τάση πληθυσμιακής συρρίκνωσης.

Η συμβολή τοπικών συνεταιριστικών οργανώσεων είναι ένα ζήτημα που σχολιάζεται στις αφηγήσεις κατοίκων, χωρίς να λείπουν οι επιφυλάξεις που συνδέονται με το παρελθόν των αγροτικών συνεταιρισμών και τις παθογένειες των πελατειακών σχέσεων λειτουργίας τους. Εκτός από την αγροτική οικονομία αναγνωρίζονται και ευκαιρίες περαιτέρω ανάπτυξης του τομέα του τουρισμού. Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται η αξιοποίηση του ιδιαίτερου φυσικού κάλλους καθώς επίσης και των πολιτιστικών μνημείων με προτάσεις ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού: οικοτουρισμού, εκκλησιαστικού τουρισμού, περιηγητικού τουρισμού. Παρομοίως, τονίζεται η σημασία των εκπαιδευτικών υπηρεσιών για την αναζωογόνηση των κοινοτήτων τους. Προς αυτήν την κατεύθυνση θεωρούμε σημαντική την ανάπτυξη στοχευμένων προγραμμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης νέων

με στόχο την καλλιέργεια επαγγελματικών δεξιοτήτων και ειδίκευσης και την ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

Οι αγροτικές περιοχές που παρουσιάζουν φαινόμενα αποστέρησης θα μπορούσαν να επωφεληθούν μέσα από την ανάπτυξη του μοντέλου της κοινωνικής γεωργίας με τη δημιουργία νέων κοινωνικών συνεταιρισμών που συνδυάζουν το στόχο της αγροτικής ανάπτυξης με την παραγωγή νέων υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας. Η ανάπτυξη τέτοιων εγχειρημάτων μπορεί να οδηγήσει σε καινοτόμες πρακτικές στο πεδίο της κοινωνικής ένταξης και της κοινωνικής πολιτικής και να περιορίσει την εξάρτηση των πολιτών από τις επιδοματικές πολιτικές. Τέτοιες καινοτομίες προϋποθέτουν την ανάπτυξη ενός τοπικού κοινωνικού κεφαλαίου που σε συνεργασία με πανεπιστημιακούς και ερευνητικούς φορείς θα μπορέσουν να μεταλαμπαδεύσουν τη σημασία και το περιεχόμενο της κοινωνικής γεωργίας και να αναζητήσουν τρόπους για την αξιοποίηση πόρων και νέων οργανωτικών μοντέλων.

Η προοπτική της ανάπτυξης της κοινωνικής γεωργίας μπορεί να συνδυαστεί με τη δημιουργία μονάδων Κ.Αλ.Ο στις περιοχές που μαστίζονται από τον κίνδυνο της φτώχειας και της αποστέρησης. Για την ανάπτυξη τέτοιων εγχειρημάτων θα πρέπει να εκπονηθεί ένας περιφερειακός σχεδιασμός προώθησης της Κ.Αλ.Ο που θα λαμβάνει υπόψη τις τοπικές ιδιαιτερότητες και ανάγκες και θα παρέχει στήριξη και τεχνογνωσία στους ενδιαφερόμενους φορείς για το κτίσιμο τέτοιων οργανώσεων. Καινοτόμες πρακτικές, όπως είναι τα συστήματα κυκλικής οικονομίας που διατηρούν την προστιθέμενη αξία των προϊόντων για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και εξαλείφουν τα απόβλητα θα μπορούσαν να έχουν μια ιδιαίτερη συμβολή. Η ανάπτυξη ενεργειακών κοινοτήτων θα μπορούσε να αποτελέσει ένα ακόμη παράδειγμα.

Η ανάπτυξη της κοινωνικής γεωργίας και της κοινωνικής οικονομίας στις περιοχές που μελετάμε θα μπορούσε να αναζητήσει πόρους και κοινωνικό κεφάλαιο συνεργειών μέσα από τα προγράμματα *Τοπικής Ανάπτυξης με Πρωτοβουλία Τοπικών Κοινοτήτων*. Τα προγράμματα αυτά αξιοποιούν τη συμμετοχή πολλαπλών εταίρων σε τοπικό επίπεδο (αναπτυξιακοί φορείς, οργανώσεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, πρωτοβουλίες και συλλογικότητες της κοινωνίας των πολιτών, οργανώσεις της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, επιστημονικοί φορείς κ.α.) και ευρωπαϊκούς πόρους και μπορούν να αποτελέσουν βασικό μηχανισμό για την ενίσχυση της κοινωνικής και εδαφικής συνοχής σε αποστερημένες κοινότητες. Απώτερος στόχος τους είναι να αντιμετωπισθούν

αποτελεσματικά οι οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και δημογραφικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι αγροτικές περιοχές, η ενίσχυση των κοινωνικών υποδομών και της κοινωνικής συνοχής και η δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων για την ένταξη ωφελουμένων στην οικονομική πραγματικότητα. Τα προγράμματα αυτά μπορούν να εφαρμοστούν σε ιδιαίτερες υπο-περιφερειακές αγροτικές περιοχές που έχουν ειδικά χαρακτηριστικά και κατά συνέπεια η δημιουργία ενός σχεδιασμού για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αποστερημένων κοινοτήτων σε αγροτικές περιοχές του νησιού θα μπορούσε να είναι μια πρόκληση για την Περιφέρεια Κρήτης.

Η αξιοποίηση προγραμμάτων βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης σε συνδυασμό με το χωρικό σχεδιασμό προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας που αξιοποιούν εγκαταλελειμμένες οικίες και παρέχουν κίνητρα σε αποστερημένες οικογένειες για να εγκατασταθούν στην περιοχή σε φτηνές ή δωρεάν κατοικίες θα μπορούσε να ενισχύσει μια διαδικασία επανακατοίκησης τους από νοικοκυριά. Τέτοια νοικοκυριά μπορεί να είναι και αποστερημένες οικογένειες αστικών κέντρων που επιθυμούν να ζήσουν μια διαφορετική και πιο ήρεμη ζωή στον αγροτικό χώρο ή κάτοικοι των αποστερημένων Δήμων που ζουν σε άλλες περιοχές και επιθυμούν να επανέλθουν στον τόπο τους.

Εκτός από τα προγράμματα κοινωνικής κατοικίας ένας ολοκληρωμένος χωρικός σχεδιασμός θα μπορούσε να συμπεριλάβει και προγράμματα αξιοποίησης εγκαταλελειμμένων δημόσιων κτιρίων (όπως σχολεία) που θα λειτουργήσουν ως χώροι υποδοχής οργανωμένων κοινωνικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων στις περιοχές αυτές. Η ενίσχυση των δικτύων μιας νεανικής κοινωνικότητας στις αποστερημένες κοινότητες είναι ένα σημαντικό διακύβευμα. Η ενίσχυση οργανωμένων πολιτιστικών, κοινωνικών και αθλητικών δραστηριοτήτων μπορεί να αποτελέσει ανάχωμα στην πορεία εγκατάλειψης των περιοχών από νέους κατοίκους και να ενισχύσει τον πολυπόθητο στόχο της επανακατοίκησης τους.

Η αξιοποίηση ενός μοντέλου ήπιου τουρισμού που δεν επιβαρύνει το περιβάλλον και δεν αλλοιώνει τους τρόπους ζωής των τοπικών κοινωνιών είναι ακόμη μία πρόκληση. Μέρος των εισοδημάτων των Δήμων φαίνεται να προέρχεται από τον τουριστικό τομέα σε παραθαλάσσιους οικισμούς στο νότιο τμήμα της Π.Ε. Ηρακλείου, ιδίως στους Δήμους Βιάννου και Φαιστού και στο Δήμο Σητείας, κυρίως στη Δημοτική Ενότητα της Ανάληψης κοντά στο Μακρύ Γιαλό. Επισημαίνουμε ότι η τουριστική ανάπτυξη στις περισσότερες περιπτώσεις είναι σχετικά ήπια με επίκεντρο μικρούς παραθαλάσσιους

οικισμούς με καθαρές θάλασσες, μικρά καταλύματα και χώρους εστίασης. Το πλεονέκτημα αυτού του μοντέλου είναι η διατήρηση του κάλλους του φυσικού τοπίου χωρίς σημαντικές αλλοιώσεις στην ποικιλομορφία του. Η διατήρηση αυτού του μοντέλου με ορισμένες σημαντικές παρεμβάσεις (βελτίωση του οδικού δικτύου, προβολή των περιβαλλοντικών, πολιτισμικών και ιστορικών ιδιαιτεροτήτων των τοπικοτήτων, προώθηση του κοινωνικού τουρισμού) θα μπορούσε να ενισχύσει την τοπική οικονομία και να δημιουργήσει ευκαιρίες απασχόλησης και κοινωνικής ένταξης.

Σε περιοχές με υψηλή αποστέρηση και αδυναμία πρόσβασης των ευάλωτων ομάδων σε υπηρεσίες φροντίδας είναι σημαντική η αναβάθμιση και στελέχωση των κοινωνικών υπηρεσιών και η διαμόρφωση κοινοτικών κοινωνικών υπηρεσιών, εστιασμένων στην πρόληψη και την κοινοτική παρέμβαση. Η ανάπτυξη προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας σε ζητήματα συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού, με στόχο την επιμόρφωση τόσο των υπαλλήλων όσο και των ωφελούμενων των κοινωνικών υπηρεσιών αποτελεί μια ενδιαφέρουσα πρόταση. Σε αυτή τη βάση, μπορεί να εξεταστεί η προοπτική ανάπτυξης εξειδικευμένων προγραμμάτων παροχής ψυχολογικής και συμβουλευτικής στήριξης των αποστερημένων κοινοτήτων. Για το πρόβλημα των εξαρτήσεων θα είχε εξαιρετικό ενδιαφέρον η ανάπτυξη παρεμβάσεων πρόληψης στο νεανικό πληθυσμό και η ανάπτυξη συνεργασιών με θεραπευτικές δομές για ζητήματα θεραπείας εξαρτημένων ατόμων που έχουν ανάγκη.

Σε σχέση με τις υποδομές και τις δημόσιες συγκοινωνίες τονίζεται η σημασία της βελτίωσης του τοπικού οδικού δικτύου αλλά και της σύζευξής του με το αστικό κέντρο του Ηρακλείου που θα συμβάλει στη μείωση του χωρικού αποκλεισμού. Σε σχέση με την εκπαίδευση κρίνεται σημαντική η ποιοτική αναβάθμιση σχολικών μονάδων ιδιαίτερα στους πιο απομονωμένους αγροτικούς οικισμούς ως απάντηση στην ερήμωση των χωριών και την καταπολέμηση της μαθητικής διαρροής.

Απειλές/κίνδυνοι

Οι ραγδαίες οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές των τελευταίων δεκαετιών στο πλανητικό χωριό και η ολοένα και μεγαλύτερη ένταξη της αγροτικής παραγωγής στο παγκόσμιο σύστημα αγορών έχει επιφέρει σημαντικές αλλαγές στις αγροτικές κοινωνίες της Κρήτης. Τα χαμηλά εισοδήματα, οι περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης και

ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας -ιδίως για τις γυναίκες και τους νέους- ενδέχεται να επιταχύνουν τη διαδικασία δημογραφικής συρρίκνωσης των Δήμων και στις περιπτώσεις των πιο μικρών οικισμών να οδηγήσουν σε εγκατάλειψη και ερήμωση. Οι οικονομικές πιέσεις με την ενεργειακή κρίση και την ακρίβεια περιορίζουν τη δυνατότητα κάλυψης των αναγκών των αποστερημένων νοικοκυριών και, με τη σειρά τους, οδηγούν στην εσωστρέφεια, την κοινωνική απομόνωση και τη διάβρωση παραδοσιακών μορφών κοινωνικής συναναστροφής και επικοινωνίας. Παράλληλα, ενισχύουν τοπικιστικές εντάσεις, στάσεις μοιρολατρίας και την αίσθηση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η εγκατάλειψη καλλιεργήσιμων εκτάσεων αποτελεί έναν ακόμη κίνδυνο για τις περιοχές που μελετάμε. Η αναζήτηση πιο προσοδοφόρων μορφών εντατικής καλλιέργειας ελλοχεύει τον κίνδυνο της εντατικοποίησης της χρήσης χημικών προϊόντων και φυτοφαρμάκων και της εγκατάλειψης παραδοσιακών μορφών καλλιέργειας, φαινόμενο ιδιαίτερα διαδεδομένο στην αγροτική Κρήτη.¹⁸ Το γεγονός αυτό μας δείχνει ότι ο δρόμος της ανάπτυξης δεν μπορεί να περνά μέσα από ένα μοντέλο εντατικής καλλιέργειας με αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και στην υγεία των ανθρώπων. Την ίδια ώρα οι κατακερματισμένοι και μικροί κλήροι δεν επιτρέπουν σε ένα μέσο αγρότη να έχει επαρκή εισοδήματα με αποτέλεσμα συχνά την εγκατάλειψη ή την παραμέληση πολλών αγροτικών καλλιεργειών και την αναζήτηση άλλων πηγών εισοδήματος. Πιθανή απάντηση σε αυτά τα προβλήματα μπορεί να αποτελέσει η συνεργατική και συνεταιριστική καλλιέργεια της γης. Αυτό προϋποθέτει ένα σημαντικό κοινωνικό κεφάλαιο συνεργατικής δράσης που θα αναπτυχθεί επαρκώς και μια κουλτούρα αλληλεγγύης και αλληλοαποδοχής.

Παρ' όλο, το θετικό πρόσημο που έχει η τουριστική ανάπτυξη στην οικονομία του νησιού αλλά και στο λαϊκό φαντασιακό, δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε τη συζήτηση που έχει προκύψει με αφορμή τα όρια αυτής της ανάπτυξης αλλά και τις επιπτώσεις της σε ποιοτικά ζητήματα των τοπικών κοινωνιών. Έτσι, σε ορισμένες περιπτώσεις οι τοπικές κοινωνίες αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό επενδύσεις όταν ξεφεύγουν από την κλίμακα του τόπου και όταν οι επενδυτές αποτελούν «ξένο» σώμα. Το επενδυτικό ενδιαφέρον που έχουν δείξει επιχειρηματίες της Κρήτης ή και ξένοι επενδυτές για αγορά και αξιοποίηση

¹⁸ Σύμφωνα με μελέτη του παιδοχειρουργού-συνεργάτη του Εργαστηρίου Τοξικολογίας Ιατρικής Σχολής Κρήτης και μέλος του Ιατρικού Συλλόγου Ηρακλείου, Δημήτρη Πετράκη παρατηρείται πολύ υψηλή κατανάλωση φυτοφαρμάκων (τρεις τόνοι το έτος που αντιστοιχούν με τρία γραμμάρια για κάθε κάτοικο, ποσοστό πολύ υψηλότερο από την υπόλοιπη Ελλάδα) με αρνητικές συνέπειες στην υγεία αλλά και την ποιότητα των αγροτικών προϊόντων «Βουτηγμένη στα φυτοφάρμακα η Κρήτη» εφ. *Εθνος* 20-1-2020.

γης και η προοπτική μεγάλης κλίμακας επενδυτικών δραστηριοτήτων μπορούν να αποτελέσουν απάντηση στο αίτημα της ενίσχυσης απασχόλησης και της κοινωνικής ένταξης, ιδίως των νέων, που μαστίζει τις αποστερημένες εδαφικές επικράτειες. Από την άλλη επισημαίνουμε ότι υπάρχει ορατός κίνδυνος υιοθέτησης ενός είδους μαζικού τουρισμού που θα αλλοιώσει πλήρως το τοπίο και το πολιτισμικό κεφάλαιο της περιοχής.

Η Σούζαν Μπακ-Μορς (2019) σε μια ανθρωπολογική μελέτη ως προς τη σταδιακή μετατροπή του χωριού Μύρτος Ιεράπετρας σε τουριστικό προορισμό τονίζει ότι σε αυτές τις μεταβατικές περιοχές συντελούνται αλλαγές και μετασχηματισμοί σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής που δεν αποτυπώνονται στους ποσοτικοποιημένους λόγους και δείκτες για τον τουρισμό. Επισημαίνει επίσης, ότι η τουριστική ανάπτυξη είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες των επισκεπτών και όχι των γηγενών πληθυσμών. Αυτή η θέση φαίνεται να επιβεβαιώνεται όταν σε περιοχές που ο τουρισμός έχει εξελιχθεί σε τουριστική βιομηχανία οι ντόπιοι πληθυσμοί δυσανασχετούν όλο και συχνότερα για θέματα όπως η δυσκολία ανεύρεσης κατοικίας και τα υψηλά ενοίκια, η απουσία υποδομών που θα μπορεί να αντέξει την αύξηση των επισκεπτών, οι συνθήκες εργασίας, η εμπορευματοποίηση δημόσιων χώρων, η αλλαγή των χρήσεων γης, η αυξημένη εγκληματικότητα και πολιτική διαφθορά κ.ά.

Σε αυτά θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ακόμα πιο ποιοτικά ζητήματα όπως, οι πολιτισμικές μεταβολές και οι συνέπειες των ιδιοκτησιακών αλλαγών στις τοπικές κουλτούρες και τις μικρο-ιστορίες των τόπων. Οι πρακτικές αυτές έρχονται σε σύγκρουση με τη βασική στρατηγική της εδαφικής συνοχής η οποία τονίζει τη σημασία της διατήρησης του φυσικού τοπίου και των τρόπων ζωής που συχνά διαβρώνονται από το μαζικό τουρισμό. Οι κίνδυνοι που αναφέραμε θα πρέπει να εξεταστούν προσεκτικά σε μια περίοδο κατά την οποία τα ζητήματα της ενεργειακής μετάβασης μέσω της διείσδυσης των ΑΠΕ, μεγάλων τουριστικών project (π.χ. Μονή Τοπλού) και υποδομών (όπως το αεροδρόμιο Καστελλίου και ο Β.Ο.Α.Κ.) αποτελούν σημαντικές προκλήσεις για τις κοινωνίες που εξετάζουμε: ενώ απελευθερώνουν δυναμικές και νέες μορφές ανάπτυξης παράλληλα εγκυμονούν σοβαρούς κινδύνους για την αλλοίωση των χαρακτηριστικών του φυσικού και οικιστικού περιβάλλοντος και τη διάβρωση των παραδοσιακών τρόπων ζωής.

Σε όλη τη διαδικασία της επιτόπιας έρευνας που διεξήγαμε στους πλέον αποστερημένους Δήμους της Κρήτης βρίσκουμε το ζήτημα της ανάπτυξης να κυριαρχεί στο λόγο των συνεντευξιαζόμενων. Δε χωρά αμφιβολία ότι οι πολίτες σε πρώτο χρόνο, ειδικά σε αυτές

τις περιοχές, ανυπομονούν να γευτούν τα οικονομικά οφέλη και τη βελτίωση του επιπέδου ζωής τους, από ενδεχόμενες επενδύσεις. Οι υποσχέσεις για θέσεις εργασίας και κατασκευή υποδομών αποτελούν το διακαή πόθο σε περιοχές παραμελημένες από το κεντρικό κράτος, απομονωμένες από τα μεγάλα αστικά κέντρα και αδικημένες σε σχέση με τον πλούτο που παράγεται συνολικά στο νησί.

Η μεταναστευτική ροή ιδίως νέων ανθρώπων σε περιοχές εκτός των υπό μελέτη Δήμων είναι ένα άλλο μεγάλο πρόβλημα. Η ροή αυτή ενισχύεται όσο περιορίζονται οι ευκαιρίες απασχόλησης και επαρκούς εισοδήματος και το κλείσιμο σχολείων σε αγροτικούς οικισμούς. Είναι φανερό ότι το κλείσιμο σχολικών μονάδων στις περισσότερες περιπτώσεις συνιστά αναγκαία συνθήκη καθώς πρόκειται για σχολεία με πολύ μικρό αριθμό μαθητών, λειτουργικά προβλήματα και σοβαρά ζητήματα βιωσιμότητας και παροχής ποιοτικής εκπαίδευσης. Ωστόσο, η μεταφορά ή το κλείσιμο σχολείων πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη ευαισθησία στις τοπικές ιδιαιτερότητες και το στοιχείο του μαθητικού πληθυσμού δεν πρέπει να αποτελεί πάντα το βασικό κριτήριο για το αν θα κλείσει μια σχολική μονάδα σε μια μειονεκτική κοινότητα. Η ερευνητική ομάδα θεωρεί πως σε μακροπρόθεσμο επίπεδο μόνο μια διαδικασία τοπικής ανάπτυξης και επανακατοίκησης θα μπορούσε να ανατρέψει αυτήν την ανησυχητική φθίνουσα πορεία του μαθητικού δυναμικού των σχολείων της ενδοχώρας.

Η παγίωση των εδαφικών διαχωρισμών και ανισοτήτων εντός του κάθε Δήμου συνιστά έναν ακόμη σημαντικό κίνδυνο που μπορεί να οδηγήσει στην πλήρη εγκατάλειψη των πιο παραμελημένων χωρικών ενότητων στους Δήμους. Ο κίνδυνος της οριστικής εγκατάλειψης οικισμών μπορεί να ανακοπεί μόνο με ριζικά μέτρα παροχής κινήτρων επανακατοίκησης που έχουν περιγραφεί σε προηγούμενες ενότητες. Οι κάτοικοι σχολιάζουν την αδράνεια του κεντρικού κράτους και την υποχρηματοδότηση των αγροτικών Δήμων, γεγονός που δυσκολεύει την αντιμετώπιση των διαρθρωτικών προβλημάτων της τοπικής κοινωνίας. Η έλλειψη στήριξης με έργα υποδομών και επενδύσεων από τις αρχές σε μειονεκτικές περιοχές εγκυμονεί τον κίνδυνο της ενίσχυσης ενός αισθήματος απαξίωσης και εγκατάλειψης των τοπικών κοινωνιών που καλούνται να διαχειριστούν μόνες τους τα προβλήματά τους μέσα από πρακτικές αλληλλοβοήθειας και αλληλεγγύης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αληγιάκης Α. (2019). *Βιαννίτικα πολιτισμικά σκιρτίσματα του 20ου και του 21ου αιώνα*. Ηράκλειο: Αυτοέκδοση.
- Αληγιάκης Α. (2022). *Ψηφίδες Βιαννίτικης Ιστορίας*. Ηράκλειο: Πνευματικό Κέντρο Άνω Βιάννου «Περικλής Βλαχάκης».
- Ανδριώτης Ν. (2004). Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στην Κρήτη 1821-1924: Ένας αιώνας συνεχούς αναμέτρησης εντός και εκτός του πεδίου της μάχης. *Μνήμων* 26: 63-94.
- Ανδριώτης Ν. (2006). Πληθυσμός και οικισμοί της Ανατολικής Κρήτης: 16ος - 19ος αι. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Αράπογλου Β., Μαλούτας Θ., Σιατίτσα Δ. & Σπυρέλλης Σ.Ν. (2021). *Εντοπισμός και Ανάλυση Θυλάκων Τοπικής Αποστέρησης & Φτώχειας: Χωρικοί Θύλακες Αποστέρησης (Εργαλεία-Χαρτογράφηση)*. Ηράκλειο: Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης Περιφέρειας Κρήτης. Διαθέσιμο στο: <https://socialobservatory.crete.gov.gr/gallery/Researches/D 8-1.pdf>
- Βλασάκη, Κ., Λουκάκης, Κ. & Κασσαπάκη, Κ. (2022). *Στοιχεία Εξυπηρετούμενων στα Κέντρα Κοινότητας*. Ηράκλειο: Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης Περιφέρειας Κρήτης. Διαθέσιμο στο: <https://socialobservatory.crete.gov.gr/gallery/MELETES/Community%20Centers.pdf>
- Βλασάκη, Κ., Λουκάκης, Κ., Παπαναστασίου, Σ. & Κασσαπάκη, Κ. (2022). *Εκθεση Κοινωνικών Συνθηκών στην Κρήτη των Περίοδο 2018-2020: Η Δυναμική των Κοινωνικών Υπηρεσιών*. Ηράκλειο: Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης Περιφέρειας Κρήτης. Διαθέσιμο στο: https://socialobservatory.crete.gov.gr/gallery/MELETES/Report%20-%20Crete2_AL_FINAL%20FEB%202022.pdf

- DiVita, A. (2015). *Η Γόρτυνα Της Κρήτης: Δεκαπέντε Αιώνες Αστικού Βίου*. Ηράκλειο: Δήμος Ηρακλείου/ Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- ΕΛΣΤΑΤ (2022). Δελτίο Τύπου: Κίνδυνος φτώχειας: Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών: Έτος 2020 (Περίοδος αναφοράς εισοδήματος: Έτος 2019). Αθήνα
- Ζαϊμάκης Γ. (2011). *Κοινοτική εργασία και τοπική κοινωνία: ανάπτυξη, συλλογική δράση, πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Ζαϊμάκης Γ. και Νικολαΐδης Β. (2022). «Εισαγωγή: η ποικιλομορφία και οι προκλήσεις της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας». Στο: Ζαϊμάκης Γ. και Νικολαΐδης Β. (επιμ.) *Μελέτες για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία: προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές*, Ηράκλειο: Περιφέρεια Κρήτης-Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας.
- Θεοδώρου Σ. (2018) 'Πάσχει από κάτι η σύγχρονη γενιά;': Αναπαραστάσεις και αναπλάσεις για τα κοινόβια των χίπς στα Μάταλα. Στο Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.) *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες: Θεωρητικές-μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης*. Ρέθυμνο: Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, 429-444.
- Ζωϊτόπουλος Μ. (2017). *Η «Μετανακτορική» περίοδος στην ακραία ανατολική Κρήτη: Οι ενδείξεις από τη Ζάκρο: Τόμος Α*. κείμενο. (Διδακτορική διατριβή) Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Λαμπρινός Κ. (2011-2012). *Ευγενείς και Cittadini στην κοινότητα της Βενετικής Σητείας: Κοινωνικές ζυμώσεις και ανακατατάξεις (τέλη 16^{ου}-17^{ου} αιώνας)*. *Μνήμων* 32: 37-57.
- Μανιάτης Θ. & Μπασιάκος Γ. (2020). *Το όριο της (απόλυτης) φτώχειας στην ελληνική οικονομία Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση*. Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων.
- Μπαγιουρούκη Γ. και Κοσμάς Λ. (2018). Κοινοτικές μορφές ενναλακτικής γεωργίας: το παράδειγμα της ομάδας της Κοινοτικά Υποστηριζόμενης Γεωργίας. Στο: Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.) *Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες: θεωρητικές-*

μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης. Ηράκλειο: Πανεπιστήμιο Κρήτης-Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας.

Μπακ-Μορς Σ., (2019). *Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος*. Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες

Οργανισμός Ανάπτυξης Σητείας (2017). *Σχέδιο χωρικής ανάπτυξης Σητείας*. Παραδοτέο Α. Το πλαίσιο της στρατηγικής χωρικής ανάπτυξης. Ηράκλειο: ETAM (Εταιρία Συμβούλων).

Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης/Γεωγραφική Βάση Δεδομένων (2021). Δείκτες και Δεδομένα που έχουν επιμεληθεί η ερευνητική ομάδα των Β. Αράπογλου, Θ. Μαλούτας, Σ.Ν. Σπυρέλης και Δ. Σιατίτσα.

Παπαθεοδώρου Χ., Μισσός Β. & Παπαναστασίου Θ. (2020). *Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Παπαθεοδώρου Χ., Μισσός Β. & Παπαναστασίου Θ. (2022). Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών στην Κρήτη Παραδοτέο 3. Ηράκλειο: Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης Περιφέρειας Κρήτης-Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας.

Σπυριδάκης Μ. (2005). Το αστικό-αγροτικό συνεχές στην ύπαιθρο χώρα: Η περίπτωση της επαρχίας Σητείας της ανατολικής Κρήτης. *Δοκίμους* 13-14:

Τσιώλης Γ. (2018) Η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.) *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες: Θεωρητικές-μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης*. Ρέθυμνο: Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, 97-126.

Ξενογλώσση

Braun V. & Clarke V. (2012) Thematic analysis. In Cooper H. (ed.) *APA Handbook of Research Methods in Psychology: Vol. 2. Research Designs*, 57-71.

- Cilliers E. & Timmermans W. (2014) The importance of creative participatory planning in the public place-making process. *Environment and Planning B: Planning and Design* 41: 413–429.
- Clelland D. (2021) In a straightjacket? Targeting deprivation in rural Scotland in the context of localism and austerity. *Journal of Rural Studies* 83: 155-164
- Collantes, F., Pinilla, V., Sáez, L. A., Silvestre, J. (2014). Reducing depopulation in rural Spain: the impact of immigration. *Population, Space and Place* 20(7): 606–621.
- Davies, S & Michie, R (2011) Peripheral Regions: A Marginal Concern? European Policies Research Centre Paper 11/6
- EC (1987) *Single European Act, Treaties establishing European Communities*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- EC (2008) *Green Paper on Territorial Cohesion. Turning territorial diversity into strength. Communication from the Commission to the Council*. The European Parliament, The Committee of the Regions and the European Economic and Social Committee Brussels.
- Faludi A. (2006) From European Spatial Development to Territorial Cohesion Policy, *Regional Studies*, 40 (6): 667-678.
- Faludi A. (2007) Territorial Cohesion Policy and the European Model of Society, *European Planning Studies* 41 (4): 567-583.
- Faludi A. & Peyrony J. (2011) Cohesion Policy Contributing to Territorial Cohesion – Future Scenarios, Refereed article No. 43, September, 2011, *European Journal of Spatial Development*. URL: http://www.nordregio.se/Global/EJSD/Refereed_articles/refereed43.pdf
- Farole T., Rodríguez-Pose, A. and Storper, M. (2011). ‘Cohesion policy in the European Union: growth, geography, institutions’, *Journal of Common Market Studies* 49(5): 1089–1111

- Fazzi L. (2011). Social Co-operatives and Social Farming in Italy. *Sociologia Ruralis*, 51 (2) 119-136
- Geertz, C., (1983). *Local Knowledge*. Basic Books, New York.
- Gürel E. & Tat M. (2017) *SWOT analysis: a theoretical review*. *The Journal of International Social Research* 10 (51).
- Hafeznia M.R. & Hajat M.G. (2016). Conceptualization of spatial justice in political geography. *Geopolitics Quarterly* 11 (4): 32-60.
- Jaszczak A., Kristianova K., Vaznonienė G. & Zukovskis J. (2018). Phenomenon of abandoned villages and its impact on transformation of rural landscapes. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development* 40 (4): 467–480
- Iemsomboon P. & Tangtham N. (2014). Problems and barriers on SHSs management in Thailand's rural areas based on SWOT Analysis. *Energy Procedia* 56: 598 – 603.
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>
- Konečný O, Binek J, & Svobodová H. (2020). “The rise and limits of local governance: LEADER/Community-Led Local Development in the Czech Republic.” In Nunes C.N. (Ed.) *Reform, Cooperation and Citizen Participation*. Cham: Springer, 173-194.
- Margles S., Masozera M., Rugyerinyange L. & Kaplin B. (2010). Participatory Planning: Using SWOT-AHP Analysis in Buffer Zone Management Planning. *Journal of Sustainable Forestry* 29 (6-8): 613-637.
- Medeiros, E. (2016). Territorial Cohesion: An EU concept. *European Journal of Spatial Development*, 60: 1-30.
- Mendez C. (2013) The post-2013 reform of EU cohesion policy and the place-based narrative, *Journal of European Public Policy* 20 (5): 639-659. Mirti Chand A. 2018 Place Based Approach to plan for Resilient Cities: a local government perspective. *Procedia Engineering* 212: 157–164.

- Neuendorf K. (2019) Content analysis and thematic analysis. In P. Brough (ed.) *Advanced research methods for applied psychology: design, analysis and reporting*. London & New York: Routledge, 211-223.
- Nordberg K. (2020). Spatial Justice and local capability in rural areas. *Journal of Rural Studies* 78: 47-58.
- Plummer P. (2017). Focus group methodology Part 1: Considerations for design. *International Journal of Therapy and Rehabilitation*. 24(7).
<https://doi.org/10.12968/ijtr.2017.24.7.297>
- Ruá, M. J., Huedo, P., Gabeza M., Saez B. & Agost-Felip, R. (2021). A model to prioritise sustainable urban regeneration in vulnerable areas using SWOT and CAME methodologies. *Journal of Housing and the Built Environment* 36:1603–1627.
<https://doi.org/10.1007/s10901-020-09813-w>
- Singh N. (2009). “SWOT analysis; a useful tool for community vision, A concept paper of central Himalayan village”. *Researcher*, 1(3): 25-27.
- Soja E. (2010). *Seeking Spatial Justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press,
- Spyridakis M. & Dima E. (2017). Reinventing traditions: Socially produced goods in Eastern Crete during economic crisis. *Journal of Rural Studies* 53: 269-277.
- Swanson L. (2001). Rural Policy and Direct Local Participation: Democracy, Inclusiveness, Collective Agency, and Locality-Based Policy. *Rural Sociology* 66(1): 1–21.
- Townsend, P., (1987). Deprivation. *Journal of Social Policy* 16 (02), 125-146
- Tulla A., Vera A., Guirado C. & Valldeperas N. (2018). New approaches to sustainable rural development: Social farming as an opportunity in Europe?. *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography* 11 (1): 25-40.
- Tulla A., Vera A., Guirado C. & Valldeperas N. (2020). The Return on Investment in Social Farming: A Strategy for Sustainable Rural Development in Rural Catalonia. *Sustainability* 12, 4632.

- Vidal-Macua, J. J., Ninyerola, M., Zabala, A., Domingo-Marimon, C., Gonzalez-Guerrero, O., Pons, X. (2018). Environmental and socioeconomic factors of abandonment of rainfed and irrigated crops in northeast Spain. *Applied Geography* 90: 155–174
- Vincent J. (2009). “Community development assessments.” In Phillips R. & Pittman R. (Eds.) *An Introduction to Community Development*. London & New York Routledge, 133-150”.
- Willets, R.F. (2013). *The Law Code of Gortyn*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zaimakis Y. (2018). “Autonomy, degrowth and prefigurative politics: Voices of solidarity economy activists amid economic crisis in Greece.” *PACO PARTECIPAZIONE e CONflitto* 11 (1): 95-120.